

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

AÇIK VE UZAKTAN EĞİTİM FAKÜLTESİ

Tüm yayın ve kullanım hakları İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesine aittir. Hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz, yayınlanamaz. Ancak kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir. Ders notlarının içeriğinden yazarları sorumludur.

BÖLÜM:	SOSYOLOJİ - FELSEFE
DÖNEM (GÜZ / BAHAR):	BAHAR
EĞİTİM ÖĞRETİM YILI:	2013 - 2014
DERSİN ADI:	SOSYAL PSİKOLOJİYE GİRİŞ 2
DERS NOTU YAZARININ ADI-SOYADI:	YRD.DOÇ.DR. FATİH ÖZBAY
CANLI DERS ÖĞRETİM ELEMANIN ADI-SOYADI:	YRD.DOÇ.DR. FATİH ÖZBAY

1. HAFTA DERS NOTU

İÇİNDEKİLER

1. KİŞİLİK KAVRAMI

1.1. KİŞİLİK KAVRAMI, ÖNEMİ VE TANIMI

1.1.1. Kişiliği İncelemenin Önemi

1.1.2. Kişilik Kavramı

1.1.3. Kişiliğin Tanımı

1.2. KİŞİLİĞİN TEMEL ÖZELLİKLERİ VE

KİŞİLİĞİN OLUŞMASINDA ETKİLİ OLAN FAKTÖRLER

1.2.1. Kişiliğin Temel Özellikleri

1.2.2. Kişiliğin Oluşmasında Etkili Olan Faktörler

1.2.2.1. Kalıtımsal Yapı Faktörleri

1.2.2.2. Kültürel Faktörler

1.2.2.3. Aile Etkeni

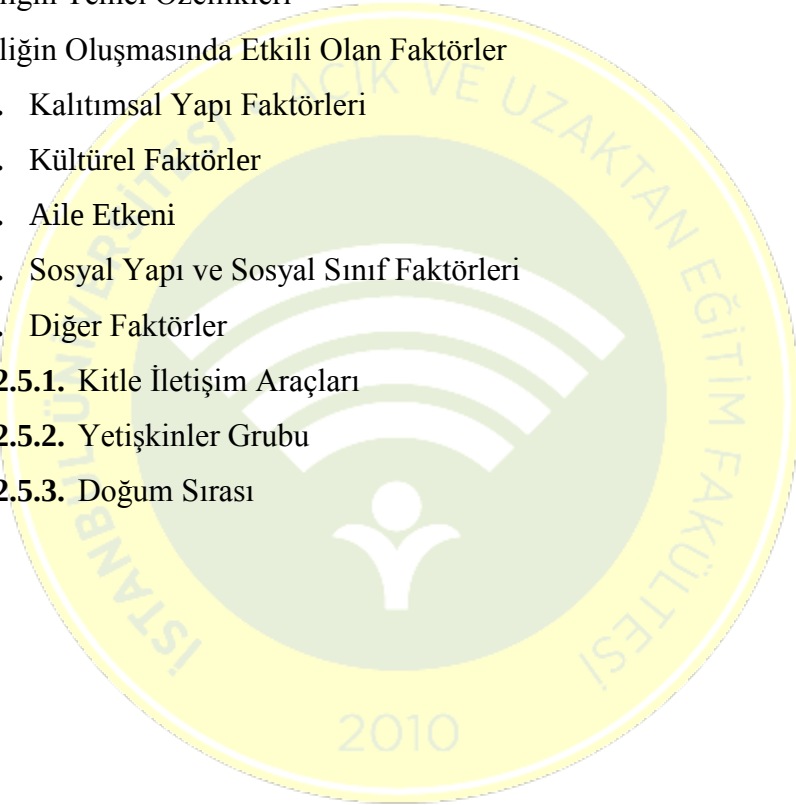
1.2.2.4. Sosyal Yapı ve Sosyal Sınıf Faktörleri

1.2.2.5. Diğer Faktörler

1.2.2.5.1. Kitle İletişim Araçları

1.2.2.5.2. Yetişkinler Grubu

1.2.2.5.3. Doğum Sırası

ÖZET

Kişilik konusu çerçevesince kişiliğin tanımı, özellikleri, oluşumunda etkili olan faktörler ve gelişim aşamaları bu bölüm işlenecektir.

1. KİŞİLİK KAVRAMI

1.1. Kişilik Kavramı, Önemi ve Tanımı

1.1.1. Kişiliği İncelemenin Önemi

Sosyal psikolojik davranışların ve kişiler arası etkileşimlerin oluşumunda özellikle ve öncelikle bireye bakan yönüyle kişilik önemli bir kavramdır. Kişilik, insanların en çok merak ettiği konuların başında gelmektedir. Dolayısıyla konu pek çok bilim adamının ilgisini de çekmiştir. Çünkü konu yaşamımızın her anını ve olayını etkiler bir niteliktedir. Özellikle kişiliğin oluşumu bilim adamlarını daha çok etkilemiştir. İnsanlar aynı çevresel faktörlerin etkisi altında olmalarına rağmen verdikleri tepkiler birbirinden farklıdır. *Örneğin, bazı insanlar yanındakilerle çok kolay iletişim sağlarken bazıları zorlanmakta, bazıları içine kapanırken bazıları ise dışa dönüktür.* Bu farklılık bilim adamlarının konu üzerindeki meraklarını artırmıştır. Bu merak bilim adamlarını daha çok kişilik konusunda araştırma yapmaya yöneltmiştir.¹

Günümüzde özellikle davranış bilimcilerin çabaları arasında bireyin ve bireyler arası ilişkilerin düzenlenmesinin ve incelenmesinin önemli bir yeri vardır. Çağdaş idareciler, birlikte çalıştıkları insanları onların sosyo-kültürel özelliklerini ve bu özelliklerin gelişme ve değişmelerini bilmek zorundadırlar. Kişileri tanımlamanın yolu, onları içinde bulundukları grupta bir değişken gibi görüp onları etkileyen diğer değişkenlerle ilişkilerini incelemektedir. İnsanın incelemesinde iki temel değişken grubu söz konusudur. Birinci grup değişkenler, insanın dışında yer alan sosyal, doğal ve teknik sistemler; ikinci grup değişkenler ise insanın kendisi, psikolojik ve fizyolojik yapısıdır. İnsanların dış çevresini oluşturan faktörlerin hepsi belirli bir zaman dilimi içerisinde ve belirli bir davranış düzlemi içerisinde yer alan kişilerin tek tip bir çevreden etkilenmeleri ve bu çevrenin uyarıcılarına karşı aynı tepkileri göstermeleri, mümkün olmamaktadır. Bu durum, insanların davranışlarını önceden tahmin etmeyi ve onları tanımayı zorlaştırır.²

¹ Prof. Dr. Salih Güney, *Sosyal Psikoloji*, Nobel Yay. Dağıtım, Ankara, Ekim 2009, s.295

² Age.s.295

1.2. Kişilik Kavramı

İnsanlar hem fiziksel görünüşleri hem de tutum ve davranışları bakımından farklılıklar gösterirler. Toplumsal yaşamda gerçekleşen olaylar, insanların hareketleri, fikirleri ve duyguları bakımından farklı olduklarını gösteren en önemli göstergelerdir.³

Kişilik, bireyin davranış ve düşünme biçimlerinin, ilgilerinin, ruhsal durumlarının, yeteneklerinin organize olmuş bir bütünleşmesi durumudur. İlginç bir şekilde kelimenin etimolojik anlamı İngilizce de kişilik anlamına gelen *personality*, Latince’de tiyatro oyuncularının yüzlerine taktıkları maske anlamına gelen “*persona*” kökünden gelmektedir. Genel kullanım biçimine göre kişilik kavramı, kişinin toplumda oynadığı *rol* üzerinde yoğunlaşır.⁴ Evet, her birimiz kişiliğimizle sosyal hayatta bir yönüyle, bir sahnede ve bir süreliğine rollerimizi oynamaya çalışırız.

Kişilik, psikolojinin en temel konularından biridir ve psikolojinin bütün alt disiplinler tarafından incelenmektedir. *Örneğin, fizyolojik psikoloji, vücudun oluşumu ve yaradılışı, genetik psikoloji, benliğin gelişimi, genel psikoloji, karakterler, ayrımsal psikoloji, kişiler arasındaki farklılıklar, felsefi psikoloji, bilincin ve varlık duygusunun deney ötesi ve aşkın şartları bakımından kişilik konusunu incelerler. Çünkü kişiliği etkileyen ve kişilikten etkilenen birçok kavram, olgu ve süreç vardır.*

1.3. Kişiliğin Tanımı

Kişilik, günlük konuşmalarımızda en çok kullandığımız kavramlardan biri olmasına rağmen bu kavramın anlamının bütün insanlar için aynı olduğu söylenemez. Bu nedenle literatürde bir çok kişilik tanımına rastlamak mümkündür. Toplumsal yaşamda birinden söz ederken çoğu zaman “*kişilik sahibi*”, “*güvenilir kişiliği var*”, “*kişiliği zayıf*”, “*kişiliği silik*”, “*kişiliksiz*” gibi deyimler kullanılır ve buna bağlı olarak tanımlar yaparız. Günlük konuşmalarda bazen kişilik “*mizaç*”, “*huy*”, “*karakter*” gibi kavramlarla eş anlamda kullanılmaktadır.⁵

³ Age.s296

⁴ Salih Güney Age.294

⁵ Salih Güney, Age, s.295

Genellikle bir kişiden söz edildiğinde insanın aklına şu özellikler gelir:

- Dürüslüğü
- Çekingenliği
- Kavgacılığı
- İnatçılığı
- Sinirliliğı
- Çalışkanlığı
- Ekonomikliği
- Sevimliliğı vs.⁶

Allport'a göre psikolojide beş farklı kişi ve kişilik kavramına rastlanmaktadır. Bunlar şunlardır:⁷

- İnsanların doğuştan ya da sonradan kazanılmış veri ve yeteneklerinin bütünü olarak kişilik.
- Kişiliğın bütünleyici ve yapısal niteliğini vurgulayan bir kavram olarak kişilik, bireysel yeteneklerin örgütlenme biçimidir.
- Bir örgütlenmenin hiyerarşisini vurgulayan kişilik.
- Bireyin çevresine uyumunu vurgulayan kişilik.
- Bireysel veri ve yeteneklerin çevreye uyumlu örgütlenişinin özgün, tek ve diğerleriyle karşılaştırılan özelliğini vurgulayan kişilik.

Kişilik konusunda yapılan diğer tanımlamalardan bazıları da şöyledir:

- Kişilik, bir insanın bütün ilgilerinin, tutumlarının, yeteneklerinin, konuşma tarzının, dış görünüşünün ve çevresine uyum biçiminin niteliklerini kapsayan kavramdır.⁸
- Kişilik, geçmişin, mevcut zamanın ve geleceğın oluşturduğu bir bütündür.
- Kişilik, bir insanın yaşam tarzıdır. Bu tanımın içinde insanın yetenekleri, arkadaşlık ilişkileri, kişisel ve zihinsel özellikleri de yer alır.⁹

⁶ Salih Güney, Age, s,295-296

⁷ Barlas Tolan, *Toplum Bilimlerine Giriş*, Feryal Matbaacılık, Ankara, 1991, s,255

⁸ Feriha Baymur, *Genel Psikoloji*, İstanbul, 1985, s.255.

2. KİŞİLİĞİN TEMEL ÖZELLİKLERİ VE KİŞİLİĞİN OLUŞMASINDA ETKİLİ OLAN FAKTÖRLER

2.1. Kişiliğin Temel Özellikleri

Her insan, başka insanları sevmeye etkili olabilen birçok kişilik özelliği sıralayabilir. Başka bir deyişle, başka değişkenlerin eşit olması şartıyla, dürüst insanları, dürüst olmayanlardan, yardım severleri, yardım sevmeyenlerden, arkadaş canlısı olanları, olmayanlardan, nazik olanları, kaba olanlardan hem kolayca ayırt edebiliriz hem de fazla severiz. Norman Anderson insanları tanımlamada kullanılan 555 sıfat belirledi. Sonra üniversite öğrencisi deneklerden, bu sıfatlardan her birine sahip bir kişiyi ne kadar sevebileceklerini belirtmelerini istedi.¹⁰

Araştırmanın en çarpıcı sonuçlarından biri 1960’larda üniversite öğrencilerince en çok değer verilen kişilik özelliğinin samimiyet (içtenlik) olarak çıkmasıydı. En çok değer verilen sekiz sıfattan altısı: samimiyet, dürüstlük, sadakat, gerçekçilik, güvenilirlik ve bağlanabilirliktir. Bu sıfatlardan hemen hemen hepsi şöyle veya böyle samimiyetle ilgilidir. Aynı şekilde en az değer verilen sıfatlar ise yalancılık, sahtekârlık ve en alt sıralarda dürüst olmama yer almıştır.¹¹

2.2. Kişiliğin Oluşmasında Etkili Olan Faktörler

Kişinin toplumsal yaşantısında durumlar karşısında nasıl davranacağına, düşünüş biçimine ve sevmeye biçimlerine etki eden bir çok faktör kişiliğin oluşmasında etkilidir. Biz bunlardan genel çerçevede içerisinde sadece bir kaçını inceleyeceğiz.

2.2.1. Kalıtsal Yapı Faktörleri

Kalıtsal faktörler kişiliğin oluşmasında önemli rol oynarlar. Çünkü insanlar kişisel özelliklerinin çoğunu doğuştan getirmektedirler. Bu özellikler insanlar arasındaki farklılıkları yaratan önemli faktörlerdir. Kişiliğin sistematik yapısını oluşturan çekirdeğin kalıtsal

⁹ Salih Güney, Age, s.296

¹⁰ Salih Güney, Age, s.299

¹¹ Salih Güney, Age, s.299

olarak belirlendiği yapılan araştırmalarla doğrulanmıştır. Kalıtım yoluyla insanlar hem kendi türlerinin özelliklerini hem de soyuna ve ailesine ait birçok özelliği taşırlar.

2.2.2. Kültürel Faktörler

Kişilik sadece kalıtımsal faktörler tarafından belirlenmez. Kalıtımsal olarak sahip olunan özelliklerin toplumun şekil vermesiyle insanların kişilik yapıları oluşur. Kalıtım yoluyla elde edilen özelliklere şekil vermede toplumsal kültüre önemi oldukça fazladır.¹²

Kültürel görecilik yaklaşımına göre, toplumların kültürleri birbirinden farklıdır. Buna bağlı olarak, kişilik gelişimi, cinsel roller, çocuk yetiştirme, öğrenme biçimleri psiko-sosyal olgular kültürler arası bir genellik göstermez. Başka bir ifadeyle bunlar da kültürden kültüre değişir.¹³

2.2.3. Aile Etkeni

İnsan kişiliğinin oluşmasında en önemli ve etkili çevresel faktör ailedir. Aile, özel davranışların kazandırıldığı, ilk ceza ve ödüllerin verildiği sosyal bir ortamdır. Bunun yanında çocukluk döneminde gözleyerek öğrenmenin gerçekleştiği bir yerdir. Çoğunlukla insanın ilk öğretmeni annesi ve babasıdır. Anne ve baba çocukların arzu edilen davranışlarını pekiştirerek ve arzu edilmeyen davranışlarını da cezalandırarak veya pekiştirmeyerek bazı alışkanlık, amaç ve değerlerin belirlenmesinde etkili olurlar. Çocuk bağırdığı veya ağladığı zaman annesinin istediğini yapmasına izin verdiğini öğrenebilir. Başka bir ailenin çocuğu ise bağırmanın ve ağlamanın değil, hasta numarası yapmanın isteğini elde etmede geçerli olduğunu fark edebilir. Bu tür tekniklerin yetişkinlik devrelerinde de devam ettiği görülür.¹⁴

2.2.4. Sosyal Yapı ve Sosyal Sınıf Faktörleri

Bireyin ait olduğu sosyal sınıf, onun eğitim imkânlarını, yaşama biçimi, düşünce ve eğilimlerini, tüketim biçimlerini ve onun kişilik özelliklerini etkiler. Örneğin sosyoekonomik

¹² Salih Güney, Age, s,302

¹³ Salih Güney, Age, s,303

¹⁴ Salih Güney, Age, S.303

açından iyi durumda olan bir sınıf içinde doğan çocuk, büyük ihtimalle geliri, yaşama tarzı, sosyal statüsü yüksek bir meslek sahibi olacak ve bu konuma göre davranışlar sergileyecektir.¹⁵

İnsanlar sosyal yaşamları boyunca, birçok sosyal grubun içine girerler veya yer alırlar. Bunun en önemli belirleyicisi, sosyal sınıf faktörüdür. Çünkü insanlar ait oldukları sosyal sınıflara göre, mahalle, oyun, okul, takım ve çalışma arkadaşlarını seçer. Hatta eşlerini ve mesleklerini de sosyal sınıf özelliklerine göre belirlerler. Bütün bunlar onun kişiliğinin oluşmasında ve değişmesinde etkili unsurlardır.¹⁶

2.2.5. Diğer Faktörler

Kişiliğin oluşumunda sadece bahsettiğimiz unsurlar yoktur. Bunlardan başka birçok unsur da kişiliğin oluşumunda aynı dereceye sahip olmasa da etkili ve önemlidir.

a. Kitle İletişim Araçları

Kitle iletişim araçlarının kişiliğin şekillenmesinde belirgin etkileri vardır. Kitle iletişim araçlarından yararlanan ve yararlanmayan bireylerin kişilikleri arasında farklılıklar vardır. Kitaplar, dergiler, televizyon vs. kitle iletişim araçlarının, çocukların yetişmesinde ve gençlerin yeni davranış kalıpları kazanmalarında etkileri fazladır.¹⁷

b. Yetişkinler Grubu

İnsanlar içinde bulundukları sosyal gruplarda yer alan yetişkinlerde, kişiliğin oluşmasında etkisi olan faktörlerden birisidir. Çünkü sosyal hayatta insanlar bazı ideallerini belirlerken veya davranışlarını düzenlerken çevrelerindeki yetişkinlerden bazılarını kendilerine örnek alırlar.¹⁸

¹⁵ Salih Güney, Age, S.304

¹⁶ Salih Güney, Age, s.305

¹⁷ Salih Güney, Age, s.305

¹⁸ Salih Güney, Age,s.305

c. Doğum Sırası

Alfred Adler'e göre, insanların doğum sırasının da kişiliğin oluşmasında etkisi vardır. Adler bu konuda yaptığı araştırma sonucuna göre, doğumdaki sıra, bireyin zeka ve yetenek düzeyini etkilemiştir. Adler'in doğum sırası kuramına göre, ilk doğan çocuk zeki ve yeteneklidir. Çevresiyle kolayca iletişim kurar.

Ailedeki çocuk sayısı arttıkça, ilk doğan çocuk ile son doğan çocuk arasında zeka düzeyi ve ilişki kurma yeteneği bakımından önemli farklılıklar görülmektedir.

KAYNAKLAR

Prof. Dr. Salih Güney, Sosyal Psikoloji, Nobel Yay. Dağıtım, Ankara, Ekim 2009, s.295

Barlas Tolan, Toplum Bilimlerine Giriş, Feryal Matbaacılık, Ankara, 1991, s,255

Feriha Baymur, Genel Psikoloji, İstanbul, 1985, s.255.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

AÇIK VE UZAKTAN EĞİTİM FAKÜLTESİ

Tüm yayın ve kullanım hakları İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesine aittir. Hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz, yayınlanamaz. Ancak kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir. Ders notlarının içeriğinden yazarları sorumludur.

BÖLÜM:	SOSYOLOJİ - FELSEFE
DÖNEM (GÜZ / BAHAR):	BAHAR
EĞİTİM ÖĞRETİM YILI:	2013 - 2014
DERSİN ADI:	SOSYAL PSİKOLOJİYE GİRİŞ 2
DERS NOTU YAZARININ ADI-SOYADI:	YRD. DOÇ. DR. FATİH ÖZBAY
CANLI DERS ÖĞRETİM ELEMANIN ADI-SOYADI:	YRD. DOÇ. DR. FATİH ÖZBAY

2. HAFTA DERS NOTU

İÇİNDEKİLER

3. KİŞİLİKLE İLGİLİ KAVRAMLAR VE TANIMLARI

3.1. KARAKTER KAVRAMI, KARAKTERLERİN GELİŞMESİ, BASAMAKLARI VE KARAKTER BOZUKLUKLARI

3.1.1. Karakter Kavramı ve Tanımı

3.1.2. Karakterin Gelişmesi

3.1.2.1. Ceza ve Ödüllendirme Yöntemiyle

3.1.2.2. Mantıklı Düşünme

3.1.2.3. Duygusal Benimsemeler ve Örnek Alma

3.1.3. Mizaç (Huy) Kavramı

3.1.4. Yetenek Kavramı, Tanımı ve Tipleri

3.1.4.1. Yetenej Kavramı ve Tanımı

3.1.4.2. Yetenek Tipleri

4. KİŞİLİK KONUSUNDA İLERİ SÜRÜLEN KURAMLAR

4.1. PSİKOANALİTİK KURAMLAR

4.1.1. İd

4.1.2. Ego

4.1.3. Süperego

4.2. ÖZELLİK KURAMLARI

4.2.1. Allport'un Özellik Kuramı

4.2.2. Raymond Catetell'in Özellik Kuramı

4.2.3. Henry Murray'ın Kişilikbilim (Personoloji) Kuramı

4.2.4. Beş Boyutlu Kişilik Boyutu

4.3. EYSENCK'İN KİŞİLİK KURAMI

4.4. ALFRED ADLER'İN KİŞİLİK KURAMI

4.5. CARL GUSTAV JUNG'UN KİŞİLİK KURAMI

4.5.1. Ego

4.5.2. Kişisel Bilinçdışı

4.5.3. Irksal Bilinçdışı

4.5.4. Persona

4.5.5. Gölge

4.5.6. Anima ve Animus

ÖZET

Bu bölüme de kişilik konusuna devam edeceğiz. Kişilikle ilgili kavramlara ve tanımlara ilk bölümde de kısmen değinmiştik fakat bu bölümde biraz daha genişleterek sosyal psikolojideki kişilik, karakter kavramlarını, karakter oluşumunun basamaklarını ve kişilik konusunda öne sürülen bazı kuramları açıklamaya çalışacağız.

3. KİŞİLİKLE İLGİLİ KAVRAMLAR VE TANIMLARI

“Kendini tanı” özdeyişi, Sokrates’ten bu yana Batı düşüncesinde, ermenin ve bilgeliğin formülü olagelmıştır. Budizm, Zen, Tao gibi Uzak Doğu, Tasavvuf gibi Yakın Doğu felsefelerinde de insanın iyi ve kötü yanlarının bilincine varması, onu üstünlüğe ve tanrısallığa götüren, yücelten bir kazanımdır. İnsan, kendisini tanımakla yalnız özünü değil, insanlığın tümünü, yaşamın tümünü daha iyi anlayabilecek, mutluluğun anahtarlarını ele geçirecektir.¹

İnsan, tanınması kolay bir canlı değildir. Tek-biçimciliğin(uni-formity) en ağır baskılarla aşılarmaya çalışıldığı toplumsal düzenler ve örgütlenmelerde bile, insandan insana birtakım düşünce, davranış ve yaklaşım farklarının doğması önlenememektedir. Demek ki insan “bireysel” bir yaratıktır. İnsana bu bireyselliğini kazandıran özellikler “kişilik” dediğimiz, onun kendisi ve çevresiyle, başkalarına benzemeyen “özgün ve özgül” biçimde geliştirdiği ilişkilerin yapısıdır. Yalnız kendi “kişiliğimiz” hakkında değil başkaları hakkında da bir şeyler bilmiyorsak, toplumsal yaşantımızın özü olan insanlar arası ilişkiler labirentinde hangi kapılardan geçeceğimize, hangi köprülerden uzak duracağımıza karar vermemiz de güçleşecektir.²

Çağdaş psikolojide adı geçen her akım, insanlar arasındaki etkileşimin bireylerin az çok tutarlılık gösteren davranış yapıları ve örgütlenmeleri sayesinde olanak kazandığını vurgulamaktadır. Bir başka deyişle kişilik, insan davranışlarını belirlemede ve saptamada (hatta ön-kestirmede) belli ölçüde bir referans noktası sağlamaktadır. Bu etkileşimlerdeki tutarlılık, bir noktada sosyo-kültürel sürekliliğin de bir aracı olmaktadır. İnsanın hemen her türlü ilişkisi toplumsal ortamlar (media) aracılığıyla geliştiğine göre, bu tutarlılık yapılarının da o ilişkilerde aranması doğru olacaktır. İnsan, kişiliğini ve bireyselliğini, çevresine yani topluma uyma süreci içinde kazanan belli ilişki tiplerine bağlı olarak yapılaştıran bir varlıktır. İnsan, tüm canlılara özgü birtakım yaşamsal işlevleri yerine getirirken bile, bu toplumsallığının etkisi altındadır. Amipler de, timsahlar da, kediler de beslenir, ürer ama bu gereksinmelerini giderirken kullandıkları yöntem, en ilkel kültürlerin insanlarıyla karşılaştırıldığında bile çok daha basit düzeylerde kalmaktadır. İşte, insanın bu toplumsallık

¹ Galip İsen, Veysel Batmaz, *Ben ve Toplum*, Om Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, Eylül, 2002, s. 114

² Galip İsen, Veysel Batmaz, *Age*, s.114

içinde kendi bireysel yerini bulma çabası, süreci ve başarısı, onun “kişiliğinin” belirleyicisidir. Birey, doğal yetenekleriyle içine girdiği toplum uyumunu sağlarken, kişiliği de biçimlenecektir.³

3.1. Karakter Kavramı, Karakterlerin Gelişmesi, Basamakları ve Karakter Bozuklukları

3.1.1. Karakter Kavramı ve Tanımı

Gündelik hayatımızda karakter, genellikle kişilikle aynı anlamda kullanılır. Kişilik her insanın kendine özgü olan tek özellikleri toplayan ruhsal bir bütünlüktür. Buna insanın fizik yapısı ve çizgileri, zekâsı, yetenekleri, duyguları da girer. Fakat kişiliğin, ahlaki değerlere bağlanma ve bu bakımdan kararlı ve oldukça sabit bir davranış gösterme hâli daha çok karakter bütünlüğünde toplanır.⁴

Karakter, bireye ait davranışların bütünü olup insanın bedensel, duygusal ve zihinsel etkinliğine çevrenin verdiği değerdir. Bu tanıma göre bireyin karakteri, kişisel özelliklerle içinde yaşanılan toplumun değer yargılarından oluşur. Kişinin karakterli olup olmamasını belirleyen en önemli faktör, toplumsal ve ahlaki kurallardır. Bunlara göre hareket eden kişi karakterli, hareket etmeyen ise karakersiz olarak değerlendirilir.⁵

Allport, karakteri şöyle tanımlamıştır: Karakter, insanın içinde yaşadığı çevrede geçerli olan değer yargılarını ve ahlak kurallarını kullanım biçimidir. Bruyer’e göre karakter, insanın içinde yaşadığı çevrede geçerli olan ahlak kuralları karşısında ortaya çıkan ruhsal özelliklerinin tümüdür.

3.1.2. Karakterin Gelişmesi

Karakter ile ilgili tanımların hemen hemen hepsinde kişi ve çevre etkileşimi vardır. Bu bakımdan karakterin gelişiminde çevrenin etkisi yadsınamaz derecede etkilidir. Çocukluk

³ Galip İsen, Veysel Batmaz, Age, s. 114- 115

⁴ Rasim Adasal, Medikal Psikoloji: Psikolojinin Niteliği ve Gelişmesi, Minnetoğlu Yayınları, İstanbul, 1977, s.877

⁵ Prof. Dr. Salih Güney, Sosyal Psikoloji, Nobel Yay. Dağıtım, Ankara, Ekim 2009, s.307

döneminden itibaren şekillenmeye başlayan karakter toplumun değer yargılarıyla şekillenir ve yerine oturur.

Toplumsal yaşamda karakterin gelişimi ve oluşumu üç aşamada olgunlaşır⁶:

- Ceza ve ödüllendirme yöntemiyle
- Mantıklı düşünme
- Duygusal Benimsemeler ve Örnek Alma

3.1.2.1. Ceza ve Ödüllendirme Yöntemiyle

Karakter, çocuğun çevresinde sergilediği davranışlara yakınlarının ödüllendirmeleri ve cezalandırmaları neticesinde gelişir. Aile içinde, okulda, arkadaş grubunda kişi büyük ölçüde sosyal ilişkilerde bulunur ve bu ilişkiler sayesinde birçok ahlaki değer ve alışkanlıklar kazanır. Bunun sonucunda çevresi tarafından maddi ve manevi olarak ödüllendirilir.⁷

3.1.2.2. Mantıklı Düşünme

Karakterin oluşmasında ve gelişmesinde mantıklı düşünmenin de rolü vardır. Çünkü ahlaki değerleri ve kuralları yorumlayan ve bunlardan iyilerini seçmeyi sağlayan mantıklı düşünmedir. Başka bir deyişle insanlar muhakeme yolu ile doğruyu-yanlışı, güzeli-kötüyü, olumluyu ve olumsuz bulabilir. Bu açıklamalardan hareketle karakter bir taklit sonucu değildir, mantıklı ve yorumlayıcı düşüncelerin ürünüdür.⁸

3.1.2.3. Duygusal Benimsemeler ve Örnek Alma

Karakter, başlangıçta taklitler ve görenekler, daha sonra Oedipus Kompleksi döneminden başlayarak duygusal benimsemeler şeklinde gelişir. Çocuklar çevrelerinde sevilen, sayılan ve güçlü olan kişileri (özellikle anne-baba ve öğretmenleri) benimsemeye başlarlar. Bu kişilerin toplumsal kural ve ahlaki değer yargıları açısından iyi örnek teşkil etmeleri karakter için oldukça yararlıdır. Aile hayatında baba gibi hareket etmek, onun nasihatini tutmak veya kız

⁶ Rasim Adasal, Age, s.899-900

⁷ Prof. Dr. Salih Güney, Age, s.308

⁸ Prof. Dr. Salih Güney, Age, s.308

çocuğunun anaya benzemek, ona yaranmak gibi durumlar, karakterin oluşmasında oldukça önemli yer tutar.

Çünkü çocuk bu davranışları aile içinde benimser ve daha sonra bunları aile dışında da sergilemeye başlar. Çocuklar toplumsal yaşamda her zaman iyi şeyleri benimsemezler. Bazen olumsuz ve istenmeyen şeyleri de benimserler.⁹

3.1.3. Mizaç (Huy) Kavramı

Kişiliğin yönünü mizaç (huy) oluşturmaktadır. Mizaç da karakter gibi kişiliğin bütününe değil ancak bir kısmını oluşturur. Mizaç, kalıtsal bir özellik taşır ve devamlılık gösterir. Mizaç, bireye ait bazı temel ve ayırt edici özellikleri ifade eden bir kavramdır. Kişiliği oluşturan karakter, önemli derece bireyin mizacına dayalıdır. Başka bir deyişle, karakterin toplumsal ve ahlaki bir değer almasında mizaç da önemli bir belirleyicidir.¹⁰

Otonom sinir sisteminin özelliği ve iç salgı bezlerimizin çalışma düzeyleri gibi kalıtsal yollarla kazanılan özellikler mizacı meydana getirir. Çabuk kızmak, neşelenmek, öfkelenmek, soğukkanlı davranmak gibi nitelikler mizacı ifade eder. Bazı psikologlar, mizacı duyguların çabuk uyanıp uyanmaması, sürekli olup olmaması, derin duyulup duyulmaması gibi özelliklerin bütünü olarak açıklamaktadır.¹¹

Mizaç, kişiliğe şekil veren davranış ve düşüncelerin genel eğilimidir. Kızmak, öfkelenmek, neşeli ve sıkılgan olmak gibi bireyden bireye değişen özelliklerin tümüne mizaç denir. Başlıca mizaç çeşitleri şunlardır¹²:

- **Neşeli Mizaç:** Bu mizaçta olanlar hareketli ve neşelidirler. İlgi duydukları şeyler kolayca değişebilir.
- **Soğukkanlı Mizaç:** Az hareketli olan, fazla neşeli olmayan, soğukkanlı ve kuvvetli kişiliği ifade eder.
- **Kızgın Mizaç:** Çabuk kızan, hareketli, heyecanlı ve kuvvetli mizaç tipidir.

⁹ Prof. Dr. Salih Güney, Age, s.309

¹⁰ Prof. Dr. Salih Güney, Age, s.311

¹¹ Prof. Dr. Salih Güney, Age, s.311-312

¹² Encyklopedia of Britanica, 14 th Edition, Cilt: 21.

- **Melankolik Mizaç:** Sıkılğan, üzgün, hareketsiz, zayıf kişiliği yansıtan mizaç biçimidir.

3.1.4. Yetenek Kavramı, Tanımı ve Tipleri

Kişiliğin oluşumunda önemli olan diğer etmen yetenektir. İnsanın belirli durumlar karşısında öğrendiklerini farklı şekillerde açığa çıkarabilmesi yeteneğin göstergesidir. Her eylemin yetenek olarak da isimlendirilmeyeceğini bilmesi gerekir.

3.1.4.1. Yetenek Kavramı ve Tanımı

Yetenek sadece kişiliğin bir katmanı değil aynı zamanda kişiliğin biçimlenmesinde de önemli bir etmendir. Örneğin, üstün zekâ, kişinin çatışma durumlarında daha çabuk ve daha iyi uyum sağlamasına yardımcı olur. Akıllı olan bir çocuk çok çabuk, anne veya babasının yaptığı yaramazlıktan değil, başkalarının rahatsız olmasından dolayı kendine kızacağını keşfeder.¹³

Yetenek, bireyin belirli ilişkileri kavrayabilme, analiz edebilme, çözümleyebilme, sonuçlandırma gibi zihinsel özellikleri ve bazı olguları gerçekleştirebilmesi şeklindeki bedensel özelliklerinin bütünüdür. Bu tanıma göre yeteneği, bireylerin davranışlarını düzenlemede yararlandıkları zihinsel ve bedensel kapasiteleri olarak değerlendirmek mümkündür. Fakat şunu da bilmek gerekir ki yetenek, eğitimle, tecrübeyle ve çalışmayla da elde edilebilen zihinsel ve bedensel bir güçtür. İnsanın yeteneği ve yaşı arasında sıkı bir ilişki vardır. Örneğin, 20 yaşındaki bir kişide daha önceki yaşlarda kendisinde bulunmayan bazı özellikler mevcuttur. Dolayısıyla 20 yaşındaki bir insan 10 yaşındaki birisine göre daha yeteneklidir.¹⁴

3.1.4.2. Yetenek Tipleri

İnsanın doğuştan getirdiği ve zamanla geliştirdiği kapasitesi onun yeteneği olarak değerlendirilir. İnsanların davranışlarını düzenlemeleri, belirli işleri yapmaları, farklı ortamlara uyum sağlamaları zihinsel ve bedensel yeteneklerine göre değişir. Ama insanların

¹³ Prof. Dr. Salih Güney, Age, s.313

¹⁴ Prof. Dr. Salih Güney, Age, s.313

birçok işte başarılı olmaları daha çok bu iki yeteneğin bileşimi ile mümkün olmaktadır. Yeteneğin gelişmesi ve yeteneklerin birleşme oranı insanların beceri düzeylerini belirler.

Kişi hangi yeteneklere sahipse, o yeteneğin gerektirdiği işlerde daha başarılı olur. Yetenekleri bedensel ve zihinsel olmak üzere iki gruba ayırmak mümkündür.¹⁵

- **Bedensel Yetenekler:** Bedensel yetenekler, insanların doğuştan getirdiği ve zamanla geliştirdiği özelliklerin tümüdür. Yürüme, ayakta durma, koşma, görme, renk ve ses tonu ayırma yapma, derinliği fark etme, el-kol-ayak gibi organları kullanma, bu organlar arasında kullanım koordinasyonu sağlayabilme, parmakları işletebilme gibi özellikler bedensel yetenekler olarak değerlendirilebilir. Bütün bu özelliklerin, öğrenme, tecrübe ve yaşla bağlantısı vardır. Başka bir deyişle, bu özellikler yaşa, eğitime ve tecrübeye göre farklılıklar gösterebilir.¹⁶
- **Zihinsel Yetenekler:** İnsanların toplumsal yaşama ve çevrenin sosyo-teknik yapısına uyum sağlamaları ve bazı bedensel yetenekleri kullanabilmeleri için zihinsel yeteneklere ihtiyaçları vardır. Kişilerin yaşları, cinsiyetleri ve diğer bazı bireysel özelliklerine bağlı olarak kazandıkları zihinsel yetenekleri olduğu gibi, doğuştan da getirdiği bazı zihinsel yetenekleri mevcuttur. Sayısal ilgi, teknik kavrama ve teknik ilgi, hafıza yeteneği, bu yeteneğin kapsamında kalan yer alan şekil hafızası, sayısal hafıza, soyut düşünme, ilişki kurma, karşılaştırma yapabilme, öğrenme, kavrama gibi yeteneklerin hepsi özel zihinsel yetenekleri oluşturur.¹⁷

4. KİŞİLİK KONUSUNDA İLERİ SÜRÜLEN KURAMLAR

Dünyanın en zor anlaşılan yarattığı kesinlikle insandır. Çünkü insan, beden, düşünce, duygu ve inanç bakımından farklı özelliklere sahip çok karmaşık olan bir varlıktır. Bundan dolayı insanı inceleyen psikologlar birbirinden farklı birçok kişilik kuramı geliştirmiştir. Bu kuramların bazıları kişiliğin oluşum biçiminden, bazıları ise kişiliğin görünüş biçiminden hareket ederek oluşturulmuştur.¹⁸

¹⁵ Prof. Dr. Salih Güey, Age, s.314

¹⁶ Prof. Dr. Salih Güney, Age, s.314

¹⁷ Prof. Dr. Salih Güney, Age, s.315

¹⁸ Prof. Dr. Salih Güney, Sosyal Psikoloji, Nobel Yay. Dağıtım, Ekim 2009, İst., s.315

Burada adı geçen kuramlar sadece belli başlı ve öne çıkan kuramlardır

4.1. Psikoanalitik Kuramlar

Psikoanalitik kuram, bilinçaltı alanı üzerine odaklanmış bir yaklaşımdır. Psikoanalitik kuram, insanlar içgüdüler ve dürtülerle donatılmış olarak dünyaya gelirler ve isteklerini en kısa sürede gidermeye yönelik olan haz ilkesi ile hareket ederler. Bu kuramın ortaya atan Sigmund Freud'tur. Teorisi; id, ego, süperegö kavramları üzerine kurulmuştur. Kişilik kuramları bakımından en bilinen kuramlardan bir tanesidir.

Günlük konuşmalarımızda şu cümleyi çok sık kullanırız: “İçim başka dışım başka şey istiyor.” Bu durum içimizin birbiriyle uyumlu olmayan ya da birbirini engelleyen bölümlerin var olduğunu bize göstermektedir. Freud, yaptığı çalışmalarda insanın kişiliğinin böyle özellikler taşıdığını açıklamıştır. Freud'a göre kişilik id, ego ve süperegö olarak üç ana dilimden oluşmaktadır. Bu üç temel öge, çoğunlukla insan davranışlarını yönetmektedir.¹⁹

4.1.1. İd

Freud, insanlar doğduğu zaman tek bir kişilik yönünün (id-alt ben) olduğunu söylemiştir. İd, fiziksel ihtiyaçlarımızı ifade eder. İd, açlık, susuzluk, cinsellik, hazza yönelme gibi temel dürtülere dayalıdır. Kişiliğin önce gelişen bölümüdür. Alt ben (id), bencil kısmımızdır ve sadece bizim isteklerimizi karşılamaya yöneliktir. Toplumsal ve fiziksel engellemeleri dikkate almadan işleri yapmayı düşünür. Örneğin, bir bebek, gördüğü bir eşyaya hemen yönelir ve onu almaya çalışır, o eşyanın sahibi olup olmadığına ya da o eşyaya dokunmanın yasak olup olmadığına bakmaması gibi. Bu durum yetişkin hâle geldiğinde tamamen kaybolmaz. Ancak sosyalleşme süreci içinde id, kişiliğin diğer bölümleri tarafından kontrol altına alınır. Eğer id, devamlı istediğini elde etmek için uğraşsaydı o zaman haz veren dürtülerimizi hepsinin karşılanması mümkün olmazdı. Bundan dolayı Freud “dilek gerçekleştirme” yöntemini kullanmıştır. Dilek gerçekleştirme yöntemi, eğer istenen eşya elde edilemiyorsa, id istediği şeyin hayalini kuracaktır.²⁰

¹⁹ Prof. Dr. Salih Güney, Age, s. 315-316

²⁰ Prof. Dr. Salih Güney, Age, S.316-317

İnsan davranışlarını yönetmede etkili olan id, kişiliğin çekirdeğini oluşturur. İçgüdüsel ve bilinçsiz olarak kabul edilen istek, arzu ve duyguları içerir.

Başka bir deyişle id, insanların doğuştan getirdikleri öncelikle tatmin edilmeleri gerekli olan biyolojik ve fizyolojik ihtiyaçların yer aldığı bir alandır. Kısaca id, insanın ilksel zihinsel yapısıdır.²¹

4.1.2. Ego

Çocuklarda 2 yaşından sonra ego (ben) gelişmeye ve ön plana çıkmaya başlar. Ego, gerçeklik kuralına göre hareket eder. Egonun en önemli görevi, idin temel dürtülerden kaynaklanan istekleri çevresel gerçekler kapsamında tatmin etmeye çalışmaktadır. Çünkü idin istekleri oldukça özgürdür. Ama toplumsal gerçeklerle zıt durumdadır. Bu nedenle ego, özgür istekleri mümkün olduğunca bilinçaltında tutmaya çalışır ve ortam uygun olduğunda bunları yerine getirmeye çalışır.²²

Ego, İdin başlıca engelleyicisi ve kısıtlayıcısıdır. Örneğin, bazı dürtülerin doyurulmasını, toplum tarafından kabul edilebilen bir yol buluncaya kadar erteler. Başka bir deyişle ego, idin isteklerini süperegoya uygun hâle getirmeye çalışır. Freud'a göre ego, bilinçli bir arabulucudur. Ego, insanın eğitilmiş düşüncesinin bir bölümü ifade eder.²³

4.1.3. Süperego

Çocuklar 5 yaşına geldiklerinde üst-ben dediğimiz süperego oluşmaya başlar. Süperego, genellikle aile bireylerinin ve toplumun değer yargılarını ve standartlarını içerir. Süperego, ego'ya göre daha fazla sınırlamalar getirir. Süperego, öncelikle insanda suçluluk duygusu yaratır. Suçluluk duygusu da insanı uzun süre vicdanen rahatsız eder. Süperego, ego'nun yaptığı işlerin erdemli ve taktire değer olup olmadığına da karar verir.²⁴

²¹ Prof. Dr. Salih Güney, Age, s.317

²² Prof. Dr. Salih Güney, Age,s.317

²³ Prof. Dr. Salih Güney, Age, s.318

²⁴ Prof. Dr. Salih Güney, Age, s.318

Süperego, çocuğun anne ve babasının aktarıldığı biçimiyle, toplumun ahlaki standartlarının bir temsilcisidir. Süperego, toplumda geçerli olan kurallara göre davranışları kontrol eder ve iyi olan davranışları ödüllendirir, kötü davranışları ise cezalandırır.²⁵

İnsanlar toplumda geçerli olan değer yargılarını deneyimlerle algılar ve sonunda benimser. Bu duruma bağlı olarak süperego birden bire değil zamanla oluşur. Süperego oluşuktan sonra insanın davranışlarını, düşüncelerini, eğilim ve duygularını kontrolü altına alır. Hatta bunlara sansür de koyar. Süperego ile sürekli bir mücadele içerisinde olan id, bireyin ne yapmak istediğini gösterir. Süperego ise bireye ne yapması gerektiğini anlatır.²⁶

Freud, insanların davranışlarının itici gücüne **triebe** olarak adlandırmaktadır. Triebe, dürtü ya da içgüdü olarak adlandırılır. Freud'a göre, libido ve thanatos olmak üzere iki tür içgüdü vardır. **Libido**, yaşam ve cinsellik; **thanatos**, ölüm ya da saldırganlık içgüdüsüdür. Uzun süren savaş ve çatışmalar bu içgüdülerin sonucudur. Freud, önceleri bu iki içgüdünün birbiriyle çatışma içinde olduklarını söylemiş ancak daha sonra birlikte hareket ettiklerini belirtmiştir. Freud, insan davranışlarının temel yönlendiricisi olarak cinsellik içgüdüsünü göstermiştir. Ancak cinsel olarak güdülenmiş hareketleri yalnızca erotik olanlarla sınırlandırmamıştır. Zevk almaya yönelik bütün davranışlarımızı cinsel içgüdüye bağlamıştır. Freud, insanların psikolojik işlevlerine güç ve yön verecek bir psişik enerjinin varlığından söz etmiştir. Freud'a göre, psikolojik işlevler için harcanan enerji diğer işlevler için harcanamaz. Örneğin, ego, id'i kontrol etmek için fazla miktarda enerji harcarsa, diğer işlevlerini gerçekleştirmek için fazla enerjisi kalmaz.²⁷

4.2. Özellik Kuramları

Özellikler teorisi, kişilik teorilerine bir düzenlilik getirmiştir. Özellikler teorisi, kişilik niteliklerini belirlemeye yönelik olan araştırmalara dayanır. Bu teoriye göre insanların sahip oldukları nitelikler, kişiliğin önemli belirleyicileridir. Gordon Allport ve Raymond Catell'in teorileri, en çok bilinen nitelikler teorisidir. Özellikler teorisinde sezgisel değerlendirmeler

²⁵ Sedat Topçu, Kişilik ve Savunma Mekanizmaları, Davranış Bilimleri, Anadolu Üniversitesi Yayını, Ankara, 1986, s.62

²⁶ Prof. Dr. Salih Güney, Age, s.318

²⁷ Prof. Dr. Salih Güney, Age, s.319

geniş yer tutmaktadır. Bu teoriler kişiliğin sürekliliğini benimser. Özellik teorisinin savunucuları analitik ve kapsamlı kişilik teorilerinden uzaklaşmışlardır.²⁸

4.2.1. Allport'un Özellik Kuramı

Kişilik konusunda ayırıcı özellikler alanında ilk çalışmayı Gordon Allport yapmıştır. Allport, ABD'de kişilik konusunda üniversitede (1925) ilk dersi veren sosyal psikologdur. Allport, psikoanalitik kuramına çok sıkı bağlanan Freud'u suçlamış ve onun tersine, ayırıcı özellik kavramının sınırlılıklarını çalışmalarının başında peşinen kabuk etmiştir. Yani davranışın çeşitli çevresel faktörlerden etkilenmesi sonucu biçimlendiğini ve ayırıcı özelliklerin, bir kişinin ne yapacağını önceden tahmin etmeye yetmeyeceğini ileri sürmüştür. Allport'a göre, ayırıcı özellikler sinir sistemimizdeki fiziksel unsurlardan kaynaklanmaktadır. Allport, Freud'un aksine yetişkin davranışlarının temelinde yer alan dürtülerin çocukluk döneminkinden farklı olduğunu söylemiştir.²⁹

Allport, teorisini ortak özellikler ve kişisel eğilimler arasındaki fark üzerine kurmuştur. Ona göre, kişiliği oluşturan ortak özellikler, mevcuttur. Ancak bu ortak özelliklerin dışında tamamen eşsiz ve tek olan özellikler de vardır. Allport, bu eşsiz özelliklere kişisel eğilimler adını vermektedir.³⁰

4.2.2. Raymond Cattell'in Özellik Kuramı

Cattell'in çalışmalarının temel hareket noktası, kişiliğin kaç tane ana özelliğinin olduğunu bulmaktır. Psikologlar kişilikle ilgili birçok özellik belirlemiştir. Bu özellikler arasında küçük farklılıklar olmasına rağmen birbirine çok yakındır. Cattell, birbiriyle ilişkili olanları gruplandırmış olmayanları ise ayırmıştır. Bu yolla kişiliğin temel yapısını belirlenebileceğini açıklamıştır. Cattell, insan kişiliğini meydana getiren temel özelliklere kaynak özellikler adını vermiştir. Cattell, yaptığı araştırmalar sonucunda 16 temel özellik bulmuş ve bunu 16 faktörlü kişilik testi olarak yayınlamıştır.

²⁸ Prof. Dr. Salih Güney, Age, s.320

²⁹ Prof. Dr. Salih Güney, Age, s.320

³⁰ Prof. Dr. Salih Güney, Age, s.320

Cattell'e göre kişiliğin 16 temel özellikleri şunlardır:³¹

Sıcaklık	İyi kalpli ve dışa dönük olmak tersi ise eleştirel ve mesafeli olmaktır.
Mantıklı düşünme	Net ve soyut düşünme tersi, daha az zekice ve somut düşündürmektir.
Duygusal kararlılık	Duygusal açıdan kararlılık ve sakinlik tersi, sinirlilik ve değişken duygulu olmaktır.
Üstünlük	Girişken ve saldırganlık tersi, uysallık ve uzmanlaşmacı olmaktır.
Neşelilik	Neşelilik ve isteklilik tersi, resmi ve ciddi olmaktır.
Kural bilinci	Öz disiplin ve ahlaklı olmak tersi, menfaatçilik ve kural tanımamazlık.
Sosyal cesaret	Rahatlık ve gözü peklik tersi, utangaçlık ve çekingen davranmaktır.
Hassaslık	Sevecenlik ve hassaslık tersi, sertlik ve kendi kendine yetmektir.
Tedbirlilik	Şüphelilik ve tedbirlilik tersi, insanlara güvenme ve kabul etmemektir.
Dalgınlık	Hayalcilik ve dalgınlık tersi, gerçekçi olmak ve ayağını yere sağlam basmaktır.
Hususiyet	Süslülük ve abartılı olma tersi, dosdoğru olmak ve olduğu gibi görünmektir.
Endişe duygusu	Güvensizlik ve kaygılı olma tersi, kendinden emin ve memnun olmaktır.
Değişikliğe açıklık	Özgür düşünce ve deneyselcilik tersi, tutucu ve geleneksel olmaktır.
Kendine yetme	Kendine yetme ve bireysellik tersi, katılımcı ve grup odaklı olmaktır.
Mükemmeliyetçilik	Kontrollülük ve zorlayıcılık tersi, disiplinsiz ve gevşek davranmaktır.
Gerginlik	Harekete hazır olma ve gerginlik tersi, rahat ve sakin davranmaktır.

4.2.3. Henry Murray'ın Kişilik Bilimi (Personoloji) Kuramı

Henry Murray'ın kişilik kuramı, psikoanalitik ve ayırıcı özellik kavramlarının bir karışımıdır. Murray, kuramını kişilikbilim (personoloji) olarak isimlendirmiştir. Bu kuramında kişiliğin temel ihtiyaçlarını tespit etmiştir.

³¹ Jerry M. Burger, Kişilik, Çev. İnan Deniz Erguvan Sarioğlu, Kaknüs Yay. İstanbul, 2006, s.248 - 252

Murray, iç organların temel ihtiyaçları olan su ve yiyeceklerle fazla ilgilenmemiştir. Daha çok psikolojik temelli ihtiyaçlarla ilgilenmiştir. O'na göre, psikolojik ihtiyaçlar, belirli koşullarda belirli şekillerde tepki vermeye hazır bulunma durumudur. Psikoanalitik kuramın etkisinde olan Murray, bu ihtiyaçların büyük ölçüde bilinçaltından kaynaklandığını söylemiştir.³²

4.2.4. Beş Boyutlu Kişilik Boyutu

Kişiliğin temel özellikleri belirleme çalışmaları Cattell'den sonra da devam etmiş ve bilim adamlarının yaptığı araştırmalar sonucunda kişiliğin beş temel özelliğinin var olduğunu ifade eden Beş Boyutlu Kişilik Kuramını geliştirmişlerdir.³³

- **Nevrotik Boyut:** İnsanların duygusal kararlılık ve bireysel uyum devamlılığı konusundaki yerini ifade eder. Duygusal bakımından sıkıntı yaşayan ve duyguları aşırı değişkenlik gösteren insanlar bu boyutta yer alır. Bu özelliğe sahip olanlar diğer insanlara oranla günlük ve iş yaşamlarında daha fazla strese girerler. Üzüntü, kaygı, öfke ve suçluluk gibi birçok olumsuz duygu biçimi vardır.³⁴
- **Dışa Dönüklük Boyutu:** Kişiliğin bu boyutunun karşısı içe dönüklüktür. Dışa dönük olan insanlar, sosyal, enerjik, iyimser, konuşken, kararlı, sıcakkanlı girişken ve yaşamaktan zevk alan kişilerdir. Kısaca, insanların ilişkilerdeki rahatlık derecesini ifade eden boyuttur.³⁵
- **Deneyime Açık Olmak:** Sosyal psikologların çok karmaşık olarak niteledikleri kişilik boyutudur. Duyarlı, esnek, meraklı ve yaratıcı özellikteki insanlar bu boyutun kapsamında yer alır. Yenilikçi bilim adamları ve yaratıcı sanatçılar bu boyutun kapsamındadır. Kısaca, bu boyut insanların ilgilerinin genişliğini ve yeniliklerden etkilenme derecesini ifade eder.³⁶

³² Prof. Dr. Salih Güney, Age, s. 322

³³ Prof. Dr. Salih Güney, Age, s.324

³⁴ Prof. Dr. Salih Güney, Age, s.324

³⁵ Prof. Dr. Salih Güney, Age, s.324

³⁶ Prof. Dr. Salih Güney, Age, s.324

- **Uyumluluk:** Yardımseverlik, güvenilirlik, bağışlayıcılık, iyi huyluluk ve şefkatlilik bu boyutun temel kriterleridir. Bu boyutun kapsamasında yer alanlar, rekabet yerine iş birliğini tercih ederler. Sıcak ve güvenilir kimselerdir.
- Daha az kavga ederler ve sosyal ilişkileri güçlüdür. Bunun tersi olanlar, soğuk, uyumsuz, tenkitçi ve muhalif kişilerdir.³⁷
- **Öz Disiplin:** Kontrollü ve disiplinli olma bu boyutun temel kriterleridir. Bu kriterlere göre sahip olan insanlar, düzenli, planlı, kararlı ve ısrarcı hareket eden kişilerdir. Bunun tersi olanlar, dikkatsiz, kolay ve kısa sürede dağılan, şaşırان ve güvenilmez kimselerdir. Öz disiplinden uzak olanlar iş yaşamlarında dikkatsizliklerinde dolayı bazı sıkıntılar yaşamaları kaçınılmaz oluyor.³⁸

4.3. Eysenck'in Kişilik Kuramı

Eysenck, kişiliği hiyerarşik açıdan açıklayarak teorisini geliştirmiştir. Bu teorisinin temeli, kişiliği oluşturan faktörlerin sıralanmasının hiyerarşik bir düzen içinde olması esasına dayanır. Eysenck, kişiliği dört düzeyde ele almaktadır.

- **Birinci Düzey:** Kişiliğin en alt basamağıdır ve çok özel tepkileri içerir. Bazı uyarıcılara tepkiler gösterilmesi ve kalıtsal olarak bireyin bazı özellikler taşıması bu düzeyle yakından ilgilidir.
- **İkinci Düzey:** Bireyin içinde yaşadığı çevreden kazandığı alışkanlıklara dayalı olan niteliklerle ilgilidir. İnsanlar toplumsal yaşamda zamanla benzer durumlara benzer davranışlar göstermeyi öğrenirler. İşte bu durum ikinci düzeyle alakalıdır. Bu düzeyde kişiliğin devamlılık kazanması söz konusudur.
- **Üçüncü Düzey:** Bireylerin eğilimlerinden oluşmaktadır. Yani birey bazı eğilimleri bu düzeyde kazanmaktadır. Bazı genetik özellikler ve alışılmış davranışların sonucu eğilimler oluşur. Bu düzeyde, kişiliğin, süreklilik, değişmezlik, bireysel dengesizlik, doğruluk ve heyecanlılık özellikleri ortaya çıkar.

³⁷ Prof. Dr. Salih Güney, Age, s.325

³⁸ Prof. Dr. Salih Güney, Age, s.325

- **Dördüncü Düzey:** Tip aşamasıdır. Yani bu aşamada belirli tipler oluşur. ³⁹

Eysenck, hareket ve denge faktörlerine dayanarak dört farklı mizaç belirlemiştir. Bunlar şunlardır: ⁴⁰

- **Canlı, Hareketli ve İyimser Mizaç:** Bu mizacın özelliklerini taşıyan insanlar, iş ve sosyal yaşamlarında dertsiz ve kaygısız davranırlar. Her zaman umutlu ve isteklidirler. Uğraştıkları şeyler o an onlar için çok önemlidir.
- **Ağırbaşlı Mizaç:** Bu mizaca sahip olanlar, duygularını pek açık olarak yaşamayan, mesafeli, soğuk, tembelliği sevmeyen kişilerdir. Sürekli hareketlilik yaşamak isterler. Başka insanlarla ilişkilerinde rasyonel davranışlar sergilerler. İçten amaçlarına ulaşmayı genellikle arzularlar.
- **Melankolik Mizaç:** Melankolik mizaçlı insanlar, ortada bir sebep olmadan hemen içe dönük düşünürler (yani bir çöküntü içine girerler). Çevreden kendilerini tamamen soyutlarlar ve hiçbir uyarıcıya cevap vermezler. Kolayca kendilerini suçlarlar.
- **Öfkeli Mizaç:** Bu mizaca sahip olan insanlar en küçük bir uyarıcıdan hemen rahatsız olurlar ve bundan dolayı hemen karşısındaki kişilerle ilişkiyi keserler. Ancak kızgınlık anında karşısındaki insanlar susunca hemen sakinleşirler. Resmîyeti ve gösterişi çok severler. Gururlarına düşkündürler. Haksız istek ve arzularını kabul etmeyenlerden rahatsız olurlar. Halk deyiimi ile “pire için yorgan yakan” tipler bu mizaca girerler. ⁴¹

Eysenck, faktör analizinden yararlanarak yaptığı çalışmalar sonucunda kişiliğin iki önemli boyut üzerinde yer aldığını söylemişti. Bu boyutlar şunlar.

- **İçe Dönüklük – Dışa Dönük Boyut:** Dışa dönük boyutta yer alanlar, devamlı heyecan peşinde koşan, girişken, kolay arkadaşlık kurabilen ve yaşamayı seven kimselerdir. İçe dönük boyutta yer alanlar ise sessiz, içe kapanık, çekingen ve utangaç kişilerdir.
- **Dengeli – Dengesiz Boyut:** Dengeli boyutta yer alanlar, iş ve özel yaşamlarında kararlı, sakin, güvenilir ve kayıtsız kişilerdir. ⁴²

³⁹ Prof. Dr. Salih Güney, Age, s.324

⁴⁰ Halil Can, Öznur Aşan, Eren Miski Aydın, Örgütsel Davranış, Arıkan Yay. İst. 2006,s.65-67

⁴¹ Prof. Dr. Salih Güney, Age, s.326

⁴² Prof. Dr. Salih Güney, Age, s.326

4.4. Alfred Adler'in Kişilik Kuramı

Adler, bireysel psikoloji kuramını geliştirmiştir. Bireysel psikoloji, her bireyin, tek tek parçalar olarak değil bir bütün olarak algılanması gerektiğini ifade eder. Bireysel psikolojiye göre, insan kişiliğinde bütünlük ve devamlılık esastır ve birey sorunlarını çözebilmek için başarıya ulaşma çabası içindedir. Her birey aşağılık duygusuyla doğar ve yaşamı boyunca bu duyguyu gidermek için çabalar. Adler, kişiliği anlamada üstün olma çabası, ebeveyn etkisi ve doğum sırasının önemli olduğunu söylemiştir.

Adler, bütün insanların yaşama bir aşağılık duygusu ile başladığını ve bunu da güçsüz ve çaresiz bir çocuğun hayatını devam ettirebilmesi için yetişkin birine ihtiyaç duymasını örnek vermektedir.⁴³

Adler'e göre, insanlar hayatları boyunca mükemmel olmak için çabalar dururlar. Hatta bazıları hiç durmadan (mükemmel olmak için) çalışır. Adler'e göre, insanlar, bir ideale doğru ilerleyerek ve bu ideallerini gerçekleştirmede kendilerine yardımcı olacak kişilere yönelerek mükemmele ulaşmak isterler. Eğer insanlar ideallerine ulaşamazlarsa onlarda aşağılık kompleksi oluşur. İdeale ulaşma yolunda yaşanan başarısızlıklar Adler'e göre, tüm yaşam sorunlarının ana kaynaklarından biridir.⁴⁴

Adler'e göre insan davranışlarının temel itici gücü, üstünlük ve egemenlik içgüdüğü ile güç ve prestijdir. İnsan yaşamı boyunca karşılaştığı nesnelere, varlıklara ve çeşitli durumlara hükmetmeye ve onları kontrolü altında tutmaya çalışmıştır. Aslında bütün insanlarda üstün olma arzusu mevcuttur. Ancak Adler'e göre, bu içgüdüğü herkes tarafından ve her yerde temin edilmesi imkânsızdır.⁴⁵

Adler, insanların üstün olma içgüdülerini engelleyen faktörleri de açıklamıştır. Ona göre, üstün olma içgüdüğü engelleyen en önemli faktörlerden bazıları şunlardır: Organ eksikliği, kısa boyluluk, zayıflık, çirkinlik. Bireylerdeki üstünlük ve güç ihtiyacının yeterince doyurulmamasını engelleyen ikinci grup faktörler ise fakirlik, azınlık gruba mensup olma,

⁴³ Prof. Dr. Salih Güney, Age, s.327

⁴⁴ Prof. Dr. Salih Güney, Age, s.327-328

⁴⁵ Prof. Dr. Salih Güney, Age, s.328-329

yetersiz eğitim ve görgü gibi sosyal etmenlerden kaynaklanmaktadır. Adler'e göre, egemenlik ve üstünlük içgüdünün yeterince doyurulmamasının neticesinde bireylerde oluşan aşağılık ve yetersizlik duygusu, genellikle büyüklük ve üstünlük taslama şeklinde davranışlara yansır. Eğer bireylerdeki aşağılık duygusu içinden çıkılmaz bir hâl alırsa, kişide gereğinden fazla abartılmış üstün olma çabaları görülür. Sonuçta bireyin gerçeklerle bağlarının kopması ve uyumsuz davranışlar sergilemesi gerçekleşir. Başka bir deyişle, abartılmış üstün olma davranışları, bireyin kendini geliştirmesini engeller. Birey anormal davranışlar sergilemeye başlar.⁴⁶

4.5. Carl Gustav Jung'un Kişilik Kuramı,

Jung, insan gelişiminde amaç ve isteğe fazla önem vermediği için Freud'dan ayrılır. Freud'a göre yaşam, ölüm araya girinceye kadar tekrarlanan içgüdüsel faaliyetlerden ibarettir. Ama Jung, insanın devamlı olarak kendini yenilediğini ve yaratıcı bir gelişim düşüncesi içinde olduğuna inanmaktadır. Ayrıca Jung, kişiliğin ırksal ve soy gelişimsel yönlerine önem vermesi nedeniyle de diğer psikanalitik teorilerden ayrılmaktadır. Jung'a göre, insan davranışları, bireysel ve ırksal tarihinin (nedensellik) yanı sıra, amaçları ve ülküleri tarafından şekillenir.⁴⁷

Jung'a göre kişilik birbiriyle etkileşim durumunda bazı sistemlerden oluşmaktadır.⁴⁸ Bunlar şöyledir:

4.5.1. Ego

Jung'a göre bilinç (ego), hayatın ilk dönemlerinde oluşmaya başlar ve çocuklar giderek daha çok çevresindeki nesneleri (anne-baba ve oyuncaklarını) seçer ve tanırlar. Başka bir deyişle, bilinç alanı daha çok genişler. Bilinç alanının genişlemesi, düşünme, duygu, duyum ve sezgi gibi zihinsel fonksiyonların artırılması ile mümkündür. Bilinç alanının genişlemesi kişilikte iki yönelime neden olabilmektedir. Eğer bu zihinsel fonksiyonlar içsel ve sübjektif alana yönelirse iç dönüklük (bu durum kişilerde utangaçlık, çekingenlik, içe kapanma, yalnız kalma

⁴⁶ Prof. Dr. Salih Güney, Age, s.329

⁴⁷ Prof. Dr. Salih Güney, Age, s.329

⁴⁸ Engin Gençtan, Çağdaş Yaşam ve Normal Dışı Davranışları, Psikanaliz ve Sonrası, Remzi Kitapevi, İst, 1988, s.94

ve çalışma isteği yaratır.), dışa ve objektif alana yönelirse de dışa dönüklük (bu durum ise kişilerde atılganlık, girişkenlik, sosyal faaliyetlere katılmadan hoşlanma, duygu ve düşünceleri başkaları ile paylaşma istek ve arzusu yaratır) oluşur.⁴⁹

4.5.2. Kişisel Bilinç Dışı

Jung'a göre, egonun çevirdiği yaşantılar insan zihninin içinde kaybolmazlar. Çünkü insanın yaşadıkları aniden yok olmazlar ve Jung'un kişisel bilinç dışı diye isimlendirdiği kişilik düzeyinde depolanırlar. Zihnin bu deposu egoya komşudur. Kişisel bilinçdışında ya bilince hiç ulaşmamış veya bilince ulaştıktan sonra bireyde rahatsızlık yarattığı için bastırılmış ve geri gönderilmiş yaşantılar bulunur.

Burada birikenler kendilerine ihtiyaç duyulduğunda çok kolay bilinç alanına çıkarlar. Örneğin, bir insan arkadaşlarının isimlerini bilir ama bu isimler devamlı olarak bilinç düzeyinde bulunmazlar, ihtiyaç duyulduğunda oraya gelirler. Kişisel bilinçte yer alan yaşantılar bazen rüyalarda da ortaya çıkar. Bu nedenle rahatlıkla şunu söyleyebiliriz: Kişisel bilinç dışı, rüyaların oluşumunda önemli bir etkidir. Kısaca kişisel bilinç dışı, önceleri bilinçli olarak yaptığımız ama daha sonra bizi rahatsız ettiği için bastırılmış, unutulmuş veya hatırlamak istemediğimiz yaşantılardan oluşmaktadır.⁵⁰

4.5.3. Irksal Bilinç Dışı

Jung'a göre kolektif bilinç, nesillerden beri aktarılan ve insanlara ait her şeyin saklı olduğu bölümdür. O'na göre bütün insanların bilgi ile doğduğunu fakat bunların kolektif bilinçaltında saklı tutulduğunu ve tamamen kullanılmadığını ileri sürmüştür. Bilinç ve kişisel bilinç dışı, insanların kendi yaşantılarının bir ürünüdür. Ama kolektif bilinç dışı, insanların bağlı oldukları toplumun ya da ırkın kalıtsal nitelikleri ile yakından ilişkilidir. Jung'a göre, kalıtım ve evrimin insan bedeni üzerinde etkilerinin yanında ruhsal yapıları üzerinde de etkileri vardır.⁵¹

⁴⁹ Feyzullah Eroğlu, Davranış Bilimleri, Beta Yayınları, İstanbul, 2007, s.203,204

⁵⁰ Prof. Dr. Salih Güney, Age, s.330-331

⁵¹ Prof. Dr. Salih Güney, Age, s.331

Jung, zihnin işleyişinin tek belirleyicisi olarak çevreyi kabul edenlerin görüşüğünü benimsememiştir. O'na göre kalıtım ve evrimin, hem bedensel hem de ruhsal yapı üzerinde etkileri vardır. Jung, insan zihninin onun evrimi tarafından şekillendiğine inanmaktadır. Bu açıklamaya göre, insan geçmişiyle bağlantılıdır. Ancak bu bağlantı sadece çoğunluğuna göre değil, kendi neslinin geçmişini hatta bütün insanlık evrimini içermektedir. Kişisel bilinç dışının içeriği daha önce bilinçte mevcut olan yaşantılardan oluşur. Irksal bilinç dışının içeriği ise insanın yaşamı süresince hiçbir zaman bilinçte yaşanmamıştır. Irksal bilinç dışı kişiliğin en güçlü, en etken sistemidir. Patolojik durumlarda egoyu ve kişisel bilinç dışını geri planda bırakabiliriz. Irksal bilinç dışı, insan ırkının bütün geçmişinden getirdiği gizli bellek kalıntılarının topluluğudur.⁵²

4.5.4. Persona

Toplum beklentilerine karşı insanın taktığı maskedir. Böyle bir rol, toplum tarafından kendisine verilmiştir ve bütün yaşamı boyunca bu rolü oynaması kendisinden beklenir. Maske kullanmanın amacı, başkaları üzerinde belirli bir etki yaratmaktır ve çoğu zaman gereksiz yere kişinin gerçek özelliğini saklar. Toplumsal yaşamda insanlar birbirlerini bu maskelere göre değerlendirir.⁵³

4.5.5. Gölge

Gölge arketipi (arketip, duygusal yönü oldukça güçlü olan evrensel düşünce biçimidir), insanın geçirdiği evrime rağmen, günümüze kadar getirmiş olduğu içgüdülerden oluşur. Gölge, insanda mevcut olan hayvansal özelliklerdir. Arketip olarak gölge, insandaki günah kavramının varlığından sorumludur. Dış dünyaya yansıtıldığında şeytan veya düşman kavramlarına dönüşür. Bu açıklamaya göre gölge, toplumun benimsemediği düşüncelerin, duyguların ve eylemlerin bilinç düzeyinde ortaya çıkışından da sorumludur.⁵⁴

⁵² Prof. Dr. Salih Güney, Age, s.331

⁵³ Prof. Dr. Salih Güney, Age, s.332

⁵⁴ Prof. Dr. Salih Güney, Age, s.332

4.5.6. Anima ve Animus

Bir kadını ve bir erkeği birbirine çekip evlenmelerine neden olan şey nedir? Jung, bu soruyu şöyle cevaplamıştır. İki kişinin anima ve animuslarını birbirlerine yansıtmaları sonucunda birbirleri için uygun olduklarına inanmış ve sonunda evlenmeye karar vermişlerdir. Anima ve animus hakkında bilgi sahibi olmayanlar ise evliliğe nasıl karar verdiniz diye sorulduğunda ise genellikle şöyle cevap verirler, “vücut kimyamız uyuştugu” için evlenmeye karar verdik. Bazen de şu ifade kullanılır, “baktığımda içim eriyor.” Aslında bu ifadelerin hepsi Jung’a göre anima ve animusa dayanmaktadır.⁵⁵

İnsanlar fizyolojik olarak erkek veya dişi hormonlarını salgılar. Jung, erkek kişiliğinin dişi yönlerini ve kadın kişiliğinin erkek yönlerini arketiplerle açıklar. Erkekteki dişi arketipe anima, kadındaki erkek arketipe animus adını verir. Bu arketipler, kadının erkekle ve erkeğin kadınla birlikte geçirmiş olduğu ırksal yaşantıların ürünüdür.

Asırlar boyunca erkek, kadınla birlikte yaşamış olmasının sonucu dişileşmiş, erkekle birlikte yaşamış olmak ise kadını erkekleştirmiştir. Erkek kadını animasının gücü sayesinde, kadın da erkeği animusunun yardımıyla anlayabilir. Bazen anima ve animus yanlış anlamalar ve uyumsuzluklara da yol açabilir. Örneğin, erkek eşinde kadının ülküleştirilmiş imgesini arar ve gerçekte ideal arasındaki farkı görmezse, bu ikisinin özdeş olmadıklarını anladığında büyük hayal kırıklığına uğrar. Bu nedenle kişinin iyi bir uyum sağlayabilmesi için ırksal bilinç dışının istekleriyle diş dünya gerçekleri arasında bir uzlaşma olması zorunludur.⁵⁶

⁵⁵ Prof. Dr. Salih Güney, Age, s.333

⁵⁶ Prof. Dr. Salih Güney, Age, s.333

KAYNAKLAR

Galip İsen, Veysel Batmaz, Ben ve Toplum, Om Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, Eylül, 2002

Rasim Adasal, Medikal Psikoloji: Psikolojinin Niteliği ve Gelişmesi, Minnetoğlu Yayınları, İstanbul, 1977

Prof. Dr. Salih Güney, Sosyal Psikoloji, Nobel Yay. Dağıtım, Ankara, Ekim 2009

Prof. Dr. Salih Güney, Sosyal Psikoloji, Nobel Yay. Dağıtım, Ekim 2009, İst., s.315

Sedat Topçu, Kişilik ve Savunma Mekanizmaları, Davranış Bilimleri, Anadolu Üniversitesi Yayını, Ankara,, 1986

Halil Can, Öznur Aşan, Eren Miski Aydın, Örgütsel Davranış, Arıkan Yay. İst. 2006

Engin Gençtan, Çağdaş Yaşam ve Normal Dışı Davranışları, Psikanaliz ve Sonrası, Remzi Kitapevi, İst, 1988

Feyzullah Eroğlu, Davranış Bilimleri, Beta Yayınları, İstanbul, 2007

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

AÇIK VE UZAKTAN EĞİTİM FAKÜLTESİ

Tüm yayın ve kullanım hakları İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesine aittir. Hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz, yayınlanamaz. Ancak kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir. Ders notlarının içeriğinden yazarları sorumludur.

BÖLÜM:	SOSYOLOJİ - FELSEFE
DÖNEM (GÜZ / BAHAR):	BAHAR
EĞİTİM ÖĞRETİM YILI:	2013 - 2014
DERSİN ADI:	SOSYAL PSİKOLOJİYE GİRİŞ 2
DERS NOTU YAZARININ ADI-SOYADI:	YRD. DOÇ. DR. FATİH ÖZBAY
CANLI DERS ÖĞRETİM ELEMANIN ADI-SOYADI:	YRD. DOÇ. DR. FATİH ÖZBAY

İÇİNDEKİLER

6. ÖN YARGI

6.1. Grup Düşmanlığının Bileşenleri

6.1.1. Kalıp Yargılar

6.1.2. Ön Yargı

6.1.3. Ayrımcılık

6.2. Ön Yargıları Öğrenme

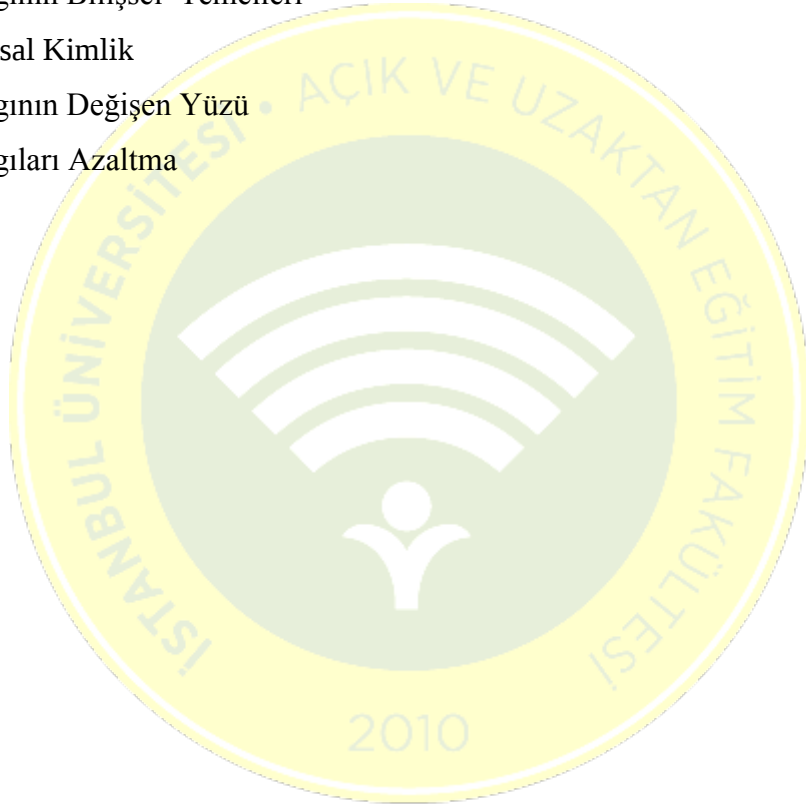
6.3. Ön Yargı İçin GÜdülenme

6.4. Ön Yargının Bilişsel Temelleri

6.5. Toplumsal Kimlik

6.6. Ön Yargının Değişen Yüzü

6.7. Ön Yargıları Azaltma

ÖZET

Bu bölümde ön yargı başlığı altında ön yargının ne olduğunu, nasıl oluştuğunu, sosyal psikologların ön yargıya bakışlarını açıklayacağız.

6. ÖN YARGI

“1930’lu yıllarda Thurgood Marshall, National Association for the Advancement of Colored People (NAACP- Farklı Irktan Hakların İlerlemesi Ulusal Birliği) için çalışan genç bir avukatken Güney’de küçük bir şehre ciddi bir ithamla suçlanan siyahi bir adamı savunmak üzere gönderildi. Şehre vardığında sanığın beyazlardan oluşan öfkeli bir grup tarafından linç edilerek öldürüldüğünü öğrenince büyük bir şok geçirecek ve umutsuzluğa kapılacaktı. Marshall, New York’a dönmek üzere tren istasyonuna gittiğinde üzgündü. Beklerken karnı acıktı ve istasyonda küçük bir büfe olduğunu fark etti. Büfeye doğru yürürken hemen tezgaha gidip bir sandviç ısmarlamakla (bu onun yasal hakkıydı) büfenin arkasına gitmek Güney eyaletlerinde Afrika kökenli Amerikalılar böyle yapardı) arasında kararsız kaldı. Bu arada daha büfeye ulaşmadan kendisine kuşkuyla bakan iri kıyım bir beyaz adam yanına yaklaştı. Marshall, adamın bir çeşit kanun adamı olduğunu düşündü çünkü otoriter tavırla yürüyordu ve cebindeki şişkinlik bir tabancadan başka bir şey olamazdı.

“Hey, evlat” diye seslendi adam Marshall’a. “Burada ne arıyorsun?” “Sadece treni bekliyorum” diye yanıtladı Marshall. Adam kaşlarını çatı, birkaç adım daha yaklaştı, gözlerini tehditkâr bir şekilde Marshall’ın üzerine dikti ve “Seni duymadım evlat. Ne dedin?” dedi. Marshall yanıt verirken kendisinden beklendiği kadar yaltaklanmadığını anladı. “Özür dilerim efendim, treni bekliyorum” uzun bir sessizlik oldu, adam Marshall’ı baştan aşağı süzüyordu, en sonunda, “O trene binmen senin için iyi olur evlat- hem de en kısa zamanda, çünkü bu şehirde güneş canlı bir zencinin üzerine hiç doğmamıştır.” Dedi. Marshall sonradan sandivici nereden alması gerektiği sorusunun fazla akademik kaçtığını düşünecekti. Sandviç falan almaktan vazgeçip nereye giderse gitsin bir sonraki trene atlayıp uzaklaşmaktan başka bir şey istemiyordu. Zaten iştahı da kaçmıştı.¹” bu hikâye ön yargının tam olarak ne demek olduğunu özetleyen bir hikâye olarak burada dursun. Şimdi ön yargının tanımsal anlamına bakarak olaya daha geniş bir bakış açısıyla bakalım. “Ön yargı insan toplumsal davranışının sık sık tüyler ürpertici şiddet davranışlarına neden olan en yıkıcı yönlerinden biri olabilir. Avrupalı ırkını “safılaştırma” örtüsü altında 6 milyondan fazla Avrupalı Yahudi öldürüldü. Bugün, o zamanki Avrupa Yahudi nüfusunun yalnızca çok küçük bir parçası Avrupa’da kalabilmiştir. ABD’de Afrikalı Amerikalılara karşı ırksal ön yargı belki en şiddetli ve süreklisi olmuştur.

¹ Aronson, Wilson, Akert, Sosyal Psikoloji, Kaknüs Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2012,s.743-744

Afrikalılar köle olarak Amerika'ya getirdiklerinde onlara bir mal olarak davranılıyordu. Aydınlatma'dan sınıra bile, büyük çoğunluğu resmî bir ayrımcılık sistemi altında yaşadı. Siyah erkekler eğer “çizgiden çıkmışlarsa” yargılanmadan linç edildiler. 1950 ve 1960'lardaki yurttaşlık hakları hareketi çoğu resmi ayrımcılık biçimlerini sona erdirdi ve Afrikalı Amerikalıların yaşamlarında başka birçok iyileşmeyle sonuçlandı. Ancak, yoksulluk, standart altı barınma ve okul koşulları ile suçlar Afrikalı Amerikalı topluluğun başına bela olmaya devam etti.² “Ön yargılar etnik ve ırksal gruplarla sınırlı değildir. Örneğin, tarihsel olarak eş cinsel erkek ve kadınlara da karşıt cinsel çoğunluk tarafından yakın zamanlara kadar güçlü ön yargılarla bakılmıştır. Bu nedenle, çoğu eş cinsel kendisini korumak için cinsel tercihini gizli tutmak zorunda kalmıştır. Şişman olanlar da sık sık ön yargı ve olumsuz kalıp yargıların hedefi olmuşlardır. Yaşlılar sık sık fiziksel ve zihinsel olarak yetersiz sayılmışlardır.”³

6.1. Grup Düşmanlığının Bileşenleri

Grup düşmanlığı iç-grup adı verilen bir grubun üyeleri, dış-grup adı verilen bir başka grubun üyelerine karşı olumsuz tutumlar sergilediklerinde ortaya çıkmaktadır. Böyle grup düşmanlarının kendi aralarında birbiriyle ilişkili, fakat ayırt edilebilir üç bileşeni vardır. Hiç değilse, kuramsal olarak kalıp yargılar bilişseldir. Bunlar grup üyelerinin en yaygın özelliklerine ilişkin inançlardır. Ön yargı duygusaldır. Hedef bir gruba yönelik olumsuz duygulara ön yargı adı verilir. Son olarak, ayrımcılıksa davranışsaldır. İnsanları sırf grup üyelikleri nedeniyle dezavantajlı duruma koyup ona göre davranmaya ayrımcılık adı verilir.⁴

6.1.1. Kalıp Yargılar

Grup düşmanlığının bilişsel bileşeni olarak adlandırdığımız kalıp yargılar, belirli bir grup ya da toplumsal kategorideki insanlar tarafından paylaşılan özelliklere ilişkin inançlardır.⁵

Kalıp yargılar genellikle doğru mudur? Gerçekte, bazı kalıp yargılarda hafif bir “doğruluk bulaşığı” vardır. Örneğin, suç ve sosyal yardım alma oranları Afrikalı Amerikalılarda

² Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, Sosyal Psikoloji, Çev. Ali Dönmez, İmge Yay., 3. Baskı, İstanbul 2012, s.178

³ Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, Age, s.178

⁴ Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, Age, s.179

⁵ Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, Age, s.179

beyazlara görece gerçekten yüksektir. Asyalı Amerikalılar akademik olarak görece daha iyi olmak eğilimindedirler ve Amerikalı Yerliler arasında alkolizm oldukça yaygın bir sorundur. Fakat gruplar hakkındaki katı kalıp yargılar, hafif doğruluk payları bulunsalar bile, genellikle büyük yanlışlıklar içerirler çünkü oldukça farklı birçok insana ilişkin aşırı genellemelerdir. Sonuç olarak yıkıcı olabilirler; çünkü onlara hiç de uymayan grup üyelerine de uygulanmaktadır.⁶

Kalıp yargıların etkileri üzerindeki araştırmaların büyük çoğunluğu kalıp yargıların sahiplerinin yargılarını nasıl yalınlaştırıp çarpıttığını vurgulamaktadır. Örneğin, Sagar ve Schofield (1980) böyle kalıp yargıların bireysel grup üyelerine ilişkin algıları ne kadar kolay etkilediğini gösterdiler. Araştırmacılar 6. Sınıf çocuklarına birisinin diğerinden pasta istemesi ya da koridorda birisine çarpması gibi, iki çocuk arasında geçen kısa etkileşim betimlemeleri ve bir ressam tarafından çizilmiş resimlerini verdiler. Resimlerdeki iki çocuğun ırkları sistematik olarak değiştirildi. Sonra 6. sınıf çocuklardan resimde ne olduğu hakkında bir öykü anlatmaları istendi. İki çocuktan ikisinin de siyah olduğu kartlarda geçen olay, ikisinin de beyaz olduğu kartlarda olduğundan çok daha kötü ve tehdit olarak anlatılıyordu. Büyük bir olasılıkla, bu tepki siyahları beyazlardan daha düşmanca ve şiddet eğilimli gören kalıp yargıdan kaynaklanıyordu.⁷

Son zamanlarda, araştırmalar giderek daha çok kalıp yargıların, ilişkili oldukları insanlar, yani hedefler üzerindeki etkileriyle ilgilenmeye başlamıştır. Özellikle yıkıcı bir etki bir kalıp yargının kendisini gerçekleştiren bir kehânete dönüşebilmesidir. Bu, kalıp yargıya hedef olan grup üyelerinde onu doğrulayan davranışlara neden olma demektir. Hedef grubun üyeleri kalıp yargıya uygun davranmaya ve tam olarak kalıp yargının sahip olduklarını söylediği özellikleri sergilemeye başlarlar.⁸

⁶ Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, Age, s.179

⁷ Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, Age, s.179

⁸ Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, Age, s.180

6.1.2. Ön Yargı

Ön yargı yalnızca bir dış-grup hakkındaki olumsuz tutumlar için kullanılan bir kavram değildir. Etnik merkezcilik iç-grubun bütün dış-gruplardan daha üstün olduğu insancına verilen addır.

Bir iç-gruba yönelik bu aşırı olumlu tutumlar, ayrıca daha bireyler olarak tanınmadan önce, iç-grup üyeleri hakkında olumlu değerlendirmelere neden olur. Ön yargının etkileri, ayrıca yıkıcı ve yaygındır. Bireysel olarak grup üyeleri hakkındaki yargıların gruba ilişkin ön yargılardan etkilendiğini nasıl söyleyebiliriz? Bazen iki grubun üyeleri diğer grubun üyelerini farklı değerlendirdiklerinde insanlar ön yargılarının etkilerini çıkarsayabilirler. Örneğin, bir deneyde, beyaz bir iş adayını değerlendirmişlerdir. Aynı zamanda da adayın önceki işinden niçin ayrıldığını ya da atıldığını açıklayan yüklemeler yapmışlardır. Sonuç olarak, her iki grubun üyeleri de kendi ırklarından olan aday hakkında, öteki ırktan aday hakkında olduğundan daha olumlu değerlendirme ve yüklemelerde bulunuyorlardı.⁹

Ön yargı ayrıca, kamu siyasetine ilişkin tercihleri de etkilemektedir. Siyalar hakkında en ön yargılı ve en fazla olumsuz tutuma sahip beyazlar insan haklarını destekleme programları ve siyahlar için yaşam standartlarını iyileştirme amaçlı öteki çabalara karşı çıkma olasılığı en yüksek olanlardır.¹⁰

6.1.3. Ayrımcılık

Ayrımcılık, dış-grup düşmanlığının davranışsal bileşinidir. Grup üyelikleri temelinde bireylere yönelik olumsuz davranışlardan oluşur. Örneğin 1942’de ABD hükümeti 120.000 Japon Amerikalıyı İkinci Dünya Savaşı süresince gözaltı kamplarına göndermiştir. Bunu genellikle, insanları bireysel olarak gözden geçirmeksizin, ya da gerekli seçme sürecinden geçirmeksizin yapmış ve onları varlıklarının büyük bölümünü geride bırakmaya zorlanmıştır.¹¹ Ayrımcılık davranışları sık sık yükleme belirsizliği içerir. Terfi isteği geri çevrilen bir kişi buna neden olan şeyin ayrımcılık mı yoksa işte edim yetersizliği mi olduğunu

⁹ Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, Age, s.182

¹⁰ Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, Age, s.182

¹¹ Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, Age, s.183

söyleyemez. Crocker ve Major (1989) ayrımcılığa hedef olan kişinin bunu ayrımcılığa yükleyebilmesi durumunda, olumsuz değerlendirmelerin olumsuz etkilerinin azalacağını kestirdiler. Bu denenceyi sınamak için yapılan bir deneyde, beyaz bir değerlendirmeci bitişik bir odaya oturtulmuş Afrikalı – Amerikalı öğrencilere olumsuz geribildirim verdi. Değerlendirmeci öğrencilerden bazılarını görebiliyor, bazılarınıysa göremiyordu ve öğrenciler bunu biliyorlardı. Görülebilenler olumsuz geribildirim ayrımcılığa yüklemek eğilimindeydiler ve kendilerine saygıları olumsuz geribildirimden daha az görüyordu. Öyleyse garip bir biçimde, açık ayrımcılığı azaltma gerçekte azınlık grubu üyelerinin kendilerine saygılarına tehdidi artırabilir, çünkü yükleme belirsizliğini arttırmaktadır. Bu nedenle de, kişi olumsuz değerlendirmeleri neye yoracağını bilememektedir. Ancak, olumsuz olayları ayrımcılığa yüklemenin başka olumsuz yan etkileri olabilir. Örneğin, ayrımcılığa hedef olan kişinin bir şikâyetçi olarak algılanmasına, dolayısıyla da bireyin ediminin hâlâ düşük değerlendirilmesine yol açabilir.¹²

6.2. Ön Yargıları Öğrenme

a) Toplumsallaşma: Çocuklar kalıp yargı ve ön yargıyla birlikte doğmazlar. Onları ailelerinden, akranlarından kitle iletişim araçlarından ve kendilerini saran toplumdan öğrenmek zorundadırlar. Toplumsallaşma çocukların toplumlarının geleneksel toplumsal kurallarını (norm) öğrendikleri sürece verilen addır. Ön yargıların evin içinde ya da dışında öğrenilebilir. Bu öğrenme, standart toplumsal öğrenme mekanizmalarından herhangi biri yoluyla olabilir.¹³

Dünyanın her yerinde etnik ve ırksal ön yargı normlarının varlığını belgelemek kolaydır. Örneği, beyaz Kuzey Amerikalılar, tarihsel olarak başlangıçta Afrika, Asya ve Latin Amerika'dan gelenlere karşı, Batı Avrupa'dan gelenlere karşı olduğundan daha ön yargılı olmak eğilimindedirler. Ruslar tarihsel olarak, Yahudilere, İngilizler Afrikalılara, Çinliler Japonlara, Japonlar Korelilere karşı ön yargılı olmuşlardır ve daha birçoğu.¹⁴

¹² Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, Age, s.183-18

¹³ Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, Age, s.184

¹⁴ Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, Age, s.184

Geleneksel ön yargılar sık sık yaşamın çok erken dönemlerinde öğrenilmektedir. ABD’de dört ya da beş yaşına gelen çocuklar beyazları siyahlardan ayırt etmekte, ırkla ilgili yaygın normların hiç değilse belirli biçimlerinin farkına varmaktadırlar. Çoğu beyaz çocuğun Latinolar, Asyalı Amerikalılar gibi etnik grupları tanınması için birkaç yıl geçmektedir.¹⁵

b) Kitle İletişim Araçları: Kitle iletişim araçları olası diğer bir toplumsal öğrenme kaynağı oluşturur. Ancak, son birkaç on yıla kadar, ırksal azınlıklar kitle iletişim araçlarında büyük ölçüde “görünmezdi.” Televizyonda ya da yazılı basında görece çok daha seyrek görünüyorlardı.¹⁶

Kitle iletişim araçları grup kalıp yargılarını pekiştirmede önemli bir rol oynar, çünkü belirli herhangi bir grubun kitle iletişim araçlarındaki temsil oranı toplumun o gruba ilişkin şimdiki kalıp yargılarını yansıtmak eğilimindedir.¹⁷

6.3. Ön Yargı İçin Gündülenme

Başka kuramlar ön yargının bireyin gereksinimlerinin doyurulmasına nasıl yardım ettiği üzerine odaklaşırlar. Bunlar güdüsel kuramlardır. Güdüsellikleri başlıca iki nedene dayanır. İlk olarak, insanların güdeleri üzerinde odaklaşırlar. İkinci olarak da insanların ön yargılı tutumlar benimsemelerine yol açan özendiriciler üzerinde odaklaşırlar. Bu tür kuramların iki ana sürümü vardır.¹⁸

a) Psikodinamik Yaklaşımlar: Önyargıyı bir bireyin kişiliğin özel dinamiklerinin bir sonucu olarak çözümleyen kuramlara bazen psikodinamik kuramlar adı verilir. Böyle bir kuram ön yargıyı yön değiştirmiş saldırganlık olarak görür. Kızgın ya da engellenmiş insanlar saldırganlıklarını mutsuzluklarının kaynağı üzerinde boşaltmaya çalışırlar. Ancak, korku ya da sırf ulaşılmazlık nedeniyle engellenme ya da rahatsızlık kaynağına saldırılmazsa, saldırganlık bir başka hedefe yön değiştirebilir. Örneğin, ekonomik bir çöküntü ya da kriz sırasında işlerini kaybeden insanlar kendilerini engellenmiş hissedebilirler, kızabilirler ve dolayısıyla saldırganlık duyabilirler. Fakat engellenmişlikleri için suçlayıp saldırabilecekleri

¹⁵ Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, Age, s.185

¹⁶ Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, Age, s.185

¹⁷ Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, Age, s.186

¹⁸ Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, Age, s.186

ortada belirli bir kişi yoktur. Bu koşullar altında, insanlar bir günah keçisi, sorunları için suçlayıp saldırabilecekleri birisini ararlar. Diğer bir psikodinamik kuram ön yargıyı bir kişilik bozukluğu olarak ele alır. Bu çok iyi bilinen kuram yetkeci kişiliğı, yetkeye abartılı bir boyun eğiş, geleneksel davranış standartlarına aşırı uyma eğilimi, sapkınlara ve azınlık üyelerine karşı kendince haklı düşmanlık ve cezacı bir tutum olarak tanımlar.¹⁹

b) Gruplar Arası Rekabet: Güdülerle ilgili ikinci bir görüşe göre, ön yargılar gruplar arası rekabetten doğmaktandır. Bu görüş toplumun güç, ekonomik kaynaklar, toplumsal konum ve istenebilir diğer özellikler açısından farklılıklar gösteren gruplardan oluştuğunu varsayar. Baskın gruplar ayrıcalıklı konumlarını koruma, toplumsal konumları düşük gruplarsa bu eşitsizliğı ortadan kaldırma yönünde güdülenirler. Bu rekabet gruplar arası çatışmaya, dolayısıyla da ön yargıların doğmasına neden olur. Böyle kuramların birçok sürümü (versiyonu) vardır.

6.4. Ön Yargının Bilişsel Temelleri

“Zararsız görünen bilişsel yanlılıklar ön yargılı toplumsallaşmanın, kişilik bozukluklarının ya da gruplar arasında kaynaklar için rekabetin olmadığı durumlarda bile kalıp yargı ve ön yargıların biçimlenmesine neden olurlar.”²⁰

Ön yargının Bilişsel temellerini anlamak için aşağıda belirtilen üç bölüme bakılması gerekmektedir.

- **Gruplara Ayırma:** “Algısal olarak gruplara ayırma ilk adımdır. Algılayıcılar, doğal olarak insanları gruplandırır. Bir yabancınn bir kadın mı yoksa erkek mi, siyah mı yoksa beyaz mı, çocuk mu yoksa yetişkin mi, bir genç mi yoksa yaşlı mı olduğunu hemen anlar ve böylece anında uygun bir gruba sokarız. Bu büyük ölçüde otomatik, bilinçsiz ve isteğı bağı olmayan bir süreçtir. Dürüst ve akılcı olmak isteme bile yeterli olmayabilir çünkü algımız biz farkına bile varmadan grup çerçevesinde yapılanmıştır. Başkalarını neye göre gruplarız? Değışik ipuçlarının çarpıcılık derecesinin önemli olduğu açıktır. Deri rengi sık sık ırksal grupları ayırt

¹⁹ Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, Age, s.186-187

²⁰ Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, Age, s.190

etmeye yarar; beden biçimi, giyim ve ses erkeği kadından ayırt etmemizi sağlar; aksan, değişik ülkelerden insanları farklılaştırır vb.”²¹

• **Kategori – Temelli Bilgi İşleme:** “Kategorileme sürecinin önemli bir dizi sonucu vardır. Bireyler hakkındaki bilgiler kategorilere ayrılabilirse, belirgin bir biçimde yalınlaşır ve daha etkili olarak işlenir. Kategori-temelli bilgi işlemede algılayıcı toplumsal kategorilerle ilgili olarak belleğinde depoladığı bilgiler temelinde hedef kişiyi kategoriler. Algılayıcı bireyin kişisel özelliklerine, yalnızca belirli bir toplumsal kategoriye tutarlı olup olmadıklarını belirlemek için dikkat eder. Sıkıcı bir seçenek, birey hakkındaki bilgileri parça parça, özellik özellik işlemektedir. Bu tür bilgi işlemeye “özellik-temel işleme” adı verilir. Kişi bir kez bir gruba sokulduktan sonra kalıp yargıların kategori-temelli olarak hazırlanması genellikle çabuk, bilinçsiz ve isteğe bağlı olmaksızın gerçekleşir. Örneğin, hemen hepimiz belirli yaş grupları, ırksal gruplar ve yaygın olarak karşılaşılan öteki gruplar hakkında standart bir kalıp yargılar takımını öğreniriz. Bu kalıp yargılar bir grup üyesinin varlığı ya da grup hakkında düşünmemizi sağlayan başka herhangi bir şey tarafından otomatik olarak etkinleştirilmek eğilimindedir.”²²

• **Avantaj ve Dezavantajları:** “ Kategori temelli bilgi işlemenin bilgi işlemede hem avantajı hem de dezavantajları vardır. Avantajlarında biri, işlemek zorunda olduğumuz veri miktarını azaltmasıdır. Herhangi bir kişi tarafından tam olarak temsil edilebilmek için gerçek çok fazla karmaşıktır; eğer her deneyimi işlemeyecek, ama yine de uygun tepkide bulunacaksa yalınlaştırma zorunlu hâle gelmektedir. Kategoriler yaratarak günlük deneyimleri süzer ve dikkatimi o deneyimlerin en önemli yönleri üzerinde toplayabiliriz. ²³”

6.5. Toplumsal Kimlik

“Toplumsal kimlik, benlik kavramının bir ya da daha fazla gruba üyelikten türetilen parçasıdır. Bu parça grup üyeliğine verilen değeri de birlikte bulundurur. Ön yargıya gelindiğinde ise ilgimiz yalnızca ait olduğumuz gruplar üzerinde değil, kendi grubumuzun çatışma hâlinde olduğu başka gruplar üzerinde de odaklaşır.”²⁴

²¹ Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, Age, s.190

²² Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, Age, s.191

²³ Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, Age, s.193

²⁴ Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, Age, s.195

- **İç-Gruplara Karşı – Dış- Gruplar:** “Pek çok çalışma kategorilime eyleminin ayrıca insanları çok çabuk “biz” (bir iç-grup) ve “onlar”(bir dış-grup) içinde gruplandığını göstermektedir. İnsanları iç ve dış-grupların üyeleri olarak algılamanın üç önemli sonucu vardır. Bunlardan ilki *iç-grubu kayırma etkisidir*. İnsanlar iç-grup üyelerini daha olumlu değerlendirirler, daha fazla ödüllendirirler ve dış-grup üyelerinden daha ikna edici bulurlar; davranışları için daha olumlu yüklemeler yapar ve onlardan daha olumlu davranış beklerler.

Gruba –hizmet eden yanlılıklar iç-grup kayırmacılığının açık örneklerinden biridir. İnsanlar iç-grubun başarı ve başarısızlıkları için dış-grubun çıktıkları için olduğundan daha duygudaşça (semantik) yüklemeler yaparlar. İç – grup üyeleri öteki iç-grup üyelerini kendilerine, dış-grup üyelerinden daha benzer olarak algılamak eğilimindedirler. Bu eğilime *varsayılan benzerlik etkisi* adı verilir. Dış grup üyelerini yabancı ve kendimizden farklı görme yanında, kişilik özellikleri, kişilik ve hatta alt tipler olarak oldukça benzeşik görme eğilimimiz vardır: “biz farklı bireyleriz, onları hepsi birbirine benzer!” Buna *dış-grup benzeşikliği* adı verilir.”²⁵

- **Toplumsal Kimlik Kuramı:** “Niçin yalnızca insanları iç ve dış-gruplara ayırma olgusu iç-grup kayırmacılığı etkilerine yol açmaktadır. Tajfel (1982) üç temel varsayımı kaynaştırarak *toplumsal kimlik kuramını* geliştirmiştir. Bu varsayımlar şunlardır: (1) İnsanlar toplumsal dünyayı iç ve dış-gruplara ayırırlar; (2) bir iç-grubun üyesi olarak toplumsal kimliklerinden bir kendine saygı duygusu türetirler; (3) benlik kavramları, kısmen dış-gruplara görece, iç-grubu nasıl değerlendirdiklerine bağlıdır. Eğer üstün bir iç-grubun üyesiysek kendimize saygımız yüksek, daha düşük statülü bir iç-grubun üyesiysek kendimize saygımız daha düşük olma eğilimindedir.”²⁶

6.6. Ön Yargının Değişen Yüzü

“1930’ların ilk sosyal psikolojik çalışmalarından bu yana çok şey değişmiştir. Hitler gelmiş ve geçmiştir; Avrupa Yahudiliğine yönelik katliam Yahudi karşıtlığını geçersizleştirme etkili olmuştur. Yurttaşlık hakları hareketi ırksal ayrımcılık kurumunu sona erdirmede yardımcı olmuştur. Kadın hareketi ve AIDS’li insanlar adına eylemcilik haberleri kitle iletişim

²⁵ Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, Age, s.195

²⁶ Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, Age, s.197

araçlarını, zaman zaman da olsa caddeleri doldurmuştur. Bazı sorunlar çözüm yoluna girmekte, fakat bazıları önemlerini korumakta ve yeni sorunlar yüze vurmaktadır.”²⁷

6.7. Ön Yargıları Azaltma

“Ön yargılar nasıl azaltılabilir? Alışılmış bir ilk adım işleri ve gelirleri yeniden dağıtarak, konutları iyileştirerek ve benzerleriyle gruplar arası çatışmaları azaltmaktadır. Ancak, bir gruba yardım etme çabaları sık sık diğer grubun zararına işler ve yalnızca düşmanlığı artırır. Hiçbir zaman herkesi doyuracak kadar kaynak yoktur. Bolluk dönemlerinde bile, çoğu insanın durumu iyiyken göreceli yoksunluk gruplar arası çatışmalara yol açabilir.”²⁸

²⁷ Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, Age, s.199

²⁸ Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, Age, s.205

KAYNAKLAR

Aronson, Wilson, Akert, *Sosyal Psikoloji*, Kaknüs Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2012.

Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, *Sosyal Psikoloji*, Çev. Ali Dönmez, İmge Yay., 3. Baskı, İstanbul 2012.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

AÇIK VE UZAKTAN EĞİTİM FAKÜLTESİ

Tüm yayın ve kullanım hakları İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesine aittir. Hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz, yayınlanamaz. Ancak kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir. Ders notlarının içeriğinden yazarları sorumludur.

BÖLÜM:	SOSYOLOJİ - FELSEFE
DÖNEM (GÜZ / BAHAR):	BAHAR
EĞİTİM ÖĞRETİM YILI:	2013 - 2014
DERSİN ADI:	SOSYAL PSİKOLOJİYE GİRİŞ 2
DERS NOTU YAZARININ ADI-SOYADI:	YRD. DOÇ. DR. FATİH ÖZBAY
CANLI DERS ÖĞRETİM ELEMANIN ADI-SOYADI:	YRD. DOÇ. DR. FATİH ÖZBAY

İÇİNDEKİLER

7. BÖLÜM SALDIRGANLIK

7.1. Saldırganlık Nedir? Saldırganlık Tanımları ve Saldırganlığın Ölçülmesi

7.2. Saldırganlık Öğrenilir mi, Yoksa Doğuştan mı Gelir?

7.3. Saldırganlık İçgüdüsel midir? Durumsal Mıdır? Bir Seçim midir?

7.4. Toplumda Saldırganlık

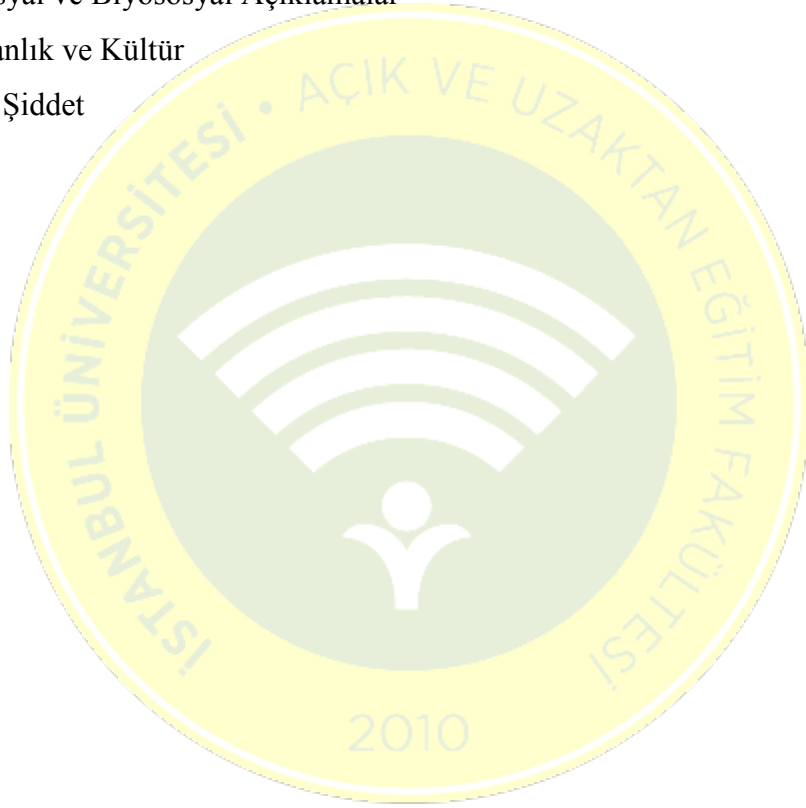
7.5. Saldırganlığa Başlıca Kurumsal Yaklaşımlar

7.5.1. Biyolojik Açıklamalar

7.5.2. Sosyal ve Biyososyal Açıklamalar

7.6. Saldırganlık ve Kültür

7.7. Aile İçi Şiddet

ÖZET

Bu bölümde saldırganlığı, saldırganlığın nedenlerini ve saldırganlık üzerine yapılan kuramları inceleyeceğiz. Aile içi şiddetin de bir tür saldırganlık olması dolayısıyla son olarak aile içi şiddeti inceleyip konuyu tamamlayacağız.

7. DÜŞMANLIK VE SALDIRGANLIK

20 Nisan 1990 tarihinde Littleton Coloradı'daki Columbine Lisesi'nin koridorları ve sınıfları silah sesleriyle çınladı. Eric Harris ve Dylan Klebold adlı öğrenciler salırı silahları ve patlayıcılarla okula gelip bir öğretmen ile birkaç öğrenciyi öldürmüştü. Daha sonra da namıyü kendilerine çevireceklerdi. Barut dumanları dağıldıktan sonra (saldırganlar da ahil olmak üzere) 15 kişi hayatını kaybetmiş, içlerinde ağır yaralıları da bulunan 23 kişi hastaneye kaldırılmıştı. Amerika tarihindeki en korkunç okul katliamı yaşanmıştı. Korkunç bir olay olmasına karşın, şimdi bilançonun aslında daha ağır olabileceğini biliyoruz. Saldırganlar katliamdan birkaç hafta önce kendilerini videoya çekmişlerdi ve video kasetlerinde öğrendiğimize göre hazırlıkları patlayıcıların 95'i tutukluluk yapmıştı. Bunlardan biri okula birkaç kilometre uzağa yerleştirilmişti ve amacı dikkatini dağıtarak polisi okuldan uzak tutmaktı. İkinci patlayıcı kafeteryaya yerleştirilmişti. Patladığında çok sayıda öğrenciyi öldürecek ve panik içinde binayı terk eden öğrencileri de kapıda ellerinde silahlarıyla bekleyen Harris ve Klebold karşılayacaktı. Üçüncü patlayıcı takımını okulun park yerinde duran kendi arabalarına yerleştirmişlerdi. Polis ve sağlık görevlileri okula gelince patlayacak böylece yaralı sayısı ve kaos da büyüyecekti. Video kayıtlarında saldırıların neşeli bir şekilde 250 kişinin öleceğini tahmin ettikleri görülüyordu.”¹ Bu tür bir olaya neden olan saldırganlık ve şiddet unsuru neden kaynaklanmaktadır. Canice bir plan olan bu olayı tasarlayanları buna iten temel sebepler nelerdir? Bu sorularla bu haber burada dursun.

7.1. Saldırganlık Nedir?

Saldırganlık Tanımları ve Saldırganlığın Ölçülmesi

Sosyal psikologlar için saldırganlık fiziksel ya da psikolojik acı vermeyi amaçlayan davranışlardır. Her ne kadar çoğu kişi; hakları için savaşıyor, gerçek ya da hayali haksızlıkları şikâyet etmek için editöre şikâyet mektupları yazan ya da “tuttuğunu koparan” insanları “saldırgan” olarak algılayabilse de saldırganlık kendini ifade gücüyle karıştırılmamalıdır. Benzer şekilde cinsiyet ayrımı yapılan toplumlarda fikrini söyleyen ya da inisiyatif alıp bir erkeği akşam yemeğine davet eden kadınlar kimileri tarafından saldırgan olarak nitelendirilebilir.

¹ Aronson, Wilson, Akert, Sosyal Psikoloji, Kaknüs Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2012,s.673-674

Bizim tanımımız ise çok da spesifik: Saldırganlık kasıtlı olarak zarar ya da acı vermeye yönelik davranışlar sergilemektedir. Bu davranış fiziksel ya da sözlü olabilir; amacına ulaşabilir ya da ulaşmayabilir. Yine de saldırganlıktır. Yani birisi kafanıza bira şişesi atsın ve siz eğilerek kendinizi sakınsanız bile bu yine de saldırgan davranış olacaktır. Aynı şekilde, karşıdan karşıya geçmeye çalışırken sarhoş bir şoför kasıtlı olmayarak size çarparsa, her ne kadar göreceğiniz zarar kafanıza gelebilecek bira şişesinin vereceği zarardan çok daha büyük olsa da bu, saldırgan bir davranış olmayacaktır.”²

“Deneyisel ortamlarda olsun doğal ortamlarda olsun, saldırgan davranış incelemesi, tanımlama ve açıklamada uzlaşma gerektirir. Burada bir sorunla karşılaşmaktayız: Her ne kadar çoğumuz gündelik sohbetlerimizde saldırganlığa ilişkin makul ve açık bir fikre sahipmişçesine konuşuyor olsa da bilimde ya da bilimler arasında saldırganlığın bileşenlerine ilişkin hâlâ çok az görüş birliği vardır. Bir araştırmacı saldırganlığı fiziksel parametreler –itme, dürtme, vurma- kullanarak açıklarken, bir diğeri başka özellikler ekleyebiliyorlar: tehditkat konuşma, sözlü aşağılamalar, yüz ifadeleri vb. Saldırganlık olarak düşünülen davranış, bir dereceye kadar, algılayıcının sosyal ve kültürel özellikleri tarafından belirleniyor.”³

Saldırganlığa dair bir çok tanım ve açıklama vardır. Bazıları şöyledir:

- Kişisel yaralanmayla ya da mülke zarar vermeyle sonuçlanan davranış (Bandura,1973)
- Birinin kendi türünden bir başkasına zarar verme amacı güden davranış(Scherer, Ables & Fischer 1975)
- Saldırgan davranışlardan kaçınacak biçimde güdülenmiş bir başka yaşayan varlığa zarar vermeyi ya da onu yaralamayı hedefleyen davranış (Baron, 1977)
- Bir başla bireye zarar verme niyetiyle gerçekleştirilen davranış (Anderson & Huesmann,2003)⁴

Bilim adamları, pratikte kendi sosyal değerlerine uygun tanımlar kullanma eğilimindedir. Sonuçta incelenen davranış, bir araştırmacıdan diğerine, bir kültürden başka kültüre önemli

² Aronson, Wilson, Akert, age,,s. 675,676

³ Michael A. Hogg, Graham M. Vaughan, Çevirenler: İbrahim Yıldız, Aydın Gelmez, Sosyal Psikoloji, Ütopya Yayınları, 2. Baskı, Mart 2011, Ankara,s.486

⁴ Michael A. Hogg, Graham M. Vaughan, age, s.486

ölçüde farklılık göstermekte, ama yine de hepsine aynı etiket, “saldırganlık”, yapıştırılmaktadır.

Örneğin bir başkasına yönelen bedensel öfke işaretleri gerçek kavgadakiyle aynı mıdır? Yerli halkın kendi topraklarıyla ilgili protestoları uluslararası terörist faaliyetlerle kıyaslanabilir mi, ya da bir çocuğun popusuna vurmak bir seri katilin tüyler ürpertici eylemleriyle aynı kategoride yer alabilir mi?⁵ Aşağıda verilen saldırganlığın ölçülmesi örnekleri faydalı olacaktır :

- Havayla şişirilmiş bir oyuncak bebeğin yumruklanması (Bandura, Ross, & Ross, 1963)
- Bir başkasına elektrik şoku verme kastıyla bir düğmeye basılması (Buss, 1961)
- Bir çocuğun saldırganlık düzeyinin öğretmen ve sınıftaki çocuklar tarafından derecelendirilmesi (Eron, 1982)
- Kurumlarda rehabilitasyona alınmış 13-19 yaş arası gençlere, daha önceki saldırgan davranışlarına ilişkin rapor yazılması (Leyens, Camino, Parke & Berkowitz, 1975)
- DeneySEL bir laboratuvar ortamında, şiddet kullanıma duyulan gönüllülüğe ilişkin sözlü ifade (Genn, 1978)⁶

7.2. Saldırganlık Öğrenilir mi, Yoksa Doğuştan mı Gelir?

“17. yüzyıl filozoflarından Thomas Hobbes insanların doğaları gereği kendi çıkarlarını düşünen canlılar olduğunu ve başkalarına saldırgan davranmak anlamına gelse bile kendi iyilikleri için çalışacaklarını savunuyordu. Hobbes’a göre doğa durumunda (yani, uygar toplum olmadığında) yaşanan hayat “yalnız, yoksun, kötü ve kısadır.” Bu da bir başkası tarafından öldürölme korkusunun neden olduğu bir kaygı durumuna yol açar ve bu nedenle de insan başkalarına karşı güvende olmak için bir topluma katılır. Bundan bir asır sonra Jea Jaques Rousseau bu görüşlerin tam karşıtını savunacaktı. Rousseau 1762 yılında insanların doğaları gereği merhametli, yalnız canlılar olduğunu yazacaktı. Öte yandan, Rousseau’ya göre, hayvanların aksine insanlar içgüdüleri tarafından yönetilmez; insan davranışları şekillendirilebilir; insanların içinde yaşadığı toplum değıştikçe insan davranışları da değışir. Dolayısıyla Rousseau, Hobbes’un insanlara atfettiği hayvani özelliklerin aslında Hobbes’un

⁵ Michael A. Hogg, Graham M. Vaughan, age, s. 487

⁶ Michael A. Hogg, Graham M. Vaughan, age, s.487

çağdaşlarının yaşadığı toplum tipinden kaynaklandığını ve bunların insan doğasına özgü olmadığını savunuyordu. ⁷”

7.3. Saldırganlık İçgüdüsel midir? Durumsal mıdır? Bir Seçim midir?

Erkeklerin neden saldırgan davranışlar sergilediği üzerine iki kuram vardır. Birincisi: erkekler diğer erkekler üzerinde egemenlik kurmak için saldırgan davranırlar. Bu düşünceye göre, dişiler en iyi genleri sağlayacak çocukları en iyi şekilde koruyacak ve en iyi kaynakları sağlayacak erkekleri seçme eğilimindedir. İkinci olarak erkekler “kıskançlık” nedeniyle saldırgan davranışlar sergileyerek eşlerinin başkalarıyla çiftleşmemesini sağlamaya çalışırlar. Bu da babalıklarını garanti altına alır.⁸ Bu bakış ahlaki değerlerden yoksunluk olarak görüldüğü için ve insandaki ahlaki duyguları görmezden geldiği için noksan ve hatalıdır. İnsanların içgüdüleri vardır, diğer hayvanlar gibi fakat insanlarda toplumsal normlar ve ahlaki değerler de vardır. Bu yüzden insanlardaki saldırganlığın sadece çiftleşme veya güç gösterme durumuna bağlanması yanlıştır.

“En çağdaş toplumlarda toplumsal egemenlik ve dolayısıyla dişilere erişim hâlâ büyük oranda (bütünüyle olmasa da) statüye dayanır. Öte yandan son günlerde statü farklı bir anlam kazanmıştır. Çoğu toplumda gruptaki diğer erkeklere fiziksel olarak gözdağı vermek kadınlara çekici gelen en önemli özellik değildir. Bunun yerine artık yüksek statülü kariyerler, zenginlik ve şöhret gücün temelleri hâline gelmiştir. Bu da tarih öncesi atalarımız zamanında kadınların Mike Tayson gibi ağır siklet boksörleri son derece çekici bulurken, günümüzde daha çok Donald Trump ya da Bill Gates’i çekici bulacağını akla getiriyor⁹.” Bu bakımdan saldırganlık sadece durumsal bir özellik de kendini göstermez. O hâlde denilebilir ki saldırganlık hem içgüdüsel hem de durumsal bir özellik taşır.

⁷ Aronson, Wilson, Akert, Sosyal Psikoloji, age,s.676-677

⁸ Aronson, Wilson, Akert, Sosyal Psikoloji, age,s.678

⁹ Aronson, Wilson, Akert, Sosyal Psikoloji, age,s.679

7.4. Toplumda Saldırganlık

“Pek çoğumuz kimi zaman ya da düzenli olarak saldırganlığa tanık oluyor ve neredeyse hepimiz saldırgan davranışların ve saldırgan insanların kanıt ve belirtilerini görüyoruz; duvar yazıları, vandalizm, şiddet içeren tartışmalar, silahlar, militarist kıyafetler.

Hepimiz gazete,dergi ve televizyonda saldırganlıkla ilintili haber bombardımanına uğruyoruz: yağmalama, gasp, çocuk istismarı, tecavüz, soygun, savaş ve linç haberleri gündemden hiç düşmüyor. Çoğu durumda saldırganlığın kurbanları belirli bir ortamda daha az güce sahip dezavantajlı olanlardır: yaşça küçük, yaşlı hasta ya da farklı bir etnik kökene sahip olanlardır.”¹⁰ Dünya sahnesinde değişmeyen kaide olan “güçlü olan güçsüz olanı ezer” ya da kapitalizmin temen manteletilerinden biri olan “büyük balık küçük balığı yer” burada kendini net bir biçimde göstermektedir.

“Saldırganlık insan yaşamının bir parçasıdır, ancak pek çok insan dünyanın her geçen yıl daha saldırgan bir yer hâline geldiği kanısında. Bu tür bir gözlemin doğruluğunu değerlendirmek güç. Kuşkusuz saldırganlık ve şiddetin artmakta olduğu yollu bu düşünce daha fazla insanın şiddete ilişkin görsel medya haberlerini daha sıklıkla izliyor olması olgusuna bağlanabilir. Saldırganlık sadece daha göze batar hâle gelmiştir. Bununla birlikte çeşitli ülkelerdeki suç istatistikleri cinayet ve diğer şiddet içerikli suçların artıyor olabileceğini göstermektedir.”¹¹

“Saldırganlığa doğrudan maruz kalmasalar da toplumsal düzeydeki şiddet artışının hemen hemen bütün insanlarda dolaylı ve sinsi etiketleri olmaktadır. Saldırıya uğrama korkusu nedeniyle yaşam tarzlarımızda giderek daha fazla değişiklik yapıyoruz; daha fazla insan silah taşıyor, korunmasız kalmamak için özel tedbirler alıyor ya da kendini savunma kurslarına katılıyor. Medyada kişiler arası, toplumlar arası ve uluslararası düzeylerdeki zorbaca davranışlara ilişkin aralıksız ve bunalıcı haberler yer alıyor. Yine muhtemeldir ki, bireysel düzeyde, başkalarına karşı oldukça düzenli olarak saldırgan duygular besliyoruz; ancak bu duyguları saldırgan bir tutum takınarak doyurma yoluna gitmeyebiliyoruz.”¹²

¹⁰ Michael A. Hogg, Graham M. Vaughan, age, s.484

¹¹ Michael A. Hogg, Graham M. Vaughan, age, s.485

¹² Michael A. Hogg, Graham M. Vaughan, age, s.485

7.5. Saldırganlığa Başlıca Kuramsal Yaklaşımlar

İnsanların kendi türlerine karşı neden saldırgan davrandıklarını ve onları birbirlerine karşı hayvanlarda görülmeeyen tarz ve şiddette davranmaları eski çağlardan bu güne kadar birçok tartışmalara neden olmuştur. Saldırganlık her ne kadar fiziksel bir tepki olarak kendini gösterse de bunu ortaya çıkaran başlıca etmenler vardır.

Genel bir kanı oluşturarak saldırganlık konusunda ortaya atılmış kuramlara bakacağız.

7.5.1. Biyolojik Açıklamalar

“Bu açıklamaların başlangıç noktası, saldırganlığın doğuştan bir davranış eğişimi olduğudur. İzleyen davranışlar değışse de kaynak değışmez. Saldırganlık bir içgüdüdür, yani genetik olarak önceden belirlenmiş bir tepkiler örüntüsüdür.”¹³

Riopelle’ye göre içgüdü: ¹⁴

- Hedef yönelimlidir ve spesifik bir sonuçla (örneğin, saldırıyla) sona erer,
- Bireyin ve türün yararınadır,
- Olağan bir çevreye uyarlanmıştır,
- Türün bütün üyelerince paylaşılmaktadır (bununla birlikte, bireyden bireye farklı biçimde tezahür edebilir),
- Birey olgunlaştıkça açık biçimde gelişir,
- Bireysel deneyimle öğrenilmez (Bununla birlikte öğrenilmiş boyutları olan bir bağlam içinde açığa çıkabilir.).

Temel olarak üç görüş insan saldırganlığını biyolojik temellere dayandırır. Bunlar :

- **Psikodinamik Kuram:** Freud yaşam içgüdüğü Eros’a karşı ölüm içgüdüğünden Thanatos’un birbiriyle etkileşimden saldırganlığın ortaya çıktığını ifade eder. Thanatos

¹³ Michael A. Hogg, Graham M. Vaughan, age, s.488

¹⁴ Michael A. Hogg, Graham M. Vaughan, age, s.488

başlangıçta öz-yıkıma yöneliktir, fakat geliştikçe dışarıya, başkalarına yönelir. Thanatos’a dayanan saldırganlık dürtüsü bedensel gerilimlerden oluşur.¹⁵

- **Etiolojik Kuram:** İnan saldırganlığının temelini hayvansal içgüdüye dayandığını savunur etolojik kuramcılar. Freudyenler gibi etologlar da saldırganlığın olumlu, işlevsel boyutlarını vurguluyor, fakat saldırganlık potansiyeli ya da içgüdüünün doğuştan gelebileceğini, bununla birlikte edimsel saldırganlık potansiyeli ya da içgüdüünün doğuştan gelebileceğini, bununla birlikte edimsel saldırganlık davranışının ortamdaki serbest bırakılan etken (releaser) olarak bilinen spesifik uyaranlar tarafından ortaya çıktığını kabul ediyorlardı.¹⁶

- **Evrimsel Sosyal Psikoloji:** Evrimsel sosyal psikoloji, saldırganlık için genetik bir temel varsaymakla yetinmeyen, tüm sosyal davranışın biyolojik bir temele dayandırıldığı bir yaklaşımdır.¹⁷

7.5.2. Sosyal ve Biyososyal Açıklamalar

“Bazı sosyal psikologlar, sosyal ortam içinde saldırgan davranışla ilintili görünen öğrenme süreçleri ve faktörler yerine, saldırganlığı içgüdü açısından açıklayan kuramları benimsenirler. Bütün sosyal psikologlar saldırganlığın zorunlu olarak doğuştan ve içgüdüsel olduğunu kabul etmese de onu ya doğuştan ya da öğrenilmiş olabilecek, sosyal olay ve koşulların su yüzüne çıkardığı genel bir dürtü olarak görenler de vardır. Bu yaklaşımlar biyolojik bir öge içerdiği için onlardan biyo-sosyal kuramlar diye söz edeceğiz.”¹⁸ Bu kuram da kendi içerisinde ikiye ayrılır. Bu ayrışma saldırganlığın etkileşen içsel ve dışsal etmenler olarak kabul edilişyle ayrışır.

- **Engelleme ve Saldırganlık:** Bu yaklaşım 1930’lu yıllarda Yale Üniversitesinde bir grup psikoloğun çalışmaları sonucu ortaya atılmıştır. Temel yaklaşımı saldırganlığa daima bir tür engellenme durumunun yol açtığıdır. Başlıca temsilcileri Jhon Dollard ve Doob, Miller, Mowrer’dir.¹⁹

¹⁵ Michael A. Hogg, Graham M. Vaughan, age, s.488

¹⁶ Michael A. Hogg, Graham M. Vaughan, age, s.489

¹⁷ Michael A. Hogg, Graham M. Vaughan, age, s.490

¹⁸ Michael A. Hogg, Graham M. Vaughan, age, s.491

¹⁹ Michael A. Hogg, Graham M. Vaughan, age, s.491

• **Heyecan Transferi:** Zillmann'ın dürtü kavramına yer veren heyecan transfer modeline göre, saldırganlığın ifadesi üç faktörlü bir fonksiyondur.²⁰

1. Öğrenilmiş saldırgan davranış,
2. Bir başka kaynak tarafından uyarılma ya da heyecanlanma,
3. Kişinin bu uyarılma durumunu saldırgan bir tepkinin uygun olduğu biçimde yorumlaması.

Uyarılmanın yüksek olduğu durumların insanların normalden daha saldırgan tepkiler vermesine yol açabileceğini düşünmek güç değildir. Örneğin, stres altında araç kullanırken saldırgan fiillerde bulunmak; bütünüyle ilgisiz bir konuda üzgünken partnerimize öfkeyle bağırmaya yönelik güçlü bir eğilim duymak; ortadan kaybolan çocuğunu bulunca ona tokat atan anne; heyecanlı durumlarda çocuklar arasında patlak veren kavgalar.”²¹

7.6. Saldırganlık ve Kültür

“Çoğu sosyal psikolog saldırganlığın seçime bağlı bir strateji olduğu düşüncesine katılır. Dahası, insanlar söz konusu olduğunda, sosyal etkileşimlerimizin karmaşıklığı ve önem nedeniyle, sosyal durum diğer hayvan türlerine göre çok daha önmlü bir hâle gelir. Öyle görünüyor ki biz insanlar belirli kışkırtıcı uyarıcılara, saldırganlara karşı koyma yolları bularak tepki verme eğilimiyle doğarız. Yine de gerçekten saldırgan davranışlar sergileyip sergilemememiz bu doğuştan gelen eğilimler, çeşitli öğrenilmiş engelleyici tepkiler ve sosyal durumun kesin doğası arasında gerçekleşen karmaşık etkileşime bağlıdır. Örneğin, her ne kadar karıncalardan maymunlara kadar birçok hayvan, bölgesin işgal eden diğer bir hayvana saldırırsa da buradan, kimin popüler yazarın yaptığı gibi, insanların da benzer şekilde bölgelerini korumaya programlandığı ve belirli uyarıcılara karşı saldırgan davranışlar sergilediği sonucuna ulaşamayız. Aslında, çoğu sosyal psikoloğun insanoğlu hakkındaki doğuştan gelen davranış örüntülerinin sonsuz bir değişebilirlik ve esneklik taşıdığı görüşünü destekleyen birçok veri bulunmamaktadır. Gerçekten de kültürler arası çalışmalarda farklı kültürlerin saldırganlık derecesi açısından büyük farklılıklar sergilediği görülmüştür. Avrupa tarihi toplu olarak ele alındığında birbirini izleyen savaşlarla doludur. Buna karşılık son

²⁰ Michael A. Hogg, Graham M. Vaughan, age, s.492

²¹ Michael A. Hogg, Graham M. Vaughan, age, s.492

alışmalar i birliğine dayalı ortaklaşacı kültürlerde saldırganlık düzeyinin Avrupa toplumlarından daha düşük olduğunu gösteriyor.²²

7.7. Aile İçi şiddet

Aile içi şiddet kapalı kapılar ardında meydana gelen şiddet – saldırganlık durumudur. Kapalı kapılar ardında olması, kişilerin mahrem alanlarda şiddetin de zgr alan bulması anlamına gelmemelidir. Kişi mahrem alanında şiddetini ailesi üzerinde gösterir. Bu şiddetin ortaya çıkması birçok etmene bağlı olarak ortaya çıkabilmektedir. Fakat en yoğun etki ise kitle iletişim araçlarıyla hanelerin içerisine sokulmaktadır.

Alfred Hitchcok (1965) bunu çok güzel bir biçimde özetlemiştir: Televizyon, cinayeti ait olduğu yere, evlere geri getirmiştir. Aile içi şiddet bir devlet sorunu olacak kadar önemlidir. Engellenmesi yönünde ülkemizde birçok çalışma yapılmaktadır. Bu çalışmaların başını da Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı yapmaktadır.

“Aile içi şiddet toplumumuzda büyük sorun teşkil eden bir konudur. Son yıllarda üzerinde pek çok çalışma yapılmıştır. Gelgelim, aile içi şiddetin gerçekten artıp artmadığını ya da destekleyici verilerin yüksek bir ihtiya ve kayıtlara mı, yoksa medya haberlerine ve güvenilmez istatiklere mi dayandığını değerlendirmek zordur. İnsanlar evkerindeki şiddeti bildirmekte ya da kabul etmekte genellikle gnlszdr; dolayısıyla aile içi şiddetin ne kadar yaygın olduğunu tespit etmek güçtür.²³

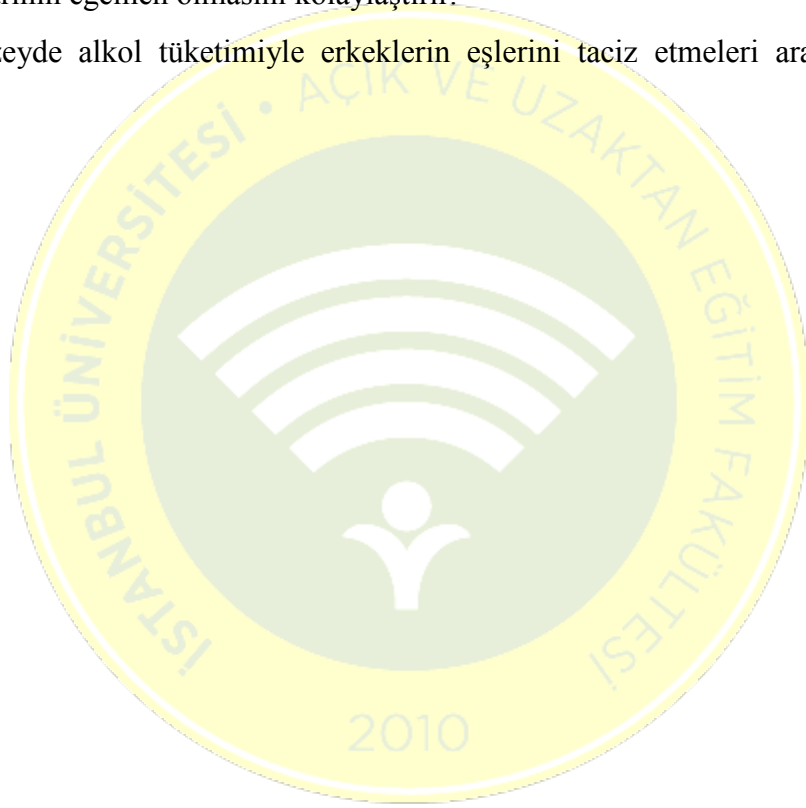
“Tüm şiddet saldırılarının yüzde 80’ini yakın ilişkilerdeki saldırı, tecavüz ve ensestin oluşturduğu söylenebilir. Kadınlar da erkeklere saldırdığına dair kanıtlar mevcut olsa da erkeğin şiddet davranışı daha serttir, dolayısıyla saldırıya uğramış kadın terimi genellikle daha uygundur. İnsanlar neden kendilerine en yakın olanları incitmek isterler? Bunun basit bir yanıtı yoktur, ancak etkili faktörler řunlardır²⁴:

²² Aronson, Wilson, Akert, Sosyal Psikoloji, age,s.682

²³ Michael A. Hogg, Graham M. Vaughan, age, s.514

²⁴ Michael A. Hogg, Graham M. Vaughan, age, s.516

- Öğrenilmiş saldırganlık örüntüleri, diğer saldırgan olmayan tepki verme yollarının düşüklüğüne eşlik edecek biçimde, ailenin ya da değerli görülen başkalarının taklit edilmesi; kuşaktan kuşağa geçen çocuk istismarı döngüsü gerçek bir olgudur; bazı ailelerde şiddetin kronik biçimde tekrarlanması taciz sendromu olarak adlandırılır.
- Aile üyelerinin yakınlığı olanları rahatsızlık ve engelleme kaynağı yapar, dolayısıyla bu duygular dışa vurulduğunda onları hedef hâline getirir.
- Stres, özellikle maddi sıkıntılar, işsizlik ve hastalık (doğum sonrası depresyon da dâhil; bu, kısmen, aile içi şiddetin yoksul ailelerde daha yaygın olmasının nedenidir.)
- Erkeği yücelten geleneksel çekirdek ailelerde iktidarın bölüşümü demokratik olmayan etkileşim tarzlarının egemen olmasını kolaylaştırır.
- Yüksek düzeyde alkol tüketimiyle erkeklerin eşlerini taciz etmeleri arasında bir ilişki vardır.”

KAYNAKLAR

Aronson, Wilson, Akert, Sosyal Psikoloji, Kaknüs Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2012.

Michael A. Hogg, Graham M. Vaughan, Çevirenler: İbrahim Yıldız, Aydın Gelmez, Sosyal Psikoloji, Ütopya Yayınları, 2. Baskı, Mart 2011, Ankara

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

AÇIK VE UZAKTAN EĞİTİM FAKÜLTESİ

Tüm yayın ve kullanım hakları İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesine aittir. Hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz, yayınlanamaz. Ancak kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir. Ders notlarının içeriğinden yazarları sorumludur.

BÖLÜM:	SOSYOLOJİ - FELSEFE
DÖNEM (GÜZ / BAHAR):	BAHAR
EĞİTİM ÖĞRETİM YILI:	2013 - 2014
DERSİN ADI:	SOSYAL PSİKOLOJİYE GİRİŞ 2
DERS NOTU YAZARININ ADI-SOYADI:	YRD. DOÇ. DR. FATİH ÖZBAY
CANLI DERS ÖĞRETİM ELEMANIN ADI-SOYADI:	YRD. DOÇ. DR. FATİH ÖZBAY

5. HAFTA DERS NOTU

İÇİNDEKİLER

8.BÖLÜM TOPLUMSAL CİNSİYET

8.1. Toplumsal Bir Kategori Olarak Cinsiyet

8.2. Algılayıcının Gözünde Toplumsal Cinsiyet

8.2.1. Toplumsal Cinsiyet Kalıpyargıları

8.2.2. Toplumsal Cinsiyet Alt Tipleri

8.2.3. Kalıpları Etkinleştirme

8.2.3.1. Bilgi Eksikliği

8.2.3.2. Grup Üyeliğinin Çarpıcılığı

8.2.3.3. Güç Kalıpyargılama

8.2.3.4. Kalıpyargıların Tehlikeleri

8.3. Cinsiyet ve Benlik

8.3.1.Cinsiyet Kimliği

8.3.2. Psikolojik Erkeklik, Kadınsılık

8.3.4. Davranışsal Esneklik

8.3.5. Kendine Saygı

8.4. Toplumsal Cinsiyet: Kuramsal Yaklaşımlar

8.4.1. Biyoloji

8.4.2. Toplumsallaşma

8.4.3. Toplumsal Roller

8.4.4. Toplumsal Durumlar

8.5. Kadınlarda ve Erkeklerde Toplumsal Davranış: Bir Karşılaştırma

8.5.1. Cinsiyet Farklılıkları Üzerinde Büyük Çözümlemeler

8.5.2. Saldırganlık

8.5.3. Uyma

8.5.4. Sözsüz İletişim

8.5.5. Cinsellik

8.6. Erkeklerde ve Kadınlarda Değişen Roller

8.6.1. Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumlarda Değişiklikler

8.6.2. İş Bölümü

8.6.3. Ev İşi ve Çocuk Bakımı

8.6.4. Çok Rollülük

8.6.5. Aynı Cinsiyetten Çiftler

8.6.6. Erkek Egemenliği

ÖZET

Bu bölümde toplumsal cinsiyet konusunu işleyeceğiz. Kadın ve erkek rollerini ve sosyal psikolojide cinsiyetlerin durumu ve toplumsal cinsiyet durumlarına bir bakışla işlemeye çalışacağız.

8. TOPLUMSAL CİNSİYET

Bu bölümde ve ilerleyen alt bölümlerde cinsiyetin günlük yaşamdaki önemini aktarmaya çalışacağız. Kadın ve erkekler hakkındaki kalıp yargılarla başlamak yerinde olacaktır. Akabinde, toplumsal cinsiyetin bir kişinin benlik kavramını nasıl etkilediği üzerinde durarak toplumsal cinsiyetle ilgili kuramsal yaklaşımları aktaracağız. Kadın ve erkeklerde toplumsal davranışlar üzerinde durarak toplumda değişen kadın ve erkek rollerini de aktararak bölümü tamamlamayı murad ediyoruz.

8.1. Toplumsal bir Kategori Olarak Cinsiyet

“Yeni insanlarla karşılaştığımızda, onların erkek ya da kadın olarak kimliklekeye çalışırız. Bu neredeyse kaçınılmazdır. Neden, toplumsal cinsiyetin toplumsal cinsiyetin toplumsal yaşamdaki bellibaşlı kategorilerden biri olmasıdır. İnsanlı ve nesneleri erkek ya da dişi olarak gruptan ayırma süreci ne “toplumsal cinsiyet damgalaması” (cinsiyet tiplemesi) adı verilir.¹”

Çoğu zaman, cinsiyetle ilişkin ipuçları yüz kılları, göğüsler ya da giyim stili gibi, fiziksel özelliklerden kolayca yakalanabilir. İnsanlar genellikle toplumsal cinsiyetlerini benlik sunumlarının bir parçası olarak sergilerler. Ana babalar çocuklarını cinsiyetleri açıkça anlaşılabilir biçimlerde giydirebilirler. Kentlerin dış semtlerindeki alışveriş merkezlerinde yapılan ve gözlemsel bir çalışma ve bebeklerin %90'ının renk ve stil olarak cinsiyet damgalı olarak giydirildiklerini ortaya koymuştur. Örneğin, kızların %75'i üzerlerinde pembe bir şeyler taşıırken erkeklerin hiçbirinde bu renkten eser yoktu. Tersine, erkek bebeklerin %79'unda mavi bir şeyler varken kızların %8'inde mavi renkli bir şey vardı. Yenilerdeki bir çözümleme, çocukların cinsiyetini gizleyebilecek olan Cadılar Bayramı giysilerinin kızlarda, prenses, güzellik kraliçesi, gelin ya da balerin gibi geleneksel kadın rollerini canlandıran dar bir alanda toplandığını göstermektedir; ayrıca kızların hayvanları ya da yiyecekleri temsil eden giysilerle görünmeleri eğilimi daha yüksekti; bir kelebek, bir köpek yavrusu, saplı emme şekeri ve benzerleri gibi. Erkek Cadılar Bayramı giysileri çok daha değişik ve savaşçı, polis, kovboy, kabadayı, garip yaratıklar ve benzerleriyle Drakula, cellat ya da vampir gibi ölüm simgelerini vurguluyordu. Bir kişinin cinsiyetini belirleyemediğim durumlar nadirdir.

¹ Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, Sosyal Psikoloji, Çev. Ali Dönmez, Metis Yay., 3. Baskı, İstanbul, 2012, s.343

Cinsiyet, kategorileme sürecine dikkati çeker ve hemen kişinin erkek mi yoksa kadın mı olduğuna ilişkin bilgi arayışına neden olur.”² Anadolu’da da çocuklara verilen oyuncaklarda cinsiyet farklılıkları hemen göze çarpmaktadır. Kız çocuklarına bebek oyuncakları verilirken erkek çocuklarına silah tarzında oyuncaklar verilmektedir.

8.2. Algılayıcının Gözünde Toplumsal Cinsiyet

“Yalın görünen bir soruyu düşünün: Bir kişinin cinsiyeti o kişiye ilişki algımızı, ona ve davranışına ilişkin değerlendirmemizi nasıl etkiler? Buradaki vurgu, izlenim oluşturma hedefinin bir özelliği olarak cinsiyet üzerindedir. Araştırmalara göre, kadın ve erkeğin ne olduğuna ilişkin inançlarımız insanlar hakkındaki algılarımıza renk katabilir. Ayrıca, edimleriyle ilgili değerlendirmelerimizle yanlışlıklara yol açabilir.”³

8.2.1. Toplumsal Cinsiyet Kalıp Yargıları

“Kadın ve erkeklerin hangi bakımlarından farklı olduklarını düşünüyorsunuz? Bir cinsin diğerinden daha saldırgan ya da şefkatli olduğuna inanır mısınız? Cesaretli, derli toplu, mantıklı, yumuşak, alıngan, baskın ya da kolay aldanır olma bakımlarından cinsiyetler nerede durmaktadırlar? Erkek ve kadınların kişisel özellikleri hakkındaki inançlara toplumsal cinsiyet kalıp yargıları adı verilir.”⁴

8.2.2. Kültürel ve Kişisel Kalıp Yargılar

“Kültürel ve kişisel kalıp yargılar arasında yararlı bir ayrım yapılabilir. Kültürel kalıp yargılar cinsiyetler hakkında kitleiletişim araçları, din, sanat ve edebiyat tarafından aktarılan inançlardır. Bireyler olarak kültürel kalıp yargıları biliriz, fakat onlarla aynı fikirde olabiliriz de olmaya da biliriz. Örneğin, kültürün kadınları erkeklerden daha az yeterli gösterdiğini bilebiliriz, fakat bu görüşü doğru olmadığı gerekçesiyle reddedebiliriz. Kişisel kalıp yargılar erkekler ya da kadınlar gibi, insan gruplarının özellikleri hakkında kendimize özgü inançlarımızdır. Kalıp yargıların içerikleri sık sık her cinsi niteleyen genel kişilik özellikleri

² Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, Age, s.344

³ Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, Age, s.344

⁴ Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, Age, s.344

açısından betimlemektedir. Çoğunluğumuz erkek ve kadınları evrensel özellikleri açısından ayırarak betimlemektedir. Çoğunluğumuzun erkek ve kadınları ayıran evrensel özelliklere ilişkin inançları vardır. Kùltürler arası araştırmalar birçok ùlkede cinsiyet kalıp yargılarının öze ilişkin ögelerinin oldukça benzer olduğuna işaret etmektedir.”⁵

8.2.3. Toplumsal Cinsiyet Alt Tipleri

“Cinsiyetler hakkında kişilik özellikleri açısından düşünmeye ek olarak, cinsiyet konusunda ikinci bir düşünme yolu daha vardır. Sık sık erkek ve kadın alt gruplarından imgeler yaratırız. Kadınlar hakkında “genel olarak” düşünmek yerine, anneler, güzellik kraliçeleri, kadın hakları taraftarları, erkeksiler ve yaşlı kızlar gibi daha özgül kategorileri düşünebiliriz. Benzer biçimde, tekdüze bir erkek imgesi yerine erkeklerin babalar, iş adamları, inşaat işçileri, hanım evlatları, atletikler, şövenistler ve kuruntular gibi türleri ayırt edilebilir. Diğer bir deyişle belirli bir özellik topluluklarını taşıyan özgül erkek ve kadın tipleri ya da türleri hakkında şemalar geliştirebiliriz. Böylece, bir kişi annelerin şefkatli ve özverili, güzellik kraliçelerinin müthiş çekici, fakat boş kafalı ya da erkeksi kadınların genç, atletik ve maceracı olduklarına inanabilir.”⁶

8.2.4. Kalıpları Etkinleştirme

“Bir kişi hakkında kalıp yargılar temelinde mi, yoksa onun kendine özgü bir birey olduğu temelinde mi düşünceğimizi belirleyen nedir? Bu konuda belirleyici olan üç temel etmen vardır: kişi hakkındaki ulaşılabilir bilginin miktarı, kişinin grup üyeliğinin çarpıcılığı ve güç dengesidir.”⁷

8.2.3.1. Bilgi Eksikliği

“Bir kişi hakkındaki bilgimiz azaldıkça onu kalıp yargılar temelinde algılama ve tepki verme eğilimimiz artar. Örneğin, insanlar cinsiyeti dışında bir bebek hakkında hiçbir şey bilmediklerinde, bazen çocuğa karşı kalıp yargılar temelinde tepkide bulunurlar.

⁵ Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, Age, s.346

⁶ Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, Age, s.347

⁷ Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, Age, s.348

Bir çalışmada, yetişkinler bir bebeğin videoteybini seyrettiler. (Condry ve Condry, 1976) Herkesin aynı videoteybi seyretmiş olmasına karşın, deneklerin yarısına bebeğin erkek, diğer yarısınaysa kız olduğu söylenmiştir. Çocuğun bir erkek olduğunu düşünenler onu kız olduğunu düşünenlerden daha etkin (aktif) ve güçlü olarak değerlendirmişlerdir. Beklenmedik bir biçimde dışarı fırlayan bir kutu içinde yaylı kukla oyuncağına karşı gösterdiği belirsiz tepki çocuğun kız olduğunu düşünenler tarafından “korku”, erkek olduğunu düşünenler tarafından “kızgınlık” olarak değerlendirilmiştir.”⁸

8.2.3.2. Grup Üyeliğinin Çarpıcılığı

“Kalıp yargıları etkinleştiren bir başka etmen de kişinin grup üyeliğinin, bu durumda, cinsiyetin çarpıcılığıdır. Burada “çarpıcılık” kişinin cinsiyetinin görünür biçimde ve belirgin olması anlamında kullanılmaktadır. Örneğin, bir kadının cinsiyeti onun kişisel olarak gördüğümüzde, yazdığı bir makaleyi okuduğumuzda olduğundan daha çarpıcıdır. Cinsiyetin çarpıcılığını etkileyen bir başka etmen de gruptaki kadınların erkeklere oranıdır. Bir kişinin cinsiyeti, sayısal bir azınlık içinde olduğunda daha çarpıcıdır, tümü erkek bir çalışma grubunda tek kadın olma gibi. “Tek kişinin bir gruba kaynaştırılması genellikle tek kişilik azınlığı olan gruplar yaratır. Tek olma konumu dikkatleri kişinin ayırt edici toplumsal kategorisine çeker ve tek olanları kalıp yargılamaya özellikle açık hâle getirir.”⁹

8.2.3.3. Güç Kalıp Yargılama

Susan Fiske (1993) güç dengesinin kalıp yargılama eğilimini etkilediğini ileri sürdü. Örneğin, bir iş durumunda, işveren çalışanlardan oldukça daha büyük bir güce ve kontrole sahiptir. Böyle bir durumda, görece güçsüz çalışanlar işleri üzerinde kontrolü elinde tutan ve daha güçlü olan işvereni dikkatle dinleyeceklerdir. Dikkat etme astların güçlü kişinin ne yapmak eğiliminde olduğunu kestirebilmelerini sağlar. Ayrıca, daha güçlü kişinin daha az kalıp yargısal ve daha güçlü kişinin daha az kalıp yargısal ve daha karmaşık bir izlenimini oluşturmalarına yol açar. Tersine güçlü kişi daha az dikkat eder. Güçlülerin titiz bir dikkat gösterme gereksinimi yoktur, birçok astını yakından izlemek ya da gözlemek için zaman ve yeteneği olmayabilir ve rahatsız edilmek de istemeyebilir.

⁸ Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, Age, s.348

⁹ Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, Age, s.349

Sonuç olarak, gller astlarının kalıp yargısal izlenimlerini oluşturmaya daha eğilimlidirler. Fiske'nin kuramına destek iş durumlarını benzeştirmek için tasarlanmış birçok laboratuvar deneyinden gelmektedir.”¹⁰

8.2.3.4. Kalıp Yargıların Tehlikeleri

“Kategorilere ayrıarak ya da genelleyerek karmaşık yaşam deneyimlerini yalınlaştırma oldukça doğaldır. Kişisel kalıp yargılar, diğer şemalar gibi, yaşamı anlamaya çalışmanın bir yoludur. Ancak, diğer zihinsel destekler gibi, kalıp yargıların da doğalarında belirli bazı sorunlar vardır. Erkeklerin kadınlardan daha zeki olduğu olduğu gibi, bazı kalıp yargılar yanlıştır ve bilimsel araştırmalarla çürütülmüştür. Başka kalıp yargılar özde doğrudurlar: Erkeklerin, ortalama olarak, kadınlardan daha uzun boylu ve güçlü oldukları genellemesi gerçeği yansıtır.”¹¹

8.3. Cinsiyet ve Benlik

“Cinsiyet benlik kavramımızda temel bir öğedir. “Bir erkek” ya da “bir kadın” olduğumuzu bilme kişisel kimliğimizin özünde bir parçadır. İnsanlar kendilerini genellikle cinsiyetleriyle tutarlı ilgi ve kişiliklere sahip bireyler olarak algılar.”¹²

8.3.1.Cinsiyet Kimliği

“Bir erkek ya da kadın olduğumuz bilgisi, yani cinsiyet kimliğimiz yaşamın erken dönemlerinde kazanılır. İki ya da üç yaşlarında çocuklar kendi cinsiyetlerini farkındadırlar ve bize bir kız mı yoksa erkek mi olduklarını söyleyebilirler. Dört ya da beş yaşlarında, diğerlerinin cinsiyetini doğru olarak adlandırabilirler. Ancak, çocuklarını cinsiyetini doğru olarak adlandırabilirler. Ancak, ocukların cinsiyet anlayışları yetişkinlerinkinden farklıdır. Lawrence Kohlberg (1966) ve öteki gelişim psikologlarınca yapılan araştırmalar küçük çocukların şaşırtıcı olarak isterlerse cinsiyetlerini değiştirebileceklerine inandıkları gerçeğini belgelemiştir.”¹³

¹⁰ Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, Age, s.349

¹¹ Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, Age, s.350

¹² Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, Age, s.355

¹³ Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, Age, s.355

“Bir çalışmada Kohlber çocuklara bir kız resmi göstererek, onun isterse bir erkek olup olmayacağını, erkek oyunları oynayıp oynamayacağını, saçını erkekler gibi kestirip erkekler gibi giyinip giyinemeyeceğini sordu. Dört yaşındakilerin büyük çoğunluğu isterse bir erkek olabileceğini söyledi. Ancak, altı ya da yedi yaşındaki çocuklar böylesi bir cinsiyetin dönüşümünün olanaksızlığı konusunda ısrarlıydılar.

Kohlberg çocukların cinsiyet kavramındaki bu değişimin daha genel bir bilişsel gelişim örüntüsünün bir parçası olduğuna inanıyordu. Resimdeki kızın cinsiyetini değiştirebileceğini söyleyen aynı dört yaşındakiler, ayrıca bıyıkları kesilerek aile kedisinin bir köpeğe dönüştürülebileceğini söyleyebilirler. Küçük çocuklar fiziksel dünyayı değişmez olarak görmemektedirler (bir kız, kız olarak; bir kedi, kedi olarak kalır). Yaş ilerledikçe deneyimlerle olgunlaşma birlikte çocukların daha ileri bir zihinsel gelişim aşamasına ulaşmalarını sağlar. Bu yeni bilişsel gelişim aşamasında, dış görünüşteki değişikliklere karşın, cinsiyet ve öteki fiziksel özelliklerin aynı kaldığını anlarlar.”¹⁴

8.3.2. Psikolojik Erkeklik, Kadınlık

“Geleneksel cinsiyet kalıp yargılarını oluşturan erkeksi ya da kadınsı birçok özellik vardır. İnsanlar kendilerini bütün bu özelliklere sahip olarak algılama derecesi bakımından büyük farklılıklar gösterirler. Cinsiyet benlik kavramları açısından yüksek düzeyde “erkeksi” kişiler toplumun belirgin olarak erkeklerle ilişkilendirdiği birçok özellik, ilgi, tercih ve beceriye sahip olduklarına inanırlar. Yüksek düzeyde “kadınsı” bireyler kadınlıkla ilişkili birçok özellik, ilgi, tercih ve beceriye sahip olduklarına inanırlar. Psikolojik erkeklik ve kadınlığı ölçmek için geliştirilen ilk araçlar zorunlu-seçmeli bir malzeme türünü benimsemişti. Olağan bir ölçme aracı bir kişinin duş almayı mı (erkeksi) yoksa küvette yıkanmayı mı (kadınsı) tercih ettiğini; bir müteahhit olarak mı (erkeksi) yoksa bir kütüphaneci(kadınsı) olarak mı çalışmak istediğini; etken mi (erkeksi) yoksa edilgen mi (kadınsı) olduğunu sorabilirdi. Bu ölçeklerin önemli bir özelliği erkeksiliği ve kadınlığı karşılıklı olarak birbirini dışlayan karşıt uçlar olarak görmeleriydi. Ölçekten tek bir puan

¹⁴ Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, Age, s.355

alınıyordu: Yüksek puanlar erkeksiliğe (birçok erkeksi seçime) ve düşük puanlar da kadınsılığa (birçok kadınsı seçime) işaret ediyordu.”¹⁵

8.3.4. Davranışsal Esneklik

“Bem, erkeksilerin görev yeterliliği ve atılganlık, kadınsıların bakım ya da duygusal açığa vuruculuk gerektiren durumlarda daha başarılı olacaklarını kestirmiştir. Androjenlerse her iki tür durumda da başarılı olmalıydılar. Sonuçlar bütünüyle tutarlı olmamakla birlikte, bu denence için araştırmaya dayalı kanıtlar bulunmuştur. Bazı araştırmalar psikolojik erkeksiliğin edimi iyileştirmesi gereken durumlar üzerine yoğunlaşmıştır. Bir çalışmada Bem (1975) uyma yönünde grup baskısına direnmeyi gerektiren bir yetenek testinde erkeksiler ile androjenlerin kadınsılardan daha iyi bir edim sergilediklerini göstermiştir. İsrailli askerler üzerinde yapılan bir çalışmada, hem erkeksi hem de androjen bireyler orduda başarılı olma şanslarını kadınsılardan daha yüksek görüyorlar ve öteki askerlerden daha olumlu değerlendirmeler alıyorlardı. Başka çalışmalar kadınsılığın ve androjenliğin aha avantajlı olduğu durumları ortaya koymuştur. Bir çalışmada, bir bebekle oynamayı, yeni üniversitesine uyumda güçlük çeken üniversitesine uyumda güçlük çeken üniversite değiştirmiş bir öğrenciyle konuşmayı içeren bakım-sevecenlik görevlerinde kadınsı ve androjen bireyler daha iyi edim göstermişlerdir.”¹⁶

8.3.5. Kendine Saygı

“Kişinin kendisi hakkında iyi hissetmesi ruh sağlığında anahtar etmendir. Uygunluk modeline göre, kendine saygı ve psikolojik uyum “uygun” cinsiyet benliği kavramları olan erkeksi erkek ve kadınsı kadınlarda en yüksek olmalıdır. Androjenlik görüşüne göreyse, tersine, kendilerini hem olumlu erkeksi hem de olumlu kadınsı özelliklere sahip olarak algılayan androjenlerde kendine saygı yüksek olmalıdır.”¹⁷

¹⁵ Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, Age, s.356

¹⁶ Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, Age, s.357-358

¹⁷ Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, Age, s.358

8.4. Toplumsal Cinsiyet: Kuramsal Yaklaşımlar

“Cinsiyet farklılıkları konusundaki tartışmalar sosyal psikolojinin ortaya çıkışından önce de vardı. Yüzyıllar boyunca kişisel deneyim ve sezgiler böylesi tartışmaların temelini oluşturuyordu. Bugün bilimsel kuram ve araştırmalar toplumsal cinsiyet farklılıklarının ve benzerliklerinin daha dengeli ve kapsamlı olarak anlaşılmasında yardımcı olmaktadır. İlk tartışmalarda cinsiyet farklılıklarının nedeninin doğa mı yoksa çevre mi; biyoloji mi yoksa öğrenme mi olduğu soruluyordu. Şimdilerde biliyoruz ki böylesi yalın ikilemler yanıltıcıdır. Cinsiyet farklılıklarının tam açıklaması, cinslerin biyolojik kapasitelerini, erkek ve kadınların içinde yaşadıkları toplumsal çevreyi ve biyoloji ile kültür arasındaki etkileşimleri dikkate almak zorundadır.”¹⁸

8.4.1. Biyoloji

“Cinsiyet farklılıkları çeşitli biyolojik etmenler tarafından etkilenir. Boy uzunluğu, kas gelişimi, çocuk doğurma ve memeyle besleme yeteneği açısından fiziksel farklılıklar açıktır. Hem daha doğmamış fetüs hem de yetişkinler üzerinde hormonların etkileri kadar beyindeki cinsiyet farklılıkları canlı araştırma konularıdır. Evrimsel psikologlar ve sosyal biyologlar, ayrıca genetik farklılıklarına katkıda bulunduğuna inanmaktadır. Biyoloji yönelimli bilim adamları erkeklerde fiziksel saldırganlık ve toplumsal baskınlık gibi belirli cinsiyet örüntülerindeki kültürler arası tutarlılıkların bu davranışlarda cinsiyet farklılıkları için biyolojik bir desteğe işaret ettiğini düşünmektedirler.”¹⁹

8.4.2. Toplumsallaşma

“Toplumsallaşma bakış açısı çocukluktan başlayarak insanların cinsiyet hakkındaki bilgileri değişik öğrenme ve ‘cinsiyete uygun’ davranışları kazanma yollarını vurgular. Toplumun erkek ve kadın davranışları için farklı beklenti ve standartları vardır.”²⁰

¹⁸ Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, Age, s.360

¹⁹ Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, Age, s.360

²⁰ Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, Age, s.361

“Kızı, annesinin küpeleri kulaklarında, ipeksi giysisi sırtında, yüksek topukları ayağında oturma odasına girip dizlerine tırmanan bir adam düşünün. Baba kızına gülümsemek, onu kucaklamak, böylesine güzel bir kız olduğu için ona güzel gelecek şeyler söylemek eğilimindedir. Şimdi de tam olarak aynı şeyi yapan dört yaşındaki bir erkek çocuğu düşünün. Çağdaş bir babanın oğlunu cezalandırmayıbilmesine karşın, kadınsı giysilerin erkek çocuklar için uygun olmadığını söylemesi olasılığı yüksektir. Hem annelerin hem de babaların çocuklarında cinsiyet damgalı davranışları cesaretlendirdiklerine ilişkin kanıtlar vardır.”²¹

“Toplumsallaşma yaklaşımına göre, erkek ve kızların farklı pek çok toplumsal deneyimleri vardır. Bunlar tutum, ilgi, beceri ve kişiliklerde yetişkinlikte de devam eden görece kalıcı cinsiyet farklılıklarına yol açmaktadır.”²²

8.4.3. Toplumsal Roller

Üçüncü bir yaklaşıma göre insan davranışları, toplumsal rollerle de değişip bundan etkilenebilmektedir. “Yetişkinlerin yaşamları aile üyeleri, işgörenler ve topluluk üyeleri olarak değişik rolleri tarafından yapılandırılır. Buradaki ana fikir önemli birçok toplumsal rolün iki cinsiyet için farklı olarak tanımlanmış olmasıdır. Aile içinde, insanların genellikle anne ve babalardan, karı ve kocalardan, erkek ve kız çocuklardan farklı beklentileri vardır. Çalışma dünyasında, mesleksen roller genellikle cinsiyet damgalıdır: Bakım, tezgahçılık ve ilköğretim geleneksel olarak kadın alanlarıdır: tıp, yapı işleri ve üniversite öğretim üyeliği geleneksel olarak erkek alanlarıdır. İş örgütlerinde, kadınların iş rolleri toplumsal konum, saygınlık ve güç açısından genellikle erkeklerinkinden daha düşüktür: Erkek patron, kadın yardımcıdır.”²³

8.4.4. Toplumsal Durumlar

“Davranış üzerinde temel diğer bir etki de hâlihazırdaki toplumsal ortamdır. Bir adam erkek arkadaşlarıyla konuşmasını dört harfli sözcüklerle tuzlayıp biberleyerek futbol ya da arabalar hakkında konuşabilir. Fakat yeni bir kız arkadaşla davranışını biraz inceltip konuşmanın

²¹ Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, Age, s.361

²² Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, Age, s.362

²³ Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, Age, s.362

konusunu değiştirebilir. Durumsal bakış aıların temel varsayımına göre, çoğu toplumsal davranışlar için erkeklerin ve kadınların potansiyelleri göreve eşitir ve davranışlar kişisel seçim, başkalarının davranışları ve durumsal bir bağlamın bir işlevi olarak büyük ölçüde farklılaşabilir.²⁴

8.5. Kadınlarda ve Erkeklerde Toplumsal Davranış: Bir Karşılaştırma

“Son yıllarda, oldukça çok araştırma erkeklerin ve kadınların yetenek ve davranışlarını karşılaştırmıştır. Bu, özellikle çocuklar ve niversite öğrencileri üzerinde yapılmıştır. Burada, saldırganlık, uyma, sözsüz iltişim, cinsellik ve kişisel yeterliliği içerirken birçok toplumsal davranıştaki cinsiyet farklılıkları gözden geirilmıştir.”²⁵

8.5.1. Cinsiyet Farklılıkları zerinde Büyük zmler

“Cinsiyet farklılıkları üzerine araştırmaların sayısı arttıkça, araştırmacılar genel yargılara varmak için araştırma bulgularını zetlemede zorlanmaya başlarlar. Geleneksel olarak, araştırma yazını taramaları büyük ölçüde onları yapanların yargılarına dayanıyordu. Diğer bir deyişle, bu yöntemsel olarak kusurlu araştırmalardan kaçınabilme, dengeli araştırma örneklemeleri seçme yeteneğine bağlıydı. Taramacılar için ısrarlı bir sorun, çalışmalardaki tutarsızlıklardı. Eğer belirli bir etkinlikte yirmi çalışma erkekleri, on çalışma kızları daha üstün bulmuş ve on çalışma da ikisi arasında bir fark bulamamışsa, hangi sonuca varabiliriz? Araştırmacılar, eğer çalışmaların çoğunda ortaya çıkmışsa bir cinsiyet farkının “bulunduğunu” varsayarak bu tutarsızlıkları bir sonuca bağlamak için sık sık bir “oy sayımı” yaklaşımı kullanmışlardır.”²⁶

8.5.2. Saldırganlık

“Bütün dünyada hem ocuk hem de yetişkin olarak erkekler kadınlardan daha saldırgan olmak eğilimindedirler. Erkek ocuklar kıızlardan daha fazla dvşmekte, başkalarına kk düşürücü biçimlerde davranmakta hakaret etmekte ve saldırganlık içeren konular

²⁴ Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, Age, s.363

²⁵ Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, Age, s.363

²⁶ Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, Age, s.364

düşlemektedirler. Erkekler ayrıca, amaçlarına ulaşmak için fiziksel güç kullanmaya da kızlardan daha yatkındırlar. Irza geçme, eş dövme ve şiddete dayalı suç istatistikleri bu gerçeği yansıtmaktadır.”²⁷

8.5.3. Uyma

“Kalıp yargılar kadınları erkeklerden daha boyun eğici, kolay aldanır ve uymacı göstermektedir. Eagly’ye göre, geleneksel toplumsal roller erkeklerin kadınlardan daha az etkilenebilir olmalarını gerektirmektedir. Sosyal psikolojik çalışmalar olağan olarak, uyma ve boyun eğmeyi deneklerin yabancılarla etkileştikleri labaratuvar ortamlarında araştırmıştır.”²⁸

8.5.4. Sözsüz İletişim

“Kadınlarda sezgi hakkındaki kalıp yargılar onların sözsüz davranışları anlama ya da “okumada” erkeklerden daha iyi olduklarını ima eder. Buradan yola çıkarak, ağlayan bebeğin aç mı olduğunu ya da gaz sancısını mı çektiğini anlamada annelerin babalardan daha uzman oldukları çıkarsanabilir.”²⁹

8.5.5. Cinsellik

İnsan cinselliğindeki cinsiyet farklılıkları büyük ölçüde belgelenmiştir. Tutarlı bir bulguya göre, kadınlar cinselliğe daha ilişkisel ya da ortak (ilişkideki ortak) merkezli, erkeklerse daha eğlence ya da beden merkezli yaklaşmak eğilimindedirler. Örneğin, kadınlarla karşılaştırıldığında, erkekler her iki cins içinde de gelişigüzel cinsel ilişkiye karşı anlamlı olarak daha hoşgörülü tutumlara sahiptirler. Erkekler erken çıkma ilişkileri sırasında raslantısal cinsel ilişkiyi de içeren evlilik öncesi cinsel ilişkileri daha fazla kabul ettiklerini belirtmektedirler. Ayrıca erkekler evlilik dışı cinsel ilişkiye kaşı da daha hoşgörülüdürler.”³⁰

“Cinsellik üzerine araştırmalar insan davranışındaki en büyük ve tutarlı erkek-kadın farklılıklarından bazılarını kimliklemiştir. Kuşkusuz, erkekler ile kadınların kendi aralarında

²⁷ Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, Age, s.365

²⁸ Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, Age, s.366

²⁹ Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, Age, s.367

³⁰ Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, Age, s.368

küçümsenemeyecek farklılıklar vardır. Cinsellikte gözlenen cinsiyet farkları için birçok açıklama getirilmiştir. Cinsiyet farklılıklarının nedeni olarak bazı araştırmalar evrimsel kalıtım ve üreme biyolojisini, başkaları çocukluk toplumsallaşmasını, daha başkaları yetişkin toplumsal rollerini vurgulamaktadır.”³¹

8.6. Erkeklerde ve Kadınlarda Değişen Roller

“Bugünün gazeteleri kadınların ve erkeklerin değişen rolleri üzerine öykülerle doludur. Bazıları bu değişikliği “eşitliğe doğru bir gidiş” olarak çok olumlu bulurlarken bazıları “geleneksel değerlerin çöküşü” olarak görüp üzülmemektedirler. Fakat çok az kişi erkeklerin ve kadınların yaşamlarının artık eskisi gibi olmadığını yadsıyabilir. Geleneksel cinsiyet rolleri iki temel ilke çevresinde örgütlenmiştir. Bir görüşe göre, erkekler ve kadınlar farklı etkinliklerde bulunmalı, cinsiyete uygun bir iş bölümü yapılmalıdır. İkinci görüşe göre, erkekler hem evde hem de genel olarak toplumda baskın cinsiyet olmalıdır. Araştırmacılar halkın “cinsiyet rolü tutumları” adı verilen erkeklere ve kadınlara uygun rollerin neler olması gerektiğine ilişkin inançlarındaki değişikliklerin çetelesini tutmuşlardır.”³²

8.6.1. Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumlarda Değişiklikler

“Erkekler ve kadınlar için geleneksel rolleri tutan güçlü inançların çözülmekte olduğuna işaret eden birçok kanıt vardır. Halkın cinsiyet rollerine yönelik tutumlarını değerlendiren çalışmalar bu değişiklikleri belgelemektedir. Örneğin, 1936’da ABD’de insanların yalnızca %18’i kocasının geliri geçinmelerine yetinmesine karşın bir kadının ücretli bir işte çalışmasını onaylıyordu. 1976’da erkeklerin (%65) ve kadınların (%70) çoğunluğu ev dışında çalışan kadını onaylıyordu. Benzer biçimde, üniversite birinci sınıflar üzerinde bir tarama da “Evli kadınların etkinliklerin evle sınırlı olması en iyisidir.” tümcesini onaylama oranının azaldığını göstermiştir. 1970’te, öğrencilerin %48’i bu tümceyle aynı fikirdeydi. Fakat 1980’de bu oran %27’ye, 1992’de de %26’ya düşmüştür.”³³

³¹ Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, Age, s.369

³² Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, Age, s.371

³³ Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, Age, s371

“1975’lerin başlarında, Spence ve Helmreich (1972) kadınların toplumdaki hak ve rollerine ilişkin tutumları ölçmek için standart kağıt-kalem testleri geliştirdiler. Kadınlara Yönelik Tutumlar Ölçeği (KTÖ), daha sonra cinsiyet tutumlarını (ayrıca, cinsiyet rolü tutumları olarak bilinir) değerlendirmede en yaygın olarak kullanılan araç hâline gelmiştir. Ölçek yanıtlayıcılardan aşağıdakilere benzer tümcelerle ne kadar uyuştuklarını belirtmek isterler:

- Küfür etme ve açık saçık sözcükler bir kadının konuşmasında, bir erkeğinkinde olduğundan daha iticidir.
- Bir topluluğun entelektüel liderliği büyük ölçüde erkeklerin elinde olmalıdır.
- Kadınlar hakları konusunda daha az, iyi eşler ve anneler olmaları konusunda ise daha fazla kaygılanmalıdır.”³⁴

8.6.2. İş Bölümü

Son yüzyılda, belki de en keskin değişiklik kadınların ücretli işlere artan kalıtımı olmuştur. 1940’ta evli kadınların yalnızca %15’i ücretli bir işte çalışıyordu. Bugün, evli kadınların çoğunluğu ve okul öncesi çocuğu olan annelerin yaklaşık üçte ikisi ücretli işlerde çalışmaktadır. Ancak yine de kadınlar gerçek yaşam işlerinde eşit ortaklar olmaktan uzaktırlar. Sekreterlik, hemşirelik ve öğretmenlik gibi, düşük konumlu “kadın” işlerinde yoğunlaşmaya devam etmektedir. Kısmen işlerin bu cinsiyete dayalı ayrımı yüzünden, ortalama bir kadın işçi bir erkeğin kazandığı her 1 liraya karşılık 75 kuruş kazanmaktadır.”³⁵

8.6.3. Ev İşi ve Çocuk Bakımı

Bugün erkekler daha önceleri “yalnızca kadınlar için” olduğu düşünülen daha fazla etkinlikte bulunmakta mıdır? Böyle değişikliklerin günlük örneklerini bulmak kolaydır. Erkekleri alışveriş yaparken ya da bir yeni yetmeyi parka götürürken görme giderek yaygınlaşmaktadır. Erkekler bugün çocuklarıyla geçmişte olduğundan daha fazla zaman harcamaktadırlar. Ancak erkeklerin ev işlerine ya da bazılarının dediği gibi “aile işlerine” katılımı kadınlarıkiyle karşılaştırıldığında hâlâ çok azdır.”³⁶

³⁴ Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, Age, s.371

³⁵ Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, Age, s.372

³⁶ Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, Age, s.372-373

8.6.4. Çok Rollülük

“Evde ve işte birçok sorumluluk üstlenmenin kadınlar üzerindeki psikolojik etkisi nedir? Bu soruyla ilgili araştırmalar çok rollü olmanın istemlerinin zor ve gerginlik yaratıcı olabileceğini göstermektedir. Çalışan anneler sık sık zaman yokluğundan ve uykusuzluktan yakınırırlar. Bu ve diğer gerçel sorunlara karşın, bazı kadınlar çok rollü olmaktan yararlanmaktadırlar. Bir kadın şöyle diyordu; “Yaşamı ilginç tutmaktadır. Bütün bu şeyleri yapabilmek için kendinizi gerçekten bütün hissetmenizi sağladığını düşünüyorum”. Araştırmalar, ayrıca eşler, ana babalar ve para kazancılar olarak hem kadınlar hem de erkekler için çok rollü olmanın potansiyel psikolojik yararlarını belgelemişlerdir.”³⁷

8.6.5. Aynı Cinsiyetten Çiftler

Evde iş bölümüne farklı bir bakış açısı seviciler ile eşcinsel erkeklerin yakın ilişkileri üzerinde yapılan çalışmalara dayanmaktadır. Aynı cinsten çiftler ev işlerini aralarında nasıl bölmektedirler. Yanıt için, Kurdek (1993) birlikte yaşayan eşcinsel ve seviciler çiftler arasındaki ev işleri bölüşümünü karşıt cins evli çiftler arasındakile karşılaştırdı. Karşıt cins evli çiftler arasında ev işleri cinsiyet temelinde paylaşılıyordu: Yemek yapma, temizlik ve alışverişi de içeren işlerin büyük bölümünü kadın yapıyordu. Tersine, eşcinsel ve seviciler çiftler ev işlerini çok daha dengeli bir biçimde bölüşüyorlardı, böylece işlerin büyük çoğunluğunu taraflardan biri yapmak zorunda kalmıyordu. Eşcinsel erkekler işleri kişisel tercih ve yetenek temelinde her ortağın uzmanlık alanları olacak biçimde paylaşıyorlardı. Seviciler işleri ya birlikte ya da sıraya yapıyorlardı. Genel olarak, araştırma bulguları çağdaş seviciler ve eşcinsellerin geleneksel karı-koca ilişkilerini kendi ilişkileri için model almadıklarını ve daha eşitlikçi bir örüntü yaratmaya çalıştıklarını göstermektedir.”³⁸

8.6.6. Erkek Egemenliği

“Geleneksel cinsiyet rolleriyle ilişkili ikinci temel görüşe göre, erkekler hem evde hem de genel olarak toplumda liderler olmalıdır. Kamu kesiminde kadınlar için oy verme hakkını

³⁷ Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, Age, s.373

³⁸ Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, Age, s.373

reddeden, mal mülk edinmelerini yasaklayan ve genel olarak kadını ikinci sınıf yurttaş olarak tanımlayan yasalar büyük ölçüde tarih olmuştur.”³⁹

“Kişisel ilişkilerde, erkek egemenliğinin ölçüsünü değerlendirebilmek daha zordur. Kişisel eğilimler düzeyinde, erkekler ve kadınlar güce yönelik ilgileri ya da güç güdülerini açısından farklılık göstermemektedirler. Ancak, toplumsal alışkanlıklar geleneksel olarak çıkma ve evlilik ilişkilerinde erkeğe daha büyük yetki vermektedir”⁴⁰”

³⁹ Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, Age, s.374

⁴⁰ Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, Age, s

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

AÇIK VE UZAKTAN EĞİTİM FAKÜLTESİ

Tüm yayın ve kullanım hakları İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesine aittir. Hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz, yayınlanamaz. Ancak kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir. Ders notlarının içeriğinden yazarları sorumludur.

BÖLÜM:	SOSYOLOJİ - FELSEFE
DÖNEM (GÜZ / BAHAR):	BAHAR
EĞİTİM ÖĞRETİM YILI:	2013 - 2014
DERSİN ADI:	SOSYAL PSİKOLOJİYE GİRİŞ 2
DERS NOTU YAZARININ ADI-SOYADI:	YRD. DOÇ. DR. FATİH ÖZBAY
CANLI DERS ÖĞRETİM ELEMANIN ADI-SOYADI:	YRD. DOÇ. DR. FATİH ÖZBAY

6. HAFTA DERS NOTU

İÇİNDEKİLER

9. LİDERLİK

9.1. Liderlik Kavramı ve Tanımı

9.2. Liderliğin Aynı Anlamda Kullanılan Kavramlardan Farkı

9.2.1. Komutan ve Lider Farkı

9.2.2. Yönetici ve Lider Farkı

9.2.3. Başkan ve Lider Farkı

9.2.4. Şef ve Lider Farkı

9.2.5. Popüler Kişi ve Lider

9.3. Liderlerin Ortaya Çıkışı

9.4. Liderlerin Kazanılmasına İlişkin Görüşler

9.4.1. Doğuştan Sahip Olunan Nitelikler Açısından Liderlik

9.4.2. Eğitim ve Deneyimle Kazanılan Nitelikler Açısından Liderlik

9.5. Liderlik ve Geliştirme Süreci

ÖZET

Bu bölümde liderlik konusunu aktarmaya çalışacağız. Liderlik kavramının tanımı ve kapsamı, liderlik ile karıştırılan farklı kavramları karşılaştırarak liderliğin ayrıntılı bir şekilde ortaya konulmasını sağlayacağız.

9. LİDERLİK

“Duygusal yapıları nedeniyle insanlar birlikte yaşamaya yani gruplar ve toplumlar oluşturmaya yönelmiştir. Sosyal gruplar bireylerin birbirleriyle etkileşimleri sonucu meydana gelirler. İnsanların birbirleriyle sosyal ilişkide bulunmalarının nedeni, kendi düşünce, istek ve amaçlarını tek başına gerçekleştirememelerinden ileri gelmektedir. Bir kişinin tek başına bir işi başaramaması hâlinde, başkaları ile bir araya gelerek o işi başarması doğaldır. Başka bir deyişle, bir insanın yalnız başına yapamayacağı bir iş için diğer insanlardan yardım istemesi son derece doğaldır. Bu yardımlaşmayla beraber bilgi ve araç alışverişinde de bulunulmuştur. Ayrıca grup hâlinde yaşamının verdiği güven ve güç, insanların doğa ile mücadelelerinde başarı olmalarını da sağlamıştır. Yani doğa ile mücadele insanların gruplar oluşturmalarını sağlamıştır. İnsanların toplumsal yaşantı içine girmesiyle ortaya çıkan benlik ve menfaat duyguları, sorunlar yaşamalarına neden olmuştur. Aynı duygu, düşünce ve fikre sahip olanlar, güç kazanmak için ve fikirlerine taraftar bulmak için yeniden gruplaşmaya başlamışlardır. Bu gruplar zamanla büyümüş ve bu büyüme ile birlikte birçok iç ve dış sorunlar da ortaya çıkmıştır. Tabii ki bu sorunları da çözüme kavuşturmak için çeşitli toplumsal tedbirlere ihtiyaç duyulmuştur. İşte bu toplumsal sorunları kendi lehlerine çözüme kavuşturmak isteyen gruplar, kendi içlerinde bu sorunları iyi bir şekilde çözecek kişileri görevlendirmişlerdir, diğerleri ise kendi işleriyle uğraşmaya bırakılmıştır.¹” Bu anlatım aslında basit bir biçimde liderin toplumlar içerisinde nasıl doğduğunu açık ve net bir biçimde ortaya koymaktadır. Toplumlarda ortaya çıkan olay, olgu ve durumları açıklamak basite indirgenerek bu şekilde açıklanabilir. Şimdi liderlik kavramının kavramına ve tanıma bakalım.

9.1. Liderlik Kavramı ve Tanımı

Liderlik, geçmişte olduğu gibi günümüzde de çokça araştırılan, merak uyandıran konuların başında gelmektedir. Bu merak araştırmacıları bu konu üzerinde düşünmeye araştırmalarına konu edinerek farklı perspektiflerden inceleme olanağı sunmuştur. “Liderlik, genel olarak daha çok inanmayı, etkilemeyi, cesareti, bilgiyi, zekâyı, analitik ve yaratıcı düşünmeyi, vizyon oluşturmaya vb. ifadeleri içeren bir kavramdır. Tanımlar da genellikle bu ifadeler çerçevesinde yapılmıştır. Gerçekten de liderlik, üzerinde en fazla araştırma yapılan ama buna

¹ Prof. Dr. Salih Güney, Sosyal Psikoloji, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, Ekim 2009,s.345

rağmen en az anlaşılan bir konudur. Warren Bennis'e göre liderlik konusunda 350'den fazla tanım vardır bu tanımlara yenileri de eklenmektedir. Liderlikle ilgili olarak yapılan bu tanımların hepsini burada yazmamıza ve açıklamamıza imkan yoktur. Yalnızca bu kavramın anlaşılmasını sağlayan birkaç tanım üzerinde duracağız. Sosyal bilim literatüründe liderliğin üç temel anlamı vardır.

- Herhangi bir pozisyonda kazanılan nitelik
- Kişinin bir özelliği anlamında
- Kişinin bir davranışı anlamında

Ayrıca liderlik iki sözcüğü kapsayan bir bağlantısal kavramdır. Yani etkileyen organ ve etkilenen kişiler. Liderlik kelimesinin sözlük anlamı “yöneten, sürükleyen, önde giden” demektir. Eğer sözcükteki dar anlamlar çerçevesinde kalırsak “lideri” iyi tanımlamış oluruz. Çünkü lider, sadece gruplara liderlik eden değil, aynı zamanda geniş insan kitlelerine amaç ve hedefler gösteren kişidir.”²

Liderlik konusunda ileri sürülen tanımlardan bazıları şöyledir:

- Liderlik belirli koşullar içinde kurumsal ya da toplumsal amaçları gerçekleştirmek için insanların faaliyetlerini etkileme ve yönlendirme sürecidir.
- Liderlik, grubun yaşantılarını düzenleme ve bu yaşantılar yoluyla grubun mevcut gücünden yararlanma sürecidir.
- Liderlik, belli bir durumda, zamanda ve aralarda takipçileri üzerindeki; insanların belirlenen hedeflere ulaşmak için gönüllü olarak çabalamalarını teşvik eden, ortak hedeflere ulaşmak için gönüllü olarak çabalamalarını teşvik eden, ortak hedeflere ulaşmada yardımcı olan, deneyimleri aktaran uygulanan liderlik türünden hoşnut olmalarını sağlayan etkileme sürecidir.³

^{2 2} Prof. Dr. Salih Güney, Age, s.348

^{3 3} Prof. Dr. Salih Güney, Age, s.348-349

9.2. Liderliğin Aynı Anlamda Kullanılan Kavramlardan Farkı

“Liderliğin tanımı için genel bir yaklaşım, bu kavramın kullanılan farklı etkileme biçimleriyle eşanlamda tutulmasıdır. Böylece grubun işleyişi ile ilgili tüm alanda birbirlerini etkilemede eşit derecede etkili ya da etkisiz kişiler grubunda bir liderden söz edilemez.

Bir kişinin meslektaşları arasında diğerlerinden daha etkili olduğu durumlarda bile etki, bu kişinin o makamı özel biçimde kullanışından çok, toplumsal yapıdaki durumundan geliyorsa, bu kişi de lider değildir. Kimi zaman bazı kavralar liderlik terimi ile eş anlamda kullanılmaktadır.⁴ Liderlik ile bu kavramlar arasında büyük farklılık vardır. Liderle aynı kullanılan kavramları aşağıda açıklamaya çalışacağız.

9.2.1. Komutan ve Lider Farkı

“Askerî anlamda sıkça birbirinin yerine kullanılan bu iki kavram birbirinden farklıdır. Komutan, rütbe, kıdem, görev ve makamına dayanarak astları üzerinde yetkilerini kullanır. Bu yetki kanun, yönetmelik ve emirlerle belirlenmiştir. Bir komutan verilen bu yetkilerin dışına çıkamaz. Ayrıca bir komutanın emrindeki gurubun sayısı yasalarla belirlenmiştir. Hâlbuki bir liderin yetkisi kanun, yönetmelik ve yasalarla belirlenmemiştir. O yetkisini, kendi özellik ve davranışlarından almaktadır.⁵”

9.2.2. Yönetici ve Lider Farkı

“Günlük hayatımızda en çok bu iki kavramı birbirinin yerine kullanılmaktadır. Ancak aralarında farklılıklar vardır. Bir lider biçimsel bir yapı içinde, biçimsel olmayan bir yoldan ortaya çıkabilir. Lider için biçimsel yetki fazla önem taşımayabilir. Yönetici ise işlevini biçimsel yapının bir gereği olarak sürdürmek zorundadır. Diğer bir farklı yanı ise yöneticilik sadece örgütün üst ve orta kademeleri için geçerli olmasına rağmen, liderlik örgütünün bütün kademeleri için geçerlidir.”⁶

⁴ Prof. Dr. Salih Güney, Age, s.350

⁵ Prof. Dr. Salih Güney, Age, s.351

⁶ Tanıl Kılınç, Yöneticilik ve Önderlik, Karizma dergisi, Sayı:5, Eylül 1984, s.6.

“Liderlik ve yöneticilik farklı kavramlar olmasına rağmen, aralarında ilişki de vardır. Yönetici olsun, lider olsun her ikisi de izleyicilere, bir otoriteye dayanarak iş gördürürler. Yalnız yöneticinin otoritesi resmi, liderin otoritesi ise, gayri resmîdir.”⁷

9.2.3. Başkan ve Lider Farkı

Başkanlar biçimsel ya da yasal tepki çerçevesinde faaliyette bulunan kişilerdir. Hâlbuki liderler, biçimsel ya da yasal tepki olmadan da grup üzerinde etkili olup iş gördürebilirler. Hiçbir resmi yetkisi olmadığı hâlde geniş bir kitleyi etkileyip peşinden sürükleyen liderler vardır. Örneğin Mustafa Kemal Atatürk, Kurtuluş Savaşında hiçbir resmî yetkisi olmamasına rağmen, üstün liderlik yetenekleri sayesinde Türk halkını yönlendirerek zafere ulaşmasını sağlamış ve böylece resmî yetki olmadan da liderlerin geniş kitleleri etkilemelerinin mümkün olduğunu ispatlanmıştır. Buna karşılık çok geniş yetkilelere sahip olan ancak bunları kullanmayan ve toplumu peşinden sürükleyemeyen başkanlar da vardır.”⁸

9.2.4. Şef ve Lider Farkı

“Günlük dilde bu iki kavram birbirinin yerine çok kullanılmaktadır. Bundan dolayı da birbirlerin karıştırılmaktadır. “Şef” kavramı, genellikle kamu ve ordu yönetimindeki yönetici terimi ile aynı anlamda kullanılmaktadır. İşletmelerde ise, şef terimi, kısım şefi, atölye şefi, bölüm şefi şeklinde kullanılmalıdır. Şef ve lider kavramlarının birbirine karıştırılması büyük ölçüde yönetim tarafından atanan kimselerin liderlik niteliklerini kendilerinde toplamalarından kaynaklanmaktadır. Lider ve şef kavramlarının aynı anlamda olduğunu söyleyen bilim adamları olduğu gibi, tersini savunan bilim adamları da vardır. İki kavramın aynı anlamda olduğunu söyleyen Gilles Ferry, görüşlerini şöyle açıklamaktadır: şef, kişiliği ve kendisine verilen görevi gereği, diğer insanlardan farklı pozisyona sahiptir. Şef kavramı, otoriter bir anlam taşıdığından insanları artık bunun yerine psikolojide lider kavramını daha sık kullanmaktadır. Bu görüş kabul edilince, şu anlam da kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Şef kavramı daha otoriter, lider kavramı ise, nötr bir özelliğe sahiptir. Şef ile liderin birbirinden farklı olduklarını söyleyen bilim adamları ise şu noktalar üzerinde durmuşlardır:

⁷ Prof. Dr. Salih Güney, Age, s.353

⁸ Prof. Dr. Salih Güney, Age, s.354

- Lider personeline ve iş birliği yaptığı kimselere yol gösterir, şef ise çalıştığı kimseleri sürekli tedirgin eder.
- Lider, bireyleri isteyerek iş yapmaya yöneltir; şef ise, iş yaptırırken genellikle otoritesini kullanır.
- Lider birlikte çalıştığı kimselere çalışma şevki aşılar, şef ise, yalnız kayıtsızlık duygusu veya korku uyandırır.
- Lider, ben duygusundan uzak biz duygusu ile hareket eder, şef ise, daha çok ben duygusu ile hareket eder⁹.”

9.2.5. Popüler Kişi ve Lider

Gruplarla ilgili olarak yapılan sosyometrik çalışmalarda bu iki kavramın birbirleriyle sıkıca karıştırıldığı görülmüştür. Şunu hemen belirtmek gerekir ki, bir kişinin popüler olması kendisinde bazı niteliklerin bulunmasına bağlıdır. Fakat kişinin sahip olduğu nitelikler, grup içinde bazı kişileri kendisine yaklaştırdığı gibi bazılarının da kendisinden uzaklaşmasına neden olabilir. Kısaca, bir kişinin popüler olması, onun sahip olduğu niteliklerin grup üyelerinin çoğu tarafından benimsenmesine bağlıdır. Yapılan birçok araştırma liderlerin de belirli bir popülerliğe sahip olduğunu göstermiştir. Fakat buna dayanarak lider ve popüler kişi kavramlarının eşanlamda olduğunu söylememiz mümkün değildir. Bu iki kavram birbirinden farklıdır. Eğer aynı anlamda olsaydı, toplumda binlerce lider olurdu. Örneğin, bazı sunucular, artistler ve sporcular son derece popüler kişilerdir, ama hiçbir zaman birer lider değillerdir. Fakat şunu da belirtmekte yarar vardır. Her popüler kişi lider olmazsa bile grup içinde bazı liderlik fonksiyonlarını yerine getirebilir. Bu iki kavramdaha çok sosyometrik açıdan birbirinden farklıdır.¹⁰”

9.3. Liderlerin Ortaya Çıkışı

Gruplar hâlinde yaşayan insanlar, kendilerini belirlenen amaçlara ulaştıracak ve ihtiyaçlarının karşılanmasında yardımcı olacak liderlere gereksinme duyarlar. Aslında grup yaşamının devamı için lider, gerekli olan bir ihtiyaçtır. O hâlde gereksinme duyulan liderlerin hangi koşullarda ve durumlarda ortaya çıktığını incelemek, liderliğin anlaşılmasına büyük katkılar

⁹ Prof. Dr. Salih Güney, Age, s.354-355

¹⁰ Prof. Dr. Salih Güney, Age, s.365

sağlayacaktır. Bir liderin ortaya çıkabilmesi için mutlaka bir sosyal örgütün olması gerekir. İşte lider, sosyal örgütün bir ürünü olarak şu koşullarda ortaya çıkabilir:

- Liderler, dışarıdan gruba zorla benimsetilebilir. Bunun anlamı; liderin yönetim tarafından resmi olarak atanmasıdır.
- Liderler, grup içindeki karşılıklı ilişkilerin bir ürünü olarak, uygun şartların hazır olmasıyla ortaya çıkarabilirler. Burada lider, resmi olarak değil, gayri resmî olarak grubun arzusuyla ortaya çıkar.

Liderliğin ortaya çıkışı ile ilgili olan bu iki koşulu bir arada düşünüp, şöyle bir açıklama yapabiliriz: hangi toplum ve sosyal düzen olursa olsun, liderler şartlar uygun olduğunda hemen ortaya çıkarlar ve tüm engelleyici faktörleri aşarak amaçlarına ulaşırlar.”¹¹

9.4. Liderlerin Kazanılmasına İlişkin Görüşler

Liderlerin ortaya çıkışı gibi, liderliğin kazanılması konusu da bilim adamlarının en çok üzerinde tartıştığı ve araştırma yaptığı alanlardan biri olmuştur. Bazı bilim adamları liderliğin doğuştan sahip olunan nitelikler olduğunu, bazıları da eğitim ve deneyimle kazanılan nitelikler olduğunu savunmuşlardır. Her iki görüşün de haklı olduğu taraflar var, ama bizim sorunumuz bu konudaki güçlüğü yenmek değildir. Liderliğin kazanılmasına ilişkin başlıca iki görüş vardır.”¹²

9.4.1. Doğuştan Sahip Olunan Nitelikle Açısından Liderlik

“1930’dan önceki yıllarda çoğu kimse, bazı insanların doğuştan liderlik yetenek ve özelliklerine sahip olduğuna inanıyordu. Yani bu görüş çoğu kimse tarafından kabul görüyordu. Klasik okulun savunucuları, liderlik niteliklerinin geliştirilemeyeceğini kabul etmişler ve bunun bir Allah vergisi olduğuna inanmışlardır. Doğuştan sahip olunan nitelikler konusunda belirtilmesi gereken bir husus, bu niteliklerin kalıtsal olarak bir ailenin bireylerinden diğerlerine geçtiğidir. Doğuştan getirilen nitelikler konusunda mutlaka kalıtımın rolü büyüktür ancak, çevresel ve eğitimsel faktörleri unutmamak gerekir.”¹³

¹¹ Prof. Dr. Salih Güney, Age, s.356

¹² Prof. Dr. Salih Güney, Age, s.357

¹³ Prof. Dr. Salih Güney, Age, s.357

9.4.2. Eğitim ve Deneyimle Kazanılan Nitelikler Açısından Liderlik

Liderlik konusunda diğer bir görüş de eğitim ve deneyimle kazanıldığına kabul eden görüştür. “ Bu görüş, liderlik niteliklerinin sonradan kazanılamayacağını benimseyen, doğuştan liderlik teorilerinin tersine, lider rolünü oynayan bir kişinin yetiştirilebileceğini veya en azından bazı liderlik niteliklerinin geliştirilebileceğini kabul eder. Bu konuyla ilgili olarak Chri ARGYRIS şunları söylemiştir: “Bazı yetenekler kalıtım yoluyla geçer. Daha önemli bir kısmı, diğer kişilerle olan karşılıklı ilişkilerle geliştirilir ve öğrenilir. Bu durum, liderlik gibi yetenekler için özellikle doğrudur. Doğuştan gelen liderler yoktur. Bir liderin kişiliği muhtemelen aile hayatı sırasında ve bu kişiliğini uygun bir şekilde ifade edebileceği durumlarda gelişmiştir. Bu görüşe göre, liderlikle ilgili bazı yetenekleri eğitim ve deneyimle kişilere kazandırmak mümkündür. Liderlik üzerinde ailenin rolü gerçekten büyüktür. Çocuklar hayatlarının ilk derslerini ve eğitimlerini ailelerinden alırlar. Ailelerdeki bu ilk eğitim daha sonra öğrenilecekler için bir temel oluşturur. Tabii ki temel çok iyi olursa, yapı da ona bağlı olarak çok sağlam olur. Yani sağlam bir kişiliğe sahip olan kimse liderliğe ilişkin birçok fonksiyonu da rahatlıkla yerine getirebilir. Aile içinde anne ve babaların çocuklarına karşı olan olumlu veya olumsuz tutumları, onların liderlik yeteneklerinin gelişmesinde önemli ölçüde etki yapmaktadır. Ama şunu da belirtmek gerekir ki; aile, bireyin kişiliğinin oluşmasına etki eden tek sosyal grup değildir.”¹⁴

9.5. Liderlik ve Geliştirme Süreci

“Liderlik doğuştan mı yoksa sonradan eğitim öğretimle kazanılan bir durum mu? Bu soru sosyal bilimciler arasında hep tartışma konusu olmuştur. Ancak üzerinde anlaşma sağlanan temel nokta şudur, liderlik için doğuştan bazı özelliklere sahip olmak gerekir. Sahip olunan bu özellikler eğitim-öğretimle geliştirilmelidir. Kısaca belirtecek olursak liderlik hem doğuştan hem de çevresel faktörlere bağlı olarak oluşan ve gelişen bir durumdur. Burada üzerinde durulması gereken eğitim öğretimle liderliğin gelişim boyutudur. Zaten insan doğuştan bazı liderlik özelliklerine sahip değilse grubu etkileyip peşinden sürüklemesi mümkün değildir. Liderliğin gelişim süreci önce ailede başlar. Anne ve baba lider olacak kişiye önemli

¹⁴ Prof. Dr. Salih Güney, Age, s.357-358

katkılarda bulunur. Örneğin, doğru konuşmayı, dürüst olmayı, başkasının hakkına riayet etmeyi, saygılı ve hoşgörölü davranmayı lider ailesinden öğrenir.¹⁵

“Liderlik geliştirme merkezlerinde üzerinde önemle durulması gereken bazı özellikleri şöyle sıralayabiliriz:

- Dürüst olma
- Sağlam karakterli olma
- Önceliklerde usta olabilme
- Cesaretli olma
- Sevgi dolu olma
- Sözünde durma
- Güvenilir olma
- Sabırlı olma
- Kararlı olma
- Açık sözlü olma
- Sağlıklı iletişim kurabilme
- Bağımsız düşünebilme
- Değişim yaratabilme
- Vizyon ve hedef oluşturabilme
- Takipçileriyle iyi geçinebilme
- Takipçilerin istek ve ihtiyaçlarına duyarlı olabilme
- Takipçilerini yetiştirebilme
- Esin kaynağı olabilme
- Eleştiriye tahammül edebilme
- Takipçilerine insani değerlerle yaklaşabilme
- Takipçilerini etkileyip ikna edebilmeli
- Bilgili olmalı
- Başarıyı takdir edebilmeli
- Takipçileri arasında ayırım yapmamalı
- Hakkaniyet ilkesine göre davranmalı
- Risk üstlenebilme

¹⁵ Prof. Dr. Salih Güney, Age, s.360

- Çatışmaları başarıyla sonlandırabilme
- Olumsuzluklardan ve sorunlardan yılmama
- Değişim ve gelişmeleri yakından takip edebilme
- Kişisel çıkarlarına düşkün olmama vb.”¹⁶

¹⁶ Prof. Dr. Salih Güney, Age, s.360-361

KAYNAKLAR

Prof. Dr. Salih Güney, Sosyal Psikoloji, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, Ekim 2009.

Tanıl Kılınç, Yöneticilik ve Önderlik, Karizma dergisi, Sayı:5, Eylül 1984.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

AÇIK VE UZAKTAN EĞİTİM FAKÜLTESİ

Tüm yayın ve kullanım hakları İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesine aittir. Hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz, yayınlanamaz. Ancak kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir. Ders notlarının içeriğinden yazarları sorumludur.

BÖLÜM:	SOSYOLOJİ - FELSEFE
DÖNEM (GÜZ / BAHAR):	BAHAR
EĞİTİM ÖĞRETİM YILI:	2013 - 2014
DERSİN ADI:	SOSYAL PSİKOLOJİYE GİRİŞ 2
DERS NOTU YAZARININ ADI-SOYADI:	YRD. DOÇ. DR. FATİH ÖZBAY
CANLI DERS ÖĞRETİM ELEMANIN ADI-SOYADI:	YRD. DOÇ. DR. FATİH ÖZBAY

7. HAFTA DERS NOTU

İÇİNDEKİLER

9.6. Liderin Rol ve İşlevi

9.7. Liderlik Kuralları

9.8. Liderlik Sürecinde Kullanılan Güç Tipleri

9.9. Liderlik ve Duygusal Zekâ

ÖZET

Bu bölümde de liderlik konusuna devam ederek, liderliğin rol ve işlevi, kuralları, güç işlevleri konularını işleyerek liderlik konusunu genişleteceğiz.

9.6. Liderin Rol ve İşlevi

Büyük insan kitlelerini etkileyerek peşinden sürükleyen liderlerin, grup içinde yerine getirmesi gereken birçok rol ve işlevler vardır. Goulter, “liderliği; belirli bir zamanda belirli bir grupta bir kişinin işgal ettiği rol” olarak tanımlamıştır. Bu tanımda da anlaşılacağı gibi, bir liderin birden fazla rolü olabilir veya bir liderin davranışı birçok amaca yönelik olabilir. Yine farklı zamanlarda olumlu ve etkili modeller oluşturacak grubun amacına ulaşılmasını sağlayan değişik kişiler ortaya çıkabilir. Benne ve Sheats grup üyelerinin rollerine ilişkin bir sınıflama yapmışlardır. Bu sınıflama 27 değişik rolden oluşmaktadır. Bu roller değişik zamanlarda liderler tarafından da yerine getirilebilir. Bu roller üç grupta incelenmektedir. ¹

- Grup Görevi: Problemlerin belirlenmesi ve çözümü²

- Katkıda bulunucu	- Uyumlaştırıcı
- Bilgi arayıcı	- Yönlendirici
- Fikir arayıcı	- Değerleyici - Eleştirici
- Bilgi verici	- Enerji verici
- Fikir verici	- Süreçsel teknisyen
- Genişletici	- Kaybedici

- Grup oluşturma: Grup içinde sosyal dayanışma ve bütünleşmeyi sağlama³

- Cesaretlendirici	- Standart koyucu ve benlik ideali
- Uyumlaştırıcı	- Grup-gözlemcisi ve yorumcusu
- Girişi tutan ve sevk edici	- İzleyici

¹ Prof. Dr. Salih Güney, Sosyal Psikoloji, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, Ekim 2009,s.362

² Prof. Dr. Salih Güney, Age, s.362

³ Prof. Dr. Salih Güney, Age, s.362

- Kişisel Roller⁴

- Tahrik edici	- Playboy
- Engelleyici	- Egemen olucu
- Tanınma arayıcı	- Yardım arayıcı
- Kendini – açıklayıcı	- Özel bilgi bekleyici

“Liderlik rolü, grupla ilgili diğer rollerden tamamen farklıdır. Liderlik rolü grupla ilgili sonuçları olan birçok durumlarda daha kesindir. Bu nedenle diğer rollerden daha çok zorunluluk ve sorumluluk gerektirir. İşte bu zorunluluk ve sorumluluktan dolayı, liderin davranışlarının hoşgörü sınırları dardır. Bunun için liderin grup kurallarına bağlı kalması zorunludur.”⁵

“Lider konumunda bulunan bir kişi sahip olduğu yetenek ve özelliklere takipçilerin ihtiyaç ve isteklerinin karşılanması ve liderlik yaptığı grup, işletme ya da toplumun amaçlarının gerçekleştirilmesine yönelik bazı roller vardır. Bu rolleri göreve ilişkin ve duygusal olmak üzere iki temel grupta toplamak mümkündür.”⁶

- **Göreve ilişkin Roller:** Belirlenen amaçları gerçekleştirmek için grubun oluşturulması, harekete geçirilmesi ve yönetilmesi ile ilgili roller bu gruba girer. Lider, kendi konumunu korumak, devam ettirmek ve grup amaçlarını gerçekleştirmeyi kolaylaştırmak için rollerin gereğini yapmak zorundadır.⁷

- **Duygusal Roller:** Bu liderlik rolleri, takipçilerin sosyal ve psikolojik içerikli ihtiyaçlarının karşılanmamasına yöneliktir. Bu roller grup amaçlarının gerçekleştirilmesi ile ilişkili de ilişkisiz de olabilir. Lider bu rolleri gerçekleştirerek takipçilerinin duygusal beklentilerini karşılar ve duygusal dengeyi kurmaya çalışır ya da güçlendirir.⁸

⁴ Prof. Dr. Salih Güney, Age, s.362

⁵ Prof. Dr. Salih Güney, Age, s.363

⁶ Prof. Dr. Salih Güney, Age, s.363

⁷ Prof. Dr. Salih Güney, Age, s.363

⁸ Prof. Dr. Salih Güney, Age, s.363

9.7. Liderlik Kuralları

“Bir kimse belirli liderlik niteliklerine sahip olmakla lider olmaz. Bu kimsenin aynı zamanda liderliğin gerektirdiği belirli birtakım kurallara da uyması gerekir. Bu kuralların bazıları şunlardır.”⁹

- **Kişi Kendisini Tanımalı ve Geliştirmeli:** Lider olan bir kimse, önce kendini tanımalı sonra da her alanda kendini geliştirmektedir.
- **Kişi Yeterli Bir Bilgiye Sahip Olmalıdır:** Liderlik için bilgi, bir temel taşıdır. Bunun için lider olan kimse, geniş bir bilgi sahibi olmalıdır.
- **Kişi Sorumluluk Duygusuna Sahip Olmalıdır:** Lider olacak kimse, en kritik anlarda bile yapacağı işin sorumluluğunu üstlenebilecek güce sahip olmalıdır.
- **Kişi Yerinde Kararlar Vermelidir:** Gerçekten lider olacak kimse, anında, yerinde karar verip ve bu kararı da hemen uygulamaya koymalıdır.
- **Kişi Her Zaman Bir Lider Gibi Davranmalıdır:** Lider olacak kimse her zaman grup üyelerine karşı bir lider gibi davranmalıdır.

9.8. Liderlik Sürecinde Kullanılan Güç Tipleri

“Liderlerin astlarını belirleyen amaçlar doğrultusunda etkilemelerinde etkili olan temel özellik, güçtür. Güç, başkalarını etkileyebilme kapasitesidir. Kısaca güç, astların, liderin emirlerini yerine getirmede belirleyicisidir. Güç kaynaklarını sosyal bilimciler farklı şekillerde açıklamışlardır. En yaygın açıklama French ve Raven tarafından yapılmıştır. Bu bilim adamları kaynaklarına göre gücü şu ana başlıklar altında incelemişlerdir.”¹⁰

- **Yasal Güç:** Yasal güç, astların liderin ya da yöneticinin kendilerini etkileme hakkına sahip olduğunu kabul etmeleri ile yakından ilişkili olan güçtür. Örneğin, bir kurum ya da kuruluşa yeni giren kişi yöneticisinin kendisinde bazı şeyleri yapmasını istemesine hakkı olduğunu kabul etmesi gibi.¹¹

⁹ Prof. Dr. Salih Güney, Age,s.365

¹⁰ Prof. Dr. Salih Güney, Age, s.370

¹¹ Prof. Dr. Salih Güney, Age, s.370

- **Ödüllendirme Gücü:** Liderin astlarını ödüllendirme gücüdür. Liderler, organizasyonlarda, ücret artışları ve terfilerde rol oynayarak astlarını etkileyebilirler. Liderler kurum ya da kuruluşlarda biçimsel ödül türlerini kullanma hakkına sahip olduklarından, ödül vermeden kaynaklanan güçlerini kullanarak astlarını belirlenen amaç ve hedefler doğrultusunda harekete geçirebilirler.¹²

- **Cezalandırma Gücü:** Ödüllendirme gücünün tam tersi olan bir güç türüdür. Liderin, astlarını cezalandırma yetkisinin olduğunu ifade eder. Cezalandırma gücü korkuya dayanmaktadır. Bu nedenle astları korkutan her şey bir güç kaynağıdır. Bu güç, organizasyonlarda tenzili rütbe, işe son verme, başka göreve atama, eleştirme, ücret artışı yapmama vb. gibi cezalandırmaya ilişkin davranışları kapsamaktadır.¹³

- **Uzmanlık Gücü:** Liderin göreve ilişkin belli bir bilgi ve becerisinin olması sonucunda ortaya çıkan güç türüdür. Burada da astların lideri algılaması önemlidir. Eğer bir lider ya da yönetici bilgili ve tecrübeli olarak biliniyorsa onun astlarını etkilemesi kolay olur. Kısaca belirtecek olursak, liderin görev konusunda gerçek bir uzman (sorun çözücü, bilgi kaynağı) olması, astları etkileyebilmesini önemli ölçüde kolaylaştırmaktadır.¹⁴

- **Beğeniye Dayanan Güç (Karizmatik Güç):** Liderin kişilik özellikleri ile ilgili bir güç türüdür. Astlar, saygı duyup beğendikleri liderlerin emirlerini daha kolay yerine getirirler. Burada biçimsel bir unvan veya pozisyondan ziyade, liderin kişisel özellikleri önem kazanmaktadır. Liderin kişiliğinin yönettikleri insanlara ilham vermesi, onların arzu ve ümitlerini dile getirmesi bu gücün temelini oluşturmaktadır. Bu güç sayesinde astlar liderlerinin tutum ve davranışlarını daha kolay benimserler.¹⁵

9.9. Liderlik ve Duygusal Zeka

Başarılı liderlerin ortak özelliklerinden biri, duygusal zekâlarının yüksek olmasıdır. Bir insan ne kadar zeki olursa olsun duygusal zekâsı düşük ise gruba liderlik yapamaz. Çünkü lider olan

¹² Prof. Dr. Salih Güney, Age, s.370

¹³ Prof. Dr. Salih Güney, Age,s.371

¹⁴ Prof. Dr. Salih Güney, Age, s.371

¹⁵ Prof. Dr. Salih Güney, Age, s.371

kişinin ruhsal, zihinsel, duygusal ve fiziki yapılarının dengeli olması gerekmektedir. Duygularını kontrol edemeyen kişi grupta mutlaka sorunlar yaratır. Sorun yaratıcı birinin gruba uzun süreli liderlik yapması mümkün değildir.

Duygusal zekâya sahip olan liderler, takipçileri için duygusal bir zekâ ortamı yaratıp, bu alandaki yetkinliklerini göstererek bir liderin nasıl davranması gerektiğini yaşantısı ile belli ederler. Üstün performans, duygusal zekâ alanındaki belirli yetkinlik ve becerilerinin geliştirilmesinin ve kullanılmasının doğal bir sonucudur. Liderlerin belirli duygusal zekâ yetkinlikleri (özellikle özgüven, başarı güdüsü, girişkenlik, empatik yaklaşım, akıl hocalığı, takım çalışması ve iş birliği) kurum ya da işletmelerin çalışma ortamı ve performansları üzerinde güçlü ve olumlu bir etkisi vardır. Duygusal zekâ yetkinliğinin iki temel boyutu vardır: ¹⁶,

Bunlar: Kişisel Yetkinlik ve Toplumsal Yetkinliktir.

Kişisel Yetkinlik: Kişinin kendisini tanıması ve yönetmesini içermektedir. Kendi arasında iki kategoriye ayrılır.

1. Kişinin Kendisini Tanıması: Bu yetkinliğin üç temel özelliği vardır.

a. Duygusal Açıdan Benlik Bilinci Sahibi Olma: Kişilerin benlik bilinçlerinin gelişmiş olması durumunda insanlar kendilerini daha iyi tanır, gözlemleyebilir ve davranışlarını kendi yararına düzenleyebilir. ¹⁷

b. Öz Değerlendirmeyi Doğru Yapma: Kendi güçlü yanlarını ve sınırlarını bilmeyi ifade eden kişisel bir yetkinliktir. Öz değerlendirmelerini doğru yapabilen liderler, kendi güçlü yanlarını bilme kapasitelerine sahiptirler. Eksik olan yanlarını da bilirler ve hemen geliştirme yollarını bulurlar. Yapıcı eleştirileri ve olumlu geribildirimleri anlayışla karşılar ve bundan yararlanırlar. Kimden ve ne zaman yardım isteyeceğini bilirler. ¹⁸

¹⁶ Prof. Dr. Salih Güney, Age,s.372

¹⁷ Prof. Dr. Salih Güney, Age,s.372

¹⁸ Prof. Dr. Salih Güney, Age,s.372

c. Özgüven Sahibi Olma: Kişinin öz değer ve yetenekleri konusunda sağlam bir anlayışa sahip olmayı ifade eden bir kişisel yetkinliktir. Lider konumunda bulunan kişilerin özgüvenleri oldukça yüksektir ve kara vermede tereddüt etmezler kararlarını sıkça değiştirmezler. ¹⁹

2. Kendini Yönetmek: Bu yetkinlik altı temel özellikten oluşmaktadır.

a. Duygusal Açıdan Özdenetim Sahibi Olma: Kişinin rahatsız edici duygu ve isteklerini kontrol altına almayı ifade eden bir kişisel yetkinlik özelliğidir. Kendi duygularını kontrol edebilen liderler rahatsız edici duygu ve isteklerini kolay kolay gündeme getirmezler. Bu olumsuz duygu ve istekleri gidermenin yollarını araştırır ve mutlaka bulurlar. ²⁰

b. Açık ve Dürüst Olmak: Liderliğin kesinlikle var olması gereken temel özelliği dürüstlüktür. Dürüst olmayan bir kişi gruba, işletmeye ya da topluma liderlik yapması mümkün değildir. Liderler kendi düşüncelerini ya da duygularını açık bir şekilde takipçilerine aktarırlar. Herhangi bir gizliliğe ihtiyaç duymazlar. Hataları varsa bunu tereddütsüz kabul ederler. ²¹

c. Uyumlu Olma: Değişen durumlara ve şartlara uyum sağlama ya da esnek olabilmeyi ifade eden kişisel yetkinlik özelliğidir. Bu özelliğe sahip olan liderler içinde bulunduğu şartların olumsuzluğundan, belirsizliklerinden ve yüksek risklerinden yılmaz ve enerjilerini kaybetmezler.

d. Başarma İsteğinin Yüksek Olması: Başarma isteği, güçlükleri yenme, ilerleme ve geliştirme arzusunun yüksek olmasıdır. Başka bir deyişle başarma güdüsü, bir işi veya davranışı istenen ölçülere göre ya da ondan daha iyi yapmadır. Başarma isteği yüksek olan liderler, kendilerinde ya da takipçilerinde performans artışını daima dikkate alır ve üzerinde dururlar. Zor ama başarılabilir amaç ve hedefler belirlerler. Takipçilerine devamlı işlerini iyi yapmalarının yol ve yöntemlerini öğretirler. ²²

¹⁹ Prof. Dr. Salih Güney, Age,s.372

²⁰ Prof. Dr. Salih Güney, Age,s.373

²¹ Prof. Dr. Salih Güney, Age,s.373

²² Prof. Dr. Salih Güney, Age,s.373

e. İnisiyatif Kullanma: Olaylar ya da durumlar karşısında harekete geçip fırsatları yakalamaya hazır olmayı ifade eden bir özelliktir. Liderler mevcut ya da ani gelişen durumlar karşısında inisiyatiflerini kullanarak duruma hemen hakim olurlar. Bu yolla kendilerine ve takipçilerine avantajlar sağlarlar.²³

f. İyimser Olma: İyimserlik, olayların iyi taraflarını görmeyi ifade eden kişisel yetkinlik özelliğidir. İyimser olan bir lider, olumsuzluklarla karşılaştığında hemen kötü duygu ve düşüncelere ya da karamsarlıklara kapılmaz, mevcut imkn ve fırsatları görüp olumsuzlukları gidermeye çalışır. Takipçilerine de olumlu yaklaşır ve onların işlerini iyi yapacaklarına inanır.²⁴

Toplumsal Yetkinlik ise; başkalarını anlama ve onlarla girilen ilişkileri ifade etmektedir. Bu da kendi arasında iki kategoriye ayrılmaktadır.

1. Takipçilerini Anlama: Kendi dışındaki insanların istek, ihtiyaç ve kişilik özelliklerinin farklı olduğunu bilincinde olmayı ifade eden bir özelliktir.²⁵

a. Takipçilerine empatik Yaklaşma: Kendini karşıdaki kişinin yerine koyup onun duygularını anlamaya çalışıp onunla olumlu bir şekilde ilgilenmektir.²⁶

b. Kurumsal ve Toplumsal Bilinç Sahibi Olma: Kurumsal ve toplumsal yapıyı, karar sistemlerini ve politik ilişkileri anlamayı kolaylaştıran bir özelliktir. Bu bilinci güçlü olan liderler, politik ve kritik toplumsal ilişki ağlarının ve önemli güç ilişkilerinin hemen farkına varır ve ona göre tutum ve davranışlar sergilerler.²⁷

c. Takipçilerde Hizmet İsteği Oluşturma: Takipçilerin ya da çalışanların ihtiyaçlarını bilme ve hizmet isteği yüksek olan liderler, hizmetleri yürütebilmeleri için takip için en uygun ortamı hazırlarlar.²⁸

²³ Prof. Dr. Salih Güney, Age,s.373

²⁴ Prof. Dr. Salih Güney, Age,s.373

²⁵ Prof. Dr. Salih Güney, Age,s.373

²⁶ Prof. Dr. Salih Güney, Age,s.373

²⁷ Prof. Dr. Salih Güney, Age,s.374

²⁸ Prof. Dr. Salih Güney, Age,s.374.

2. Takipçilerle Olan İlişkileri Yönetmek: Bu yetkinlik, insanın başkaları üzerindeki etkisini daha iyi anlaması ve onların duygularını nasıl yöneteceğini ve duygusal tepkileri ile nasıl başa çıkacağını bilmesi anlamına gelir. ²⁹

a. Takipçiler İçin Esin Kaynağı Olma: Takipçileri için geleceğe yönelik çekici amaç ve hedefler belirleyip onlar için yol gösterici olmaktır. ³⁰

b. Takipçileri Etkileme: İkna tekniklerini kullanarak takipçilerin izlemelerini sağlamayı ifade eden bir yetkinliktir. Etkileme gücü yüksek olan liderler, takipçilerini ikna ederek işlerini en iyi biçimde yapmaları konusunda onlarda ilgi uyandırır. ³¹

c. Takipçilerin Kişisel Gelişimlerini Sağlama: Danışmanlıkta ve geribildirimlerle takipçilerin beceri ve yeteneklerini olgunlaştırmayı ifade eden bir özelliktir. Liderler, takipçilerinin güçlü ve zayıf yönlerini bilirler. Zayıf yönlerin geliştirmesi konusunda imkânlar hazırlamanın yanında takipçileri teşvik de ederler. ³²

d. Değişimin Başlatıcısı Olma: Değişime önyak olmayı ifade eder. Değişime önem veren liderler, değişimin gerekli olduğunu bilir ve statükoya karşı çıkar ve gurubun ya da toplumun yararına olan yeniliği destekler. ³³

e. Çatışmayı Yönetmek: Grup, işletme ya da toplumdaki anlaşmazlıkları çözmeyi ifade eden bir özelliktir. Liderlik konumunda bulunanlar çatışmayı ortadan kaldırmak için çatışmanın tarafları ile konuşurlar. Tek tarafı dinleyerek karar vermezler. ³⁴

f. Ekip Çalışması ve İş Birliği: Orta çalışmayı ifade bir özelliktir. Liderliğin önemli olan özelliklerinden biri de takipçileri arasında işbirliği oluşturmaktır. ³⁵

²⁹ Prof. Dr. Salih Güney, Age,s.373

³⁰ Prof. Dr. Salih Güney, Age,s.374

³¹ Prof. Dr. Salih Güney, Age,s.374

³² Prof. Dr. Salih Güney, Age,s.375

³³ Prof. Dr. Salih Güney, Age,s.375

³⁴ Prof. Dr. Salih Güney, Age,s.375

³⁵ Prof. Dr. Salih Güney, Age,s.375

KAYNAKLAR

Prof. Dr. Çiğdem Kağıtçıbaşı, Günümüzde İnsan ve İnsanlar, Evrim Yay. İstanbul, 2008.

Prof. Dr. Nuri Bilgin, Sosyal Psikolojiye Giriş, İzmir Kitaplığı, 3. Baskı, İzmir, 1995.

Prof. Dr. Salih Güney, Sosyal Psikoloji, Nobel Yayın Dağıtım, 1. Baskı, Ankara, 2009.

